

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

БЕГАЛЬ ОНИСІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 316.334:373.66

ГУМАНІСТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
(ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Науковий керівник:
Прягельчук А.О., кандидат
філософських наук, професор

Київ – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	
1.1. Генеза розуміння соціальної роботи як суспільного феномену	10
1.2. Концептуальні засади дослідження соціальної роботи	25
1.3. Соціальна робота як об'єкт філософського аналізу	43
Висновки до розділу.....	59
РОЗДІЛ 2 ГУМАНІСТИЧНИЙ ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	
2.1. Співвідношення понять «діяльність», «робота», «праця», «соціальна робота».....	61
2.2. Гуманістичний потенціал соціальної роботи.....	75
2.3. Єдність справедливості й відповідальності в соціальній роботі.....	90
Висновки до розділу.....	102
РОЗДІЛ 3 ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ	
3.1. Ментальний характер соціальної роботи.....	105
3.2. Духовно-релігійні основи соціальної роботи.....	122
3.3. Традиції і новаторство в процесі оптимізації соціальної роботи в Україні.....	145
Висновки до розділу.....	160
ВИСНОВКИ.....	163
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	167

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Соціальні виклики, перед якими постала сучасна цивілізація, вимагають таких відгуків, які б уможливили розв'язання цілої низки проблем, що стосується як кожної людини, так і конкретного типу суспільства. Серед таких викликів традиційно з'являється проблема формування соціальних цінностей, пов'язаних з турботою про людину. Нині ця проблема особливо актуалізується, оскільки соціальні трансформації в суспільстві призводять до зростання чисельності людей, котрі не здатні самостійно забезпечити гідне, відповідне сучасним стандартам, існування. Тому, виникає необхідність у такому виді діяльності, що репрезентується поняттям «соціальна робота». Більше того, здійснення останньої в умовах розвитку суспільства, коли втрачаються традиційні підходи до розв'язання проблем гідного життя людей, зумовлює потребу в теоретичному обґрунтуванні та практичному напрацюванні нових принципів, методів ведення соціальної роботи.

Традиційно вивченням соціальної роботи займаються: психологія, педагогіка, соціологія, медичні науки тощо. Однак, навіть вдалі дослідження цих наук не можуть забезпечити цілісного, комплексного аналізу феномена соціальної роботи, що призводить до творення фрагментарного і часто викривленого її образу. Цілісний же образ, а значить можливість бачити проблему вцілому, можна сформулювати за допомогою філософського аналізу, який дозволяє визначити поняття «соціальна робота» у гранично загальній формі й уможливує пізнання засад означеної діяльності та здійснення редукції стосовно конкретних способів її реалізації.

Водночас філософський аналіз дозволяє виокремити суперечливу природу тих соціальних відносин, які спонукають суспільство й людину до соціальної роботи як особливого механізму гармонізації суспільного буття, а також пізнати сутність людської поведінки як з боку об'єкта, на який

спрямована діяльність соціального працівника, так і з боку розвитку суб'єкта цієї діяльності.

Таким чином, актуальність філософського дослідження соціальної роботи визначається з одного боку, потребами соціальних практик, які зумовлюють необхідність забезпечення соціалізації індивіда в умовах суспільно-історичних змін, а з іншого – необхідністю віднайдення методологічної основи розробки цілісної теорії соціальної роботи з урахуванням сучасних вимог суспільного буття.

Дослідження соціальної роботи на рівні філософії вже мали місце у науковій літературі, але вони були дотичними до загальної проблеми функціонування і розвитку особистості й суспільства. До цього часу соціальна робота не виокремлюється в якості предмету вивчення філософів. У той же час, враховуючи міждисциплінарний характер проблеми соціальної роботи, слід виокремити декілька груп дослідників, праці яких відповідають обраній структурі дисертаційної роботи. Перша група охоплює дослідження загальнотеоретичних аспектів соціальної роботи, її ролі й місця в життєдіяльності індивіда та суспільства. Це праці таких зарубіжних теоретиків, як: Г. Аренд, П. Бергер, Г. Бернер, Ж. Бодрійяр, М. Вебер, Ю. Габермас, Ф. Гіддінгс, А. Камю, І. Кант, Т. Лукман, К. Маркс, Дж. Мід, Х. Ортега-і-Гассет, Т. Парсонс, Ш. Рамон, Дж. Роулз, М. Сапс, Ж.-П. Сартр, К. Уеллс, Е. Фромм, Л. Юнссон, К. Ясперс та інші.

Друга група досліджень представлена працями російських вчених, котрі розглядали сутність, структуру, функції, методи, історичні, соціологічні та психологічні аспекти соціальної роботи. Серед них слід відзначити праці таких науковців, як: В. Бочарова, Л. Гусякова, І. Зімяя, Г. Медведева, В. Мітрохін, В. Нікітін, П. Пономарьов, Л. Топчій, М. Фірсов, С. Франк, О. Холостова, В. Ярецкий та інші.

Третю групу представляють дослідження вітчизняних науковців, які звертають увагу на теоретичні й практичні проблеми соціальної роботи в сучасному українському суспільстві. Це насамперед, стосується робіт

О. Александрової, В. Андрущенко, С. Бабія, В. Беха, Л. Губерського, І. Звереві, А. Капської, М. Лукашевича, К. Мельника, І. Миговича, В. Полтавця, А. Приятельчука, О. Тищенко, І. Утюж, М. Фролова, В. Ярошовця та інших.

Разом з тим, необхідно зазначити, що досить багато теоретичних питань, котрі стосуються сучасних соціокультурних детермінант і особливостей соціальної роботи, які вказують на її гуманістичний характер, висвітлюються недостатньо. Тому, філософське дослідження гуманістичних основ соціальної роботи є особливо актуальним для розв'язання проблем формування нового типу суспільних відносин.

Зв'язок роботи з науковими програмами й темами. Дисертація виконана в межах комплексної програми наукових досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Наукові проблеми сталого державного розвитку України» і науково-дослідної роботи філософського факультету НДР № 06БФ041-01 «Філософія і політологія в структурі сучасного соціогуманітарного знання».

Мета і завдання дисертаційного дослідження. Метою дисертаційного дослідження є філософський аналіз гуманістичних основ соціальної роботи, визначення її змісту, сутності та практичної значущості.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність послідовного вирішення наступних дослідницьких задач:

- дослідити генезу соціальної роботи як суспільного феномену;
- окреслити методологічні засади дослідження соціальної роботи та визначити її філософський зміст;
- з'ясувати гуманістичну сутність соціальної роботи та визначити критерії її ефективності;
- розглянути духовно-релігійні засади соціальної роботи в контексті сучасних суспільних змін;
- обґрунтувати філософське розуміння шляхів оптимізації соціальної роботи в Україні.

Об'єкт дослідження – соціальна робота як суспільне явище.

Предмет дослідження – гуманістичні основи соціальної роботи.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складають філософські й загальнонаукові принципи, підходи, методи, використання яких дозволило забезпечити обґрунтованість результатів наукового пошуку.

Так, принцип *історизму* використовувався в дослідженні генези розуміння соціальної роботи як суспільного феномену. Завдяки методу *аналізу* визначено специфіку застосування різних підходів в дослідженні соціальної роботи на сучасному етапі суспільного розвитку, а метод *синтезу* дозволив визначити пріоритетність філософського аналізу, реалізація якого дала змогу здійснити узагальнення результатів інших підходів. За допомогою *діалектичного* методу розглянуто предмет наукового дослідження як об'єктивний, закономірний, суперечливий процес, а також він сприяв обґрунтуванню єдності справедливості й відповідальності в соціальній роботі. *Структурно-функціональний* підхід використовувався для виявлення структурних елементів соціальної роботи та її засадничих функцій. *Діяльнісний* підхід допоміг визначити сутність соціальної роботи як особливої суспільно корисної діяльності, *аксіологічний* підхід дозволив з'ясувати місце й роль соціальної роботи в життєдіяльності українського суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційній роботі здійснено комплексне філософське дослідження гуманістичних основ соціальної роботи. Це надало можливості сформулювати наступні теоретичні положення, які мають наукову новизну і виносяться на захист:

вперше:

- на основі аналізу наукових досліджень виявлено, що в якості домінуючої тенденції серед традиційних підходів до розгляду соціальної роботи є її спрощене розуміння як допомоги нужденним з боку суспільства чи держави. Натомість, у сучасній науковій літературі постулюється думка, що основний зміст соціальної роботи – це створення умов, які б уможливили

самодостатнє вирішення людиною і суспільством своїх життєвих проблем. Обґрунтовано положення про те, що тільки філософський аналіз дозволяє пізнати сутність, основні смисли та цінності соціальної роботи завдяки виявленню її онтологічних основ та вивченню емпіричного рівня даної діяльності;

- констатовано, що соціальна робота окреслюється не тільки буденним характером і змістом. Вона має особливу соціальну динаміку, яка зумовлюється як іманентно притаманним їй (соціальній роботі) гуманістичним потенціалом, так і відповідною ефективністю й результативністю. Доведено, що у філософському вимірі гуманістичні основи соціальної роботи визначаються рівнем забезпечення соціальної адаптації індивіда та конструюванням суспільного буття на засадах визнання фундаментальності загальнолюдських цінностей. При цьому основним критерієм ефективності соціальної роботи необхідно визнати єдність справедливості й відповідальності; роботи та праці, що втілюється у діяльності соціального працівника.

уточнено:

- теоретичне осмислення сутності соціальної роботи у вимірах філософського підходу та запропоновано авторське бачення її філософського змісту, яке полягає в розумінні даного феномену як особливого прояву людської діяльності, що має цілеспрямований, гуманістичний характер і функціонує завдяки задоволенню конкретно визначених бажань, потреб й інтересів індивідів, спільнот, які не мають належного рівня самодостатності в суспільстві;

- положення про те, що серед засад соціальної роботи особливе місце займають духовні детермінанти, основними з яких є: а) віра, яка з'являється завдяки досягненню консенсусу між суб'єктом і об'єктом соціальної роботи; б) надія, що виникає у зв'язку з результативністю проведеної соціальної роботи; в) любов до ближнього і до праці. Перше спрямовує діяльність людини у напрямку оптимізації умов життя для тих хто її потребує, друге характеризує

рівень реалізації сутнісних сил людини, а третє дозволяє соціальному працівникові самореалізуватись у своїй діяльності.

отримали подальшого розвитку:

- ідеї про те, що в контексті сучасних глобалізаційних процесів формування і розвиток духовно-моральної культури соціального працівника є пріоритетним завданням, оскільки вона характеризує рівень його гуманності, душевності, милосердя, свободи й відповідальності. Виявлено, що на відміну від західних моделей соціальної роботи, в основі яких лежить діяльність суспільних і державних структур, національні історико-культурні особливості соціальної роботи в Україні ґрунтуються на її відповідності християнським ідеалам (благодійність, пожертва), дотримуючись яких кожна людина проявляє свою гуманність;

- обґрунтування стосовно того, що порівняно із західними країнами (Німеччина, Швеція, Англія) соціальна робота в Україні перебуває на стадії становлення, має складний і неоднозначний характер. У зв'язку з цим, умовою оптимізації соціальної роботи може бути синкретизм традицій і новацій, який реалізується через визнання креативності, інноваційної діяльності, міжкультурної комунікації, свободи і гуманізму в якості основних джерел прогресивного розвитку людини і суспільства.

Теоретичне й практичне значення одержаних результатів. Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати дають можливість поглибити наявні уявлення про сутність, зміст та функції соціальної роботи в сучасному суспільстві. Матеріали дисертації можуть бути використані для подальшої наукової розробки у сфері гуманітарних наук, а також сприяти збагаченню та конкретизації понятійно-категоріального апарату соціальної філософії.

Практичне значення полягає в можливості використання теоретичних положень та висновків дисертації при розробці й викладанні нормативних курсів та спецкурсів з соціальної філософії, інших філософських дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою аналітичною роботою автора. Положення наукової новизни і висновки розроблені на основі результатів дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, результати дисертаційного дослідження були повідомлені й обговорені на засіданнях кафедри філософії гуманітарних наук та науково-методологічних семінарах аспірантів філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також на міжнародних наукових конференціях: «Дні науки філософського факультету – 2010» (Київ, 2010), «Дні науки філософського факультету – 2011» (Київ, 2011), «Дні науки філософського факультету – 2012» (Київ, 2012), «Дні науки філософського факультету – 2013» (Київ, 2013), «Дні науки філософського факультету – 2014» (Київ, 2014), «Ідеологія в сучасному світі – 2011» (Київ, 2011).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 12 публікаціях автора, із яких статей у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України - 6.

Структура дисертаційної роботи відповідає логіці та меті дослідження і відображає послідовність вирішення поставлених задач. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків і списку використаної літератури. Загальний обсяг дисертації 198 сторінки, з них 31 сторінок займає список літератури, який містить 242 найменування, з яких 5 іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

1.1. Генеза розуміння соціальної роботи як суспільного феномену

Упродовж багатьох років об'єктом соціально-філософського дослідження були механізми орієнтації людини в соціальному просторі, процеси адаптації представників різних соціальних груп, форми передачі соціального досвіду тощо. У результаті цього було отримано величезний спектр оцінок одних і тих же соціальних явищ, виявлено їх вплив на усвідомлення та «корегування» соціальних процесів представниками різних соціальних груп. Спрямованість «корегування» може бути різною, в окремих випадках вона спирається на здоровий глузд, вироблений багатовіковим життєвим досвідом, в інших – суперечить йому. Але так чи інакше уявлення про соціальну дійсність, що виникають на рівні буденної свідомості, порушують питання «Як покращити життя людини?». Проблема людського середовища існування в соціальних теоріях розглядалася по різному згідно із: логікою суспільного розвитку в цілому; вдосконаленням соціальної політики і виникненням протиріч суспільного розвитку; механізмами впливу між людьми і суспільства на них тощо. У зв'язку з цим, з'явилась необхідність дослідження проблеми соціального захисту різних верств населення. Сьогодні до аналізу засобів оптимізації механізмів соціальної допомоги, захисту громадян звернена увага дослідників з різних галузей суспільствознавства.

Об'єктом їх вивчення стала специфічна діяльність, що сформувалася на початку ХХ століття як самостійна професія і отримала назву «Соціальна робота». До сьогодні тривають дискусії стосовно того, чи є соціальна робота самостійною професією, чи це певна сфера діяльності інших фахівців (медиків, юристів, психологів і т.п.).

Здійснення радикальних реформ в економіці й політичному житті, соціальній і культурній практиці в країнах Східної Європи, Росії та Україні у тому числі, показує, що жодна держава сьогодні не може обійтися без фахівців

у сфері соціальної роботи. Соціальні працівники допомагають всім, хто потребує допомоги у вирішенні проблем, що виникають в повсякденному житті і, в першу чергу, тим хто не захищений в соціальному плані: літнім людям, інвалідам, дітям позбавлених нормального родинного виховання, особам з психічними розладами, алко і наркозалежним, хворим на СНІД, сім'ям з груп «ризик», особам з девіантною поведінкою тощо. Вони не лише пом'якшують соціальну напруженість, але і беруть участь в розробці законодавчих актів, покликаних краще виразити інтереси різних верств населення.

Сучасне розуміння основ соціального розвитку виходить зазвичай з того, що соціальна політика держави має бути направлена на створення умов забезпечення гідного життя і вільного розвитку людини. У зв'язку з цим важливою є охорона праці й здоров'я людей, встановлення гарантованого мінімального розміру оплати праці, забезпечення державної підтримки сім'ї, інвалідів і літніх громадян, розвиток системи соціальних служб, встановлення державних пенсій, виплат та інших гарантій соціального захисту (серед яких особливо виділяється соціальне забезпечення за віком, в разі хвороби, інвалідності, втрати годувальника тощо).

На початку 1990-х років в Україні, в умовах переходу до ринкової економіки, на тлі наближення безробіття, різкої зміни характеру і форм соціальних стосунків, руйнації звичних стереотипів життєвого досвіду, втрати для багатьох людей соціальних перспектив як для суспільства в цілому, так і для себе особисто, зростання небезпеки соціальних конфліктів, депресій актуалізується роль соціальної роботи як спеціалізованого виду діяльності, здійснюється підготовка соціальних працівників різної категорії й спеціалізації.

Це пояснюється тим, що українське суспільство не може прийняти за основу жодної з моделей організації соціальної роботи, які ефективно діють в інших країнах, але воно не може і залишити незмінними ті засоби соціального захисту й підтримки, які склалися за радянських часів. В Україні формується свій специфічний механізм підтримки населення, який визначається багатьма чинниками, зокрема станом економічного розвитку країни в цілому і окремих її

регіонів, наявністю поліетнічного складу населення, посиленням соціальної диференціації, трансформаційними процесами тощо.

У цих умовах, як ніколи, зростає значущість соціальної роботи як соціального механізму підтримки життєвих сил людини, які усвідомлюються суб'єктом соціальної роботи на різних рівнях, де особливої уваги, на наш погляд, вимагає буденний рівень пізнання [47].

Більшість фахівців у сфері соціальної роботи переконані в необхідності дослідження чинників і умов виникнення її як суспільного явища, що у свою чергу потребує розробки спеціальних концептуальних основ, особливої теорії.

У суспільній свідомості, на буденному рівні, задовго до появи соціальних теорій (соціологічних, політичних, правових та ін.) виникали уявлення про способи і форми спільного життя. Природно, що погляди, котрі виникають на рівні буденного відображення дійсності часто не відповідали соціальній практиці в цілому. Наприклад, уявлення про справедливість і несправедливість, зло і добро, красу і потворність, що виникли в одній соціальній ситуації на певному етапі розвитку суспільних відносин, зазнавали змін і як суспільні цінності піддавалися сумніву і навіть заперечувалися.

При детальнішому розгляді неважко помітити, що всі ці ідеї й теорії об'єднуються довкола однієї проблематики: умов формування і здійснення життєвих сил людини, співвідношення свободи особи, соціально виправданої (або не виправданої) міри цієї свободи і можливостей її реалізації в суспільстві, його оцінки як справедливого або несправедливого. У соціальній філософії цими проблемами займалися багато дослідників. Так, відомий американський соціолог П. Сорокін зазначав, що завдяки слабкому розвитку соціальних наук людство до цих пір є безсилим в боротьбі з соціальними лихами і не вміє утилізувати соціально-психологічну енергію, що є вищою зі всіх видів енергій. Ми не здатні безглуздого зробити розумним, злочинця - чесним, безвільного - вільною особистістю. Часто ми не знаємо, де «добро», а де «зло», а якщо і знаємо, то не здатні боротися зі «спокусами». Якщо біологічна медицина ще далека від досконалості, то «соціально-психічної» медицини немає навіть у

зародженні. Чи є мудрістю те, що наша боротьба із соціальними лихами дає наочну ілюстрацію історії людської дурості? Злочинців ми лікуємо ешафотом і в'язницями, психічнохворих - будинками божевільня, де здатні здорового зробити ідіотом, але ніяк не навпаки; суспільні хвилювання ми зцілюємо кулеметами і облоговими положеннями, потребу голодного - смертю, розпусту - будинками терпимості [178].

Положення справ може змінитися лише тоді, коли ми краще знатимемо закономірності й причини явищ взаємодій та взаємодопомоги. Тоді будуть умови для появи раціональної соціальної політики. Остання, подібно до медицини, має бути системою рецептів, що вказують на точні засоби як для боротьби з соціально-психологічними проблемами, так і для раціональних реформ у всіх сферах суспільного життя (економічній, політичній, правовій, релігійній, науковій, педагогічній і т.п.). Отже, вона має бути обґрунтованою системою індивідуальної й суспільної етики як теорії належної поведінки.

Соціологічні, статистичні, соціально-економічні дослідження другої половини минулого століття й ті, що були проведені сьогодні, свідчать про вихід соціально-побутової проблематики в число пріоритетних, глобальних проблем, збільшення її впливу на розвиток економіки, політичних і соціокультурних процесів життєдіяльності людини в цілому.

У ХХ столітті всі ці явища, в тій або іншій мірі, стали об'єктом вивчення різних соціальних наук, які досліджують певні типи взаємодії як усередині цих явищ, так і між ними. Але виникає цілий ряд комплексних соціальних дій (наприклад, соціальна допомога, соціальна реабілітація, соціальна корекція, соціальний захист та ін.), що спеціально не вивчалися до цих пір жодною із «офіційно» існуючих соціальних наук. Цей тип зв'язків і є об'єктом вивчення такої наукової й навчальної дисципліни, як соціальна робота.

Термін соціальна робота має англійське коріння і вказує на вид професійної діяльності, спрямований допомогти людині подолати важку життєву ситуацію. Сьогодні ця діяльність організовується і легітимується переважно державними структурами. Однак, в слов'янській культурі дане

поняття інтерпретується як суспільна (громадська) робота, тобто діяльність, що виконується добровільно і без оплати, як правило, у вільний від основної роботи час. Така інтерпретація поняття «соціальна робота» відображає її історію як суспільного феномену і діяльності. Адже аж до XX століття соціальна робота була переважно суспільною діяльністю і здійснювалась за ініціативи членів спільноти, їх власними зусиллями. Для позначення такої діяльності використовувалися терміни «благодійництво», «добродійна діяльність» тощо.

До витоків соціальної роботи можна віднести релігійні заповіді про благодійність та необхідність допомоги нужденним. Це свого роду звичаєві прообрази моральних настанов про співжиття в суспільстві. Тому добродійність є одним з важливих компонентів соціальної роботи і постає як соціальний феномен, що існує на всіх етапах розвитку суспільства.

Соціальна робота, як суспільне явище, має свою історію розвитку. Її початковий період науковці відносять до XII-X ст. до н.е., коли в Давньому Єгипті проводилася ритуальна, безкоштовна роздача хліба нужденним. Зокрема закони вавілонського царя Хаммурапі передбачали організацію соціальної взаємодопомоги серед населення.

У Давній Греції, Давньому Римі також розвивається ідея філантропії, яка знайшла своє вираження в розподілі серед бідних верств населення хліба, одягу, грошей, у влаштуванні розваг для плебса, про що зафіксовано в гаслі: «Хліба та видовищ!».

На початку нашої ери, з виникненням християнства, приймаються різні нормативно-правові акти з соціальних питань як релігійного, так і цивільного характеру. Наприклад, кодекс імператора Феодосія, в якому заборонялося жебракувати у Візантії. Серед християн велике значення мав так званий Сардукійський помісний собор 347 року, на якому було затверджено двадцять церковних правил про надання допомоги жебракам, сиротам, вдовам і мандрівникам.

У X-XIII ст. у країнах Західної Європи католицька церква утворює канонікати (духовні установи) і сприяє соціальній професіоналізації діяльності різних чернечих орденів.

У цей період в суспільстві виникає необхідність виділення «адресної» допомоги нужденним. Так, прокажені й люди похилого віку мали бути влаштовані в спеціальні приюти, де могли б отримувати їжу і одяг. Саме у цей період добродійність з суспільного феномену стала переходити в об'єкт державної підтримки. Але, природно, що про систематичну державну діяльність у цій сфері мова ще не йшла.

Початкові кроки державного регулювання соціальної роботи в світі зустрічаються ще в XIV ст., коли у зв'язку зі складними суспільними процесами становлення капіталізму, з'являються соціальні проблеми: зубожіння, жебрацтво, проституція, сирітство, експлуатація дитячої праці, алкоголізм тощо. Як наслідок - у країнах старої Європи виникають законодавчі акти, які спрямовані на врегулювання проблеми бідності. Зокрема, в 1348 р. у Великобританії на законодавчому рівні бідні були розподілені на дві категорії: «достойні бідні» (престарілі, інваліди, вдови, сироти) та «недостойні бідні» (працевдатні, але безробітні). Згідно з даним законом, допомога надавалась лише «достойним бідним» [195, с. 9].

Перші постійні державні установи догляду за інвалідами були організовані у Франції в 1606 р. Генріхом IV. Це були два шпиталі як лікувальні установи, в яких проживали інваліди та надавалась необхідна лікарська допомога і харчування. У 1671 р. Людовик XIV заснував у Парижі великий заклад догляду за військовими інвалідами на п'ять тисяч місць - Дім інвалідів. Також були засновані будинки інвалідів в Англії, в Челсі та Грінвічі (для моряків), а дещо пізніше в Берліні та Австрії [80, с. 12]

Як відомо, XVIII століття для багатьох західних країн ознаменувалося потужним впливом ідей французького просвітництва. Ці ідеї передбачали свободу особистості й визнання її «природних», наданих від народження прав.

Поступово іде в минуле система ізоляції незаможних від суспільства, а кожна з європейських держав робить свій внесок у справу захисту громадян. У законодавстві різних країн з'являється вказівка на те, що суспільство відповідальне не лише за тих, хто потребує допомоги (особливо вдів, літніх людей, хворих і фізично неповноцінних), а також за працездатних безробітних. В Англії, в цей період, з'являється спеціальне законодавство «Poor Laws» із чітким регулюванням надання допомоги бідним та вперше в світі на правовому рівні застосовуються поняття «рівень бідності» і «межа бідності». Рівень бідності визначався на підставі підрахунків щодо ціни на хліб, наявної заробітної плати та кількості непрацездатних осіб в сім'ї (дітей, престарілих тощо) [194, с. 19].

У 1884 році в Німеччині була введена система державного соціального страхування; у Франції в 1871 році відкриваються особливі благодійні бюро, що стали центрами суспільної допомоги; у 1877 році у США створюється Американське товариство добродійності.

У Швеції в середині XVIII століття у формах піклування про бідних стали розрізнятися два напрями: піклування про хворих і допомога бідним. У цей період виникають перші лікарні. З 1862 року церковний закон поставив в обов'язок кожному церковному приходу в Швеції засновувати лікарні й будинки для бідних.

Але в наданні допомоги не було системи, вона надавалася лише в окремих випадках. Іноді могло бути прийняте рішення про повернення допомоги. У 1847 році в Швеції приймається нова постанова про форми і способи піклування про бідних. Муніципальні реформи в 1862 році звільнили службу піклування про бідних від церкви, і з того часу воно стає муніципальним об'єктом.

Постанова 1871 року щодо піклування про бідних обмежувала допомогу бідним, підставою для надання допомоги стала відсутність власних засобів, а також неможливість надання допомоги іншими особами. У цей період чітко проводилась межа між можливістю бідних і бажанням заробляти собі на життя.

Лише той, хто документально підтверджував бажання заробляти на життя, користувався підтримкою суспільства.

У кінці XIX століття в багатьох країнах Європи, у тому числі і в Швеції, виникають: спеціальні державні форми допомоги засудженим - тим, хто звільнився з місць позбавлення волі; спеціальні системи догляду за хворими; спеціальна допомога сліпим і глухим; обов'язкове державно-муніципальне навчання населення; приватне і муніципальне посередництво по забезпеченню роботою; профспілкова каса допомоги для хворих, безробітних і т.п.

Паралельно з державною системою піклування про бідних формувалася система добродійних установ, направлених на надання індивідуальної допомоги клієнтам. Так, в 1866 році в Стокгольмі створюється організація «відкритої добродійності» - «Суспільний союз заступництва». У 1869 році в Лондоні засновується Добродійне об'єднання «The Charity Organisation Society» для координації допомоги нужденним (складається центральний каталог тих, хто потребує допомоги). Подібні організації створюються і в інших країнах світу [179].

У Росії початок становлення системи допомоги нужденним відбувається за правління Петра I, зокрема 8 червня 1701 р. він приймає Указ «Про богадільні для нищих, хворих та престарілих». Згідно з даним Указом, створювалися будинки для осіб, які не мали засобів існування, хворих та престарілих; їх годували за рахунок казни, надавали ліки, а також наймалися працівники, обов'язком яких був догляд за тими, хто жив у богадільні. У цей період також починають будуватися дитячі притулки та інші соціальні установи. В 1780 р. у Вологді було засновано перший притулок для безпритульних, організований за власний кошт меценатом Т. Колосниковим [216, с. 26]. За царювання Миколи I з'явилася велика кількість будинків для інвалідів, що мали назву військових богаділень, серед них: Чисменська поблизу Петербурга, Ізмайлівська біля Москви. Наприкінці XIX століття в Росії вже існувало шість інвалідних будинків, де мешкало більше 2 000 осіб [80, с. 23].

У цілому XIX-XX століття були періодом активізації соціальної роботи. Формуються дві основні моделі допомоги: «американська» і «європейська», в основі поділу яких лежить різне співвідношення ролі держави і суспільства в системі соціального піклування. Для «американської» моделі характерним було переважання впливу держави, котра формує і реалізує відповідні програми соціальної допомоги й підтримки, а «європейська» модель ґрунтується на ролі допомоги в межах громади, тобто міського або сільського самоврядування.

Саме з цього часу починається професійна підготовка соціальних працівників; особливе місце в соціальній роботі займають такі види допомоги, як соціально-психологічна реабілітація й адаптація, соціокультурна анімація тощо.

Інший приклад показав у XX ст. Радянський Союз (1922 – 1991 рр.). Цей період в історії соціальної роботи характеризувався введенням єдиної державної системи соціального забезпечення. У цей час вдалося ліквідувати безробіття, створити систему пенсійного забезпечення, соціального страхування, безкоштовного медичного обслуговування, пільгового санаторно-курортного лікування. Однак, створена система соціального забезпечення базувалася на міфологізованих уявленнях про побудову комуністичного суспільства, ігнорувалась роль громади, досвід закордонних країн тощо. Основою соціальної підтримки було уявлення про рівний доступ до системи мінімальних благ, наданих державою.

Зокрема, на думку дослідників, з розвитком суспільства сформувалися певні парадигми допомоги: архаїчна, конфесійна, державна, громадсько-державна, соціетальна та професійна [202, С. 53 – 130]. Застосовуючи їх можна проаналізувати розвиток соціальної роботи в Україні.

Так, у язичницький період для Київської Русі характерною була невіддільність людини від космічного, географічного та соціального простору. Тому благодійність розглядалась як умова єдності та включеності особи в соціум. Підтримка такої цілісності носила сакральний характер. Це були тризни, змагання, трапези, під час яких жертвувалась певна милостиня. Іншою

формою допомоги були княжі бенкети, в яких брали участь члени общини з обов'язковим наданням милостині бідним.

Другий період розвитку соціальної роботи в Україні – конфесійний – розпочинається з появи Київського князівства та хрещення Русі. Організаційними формами надання допомоги в цей час були - монастирська, приходська та милостиня [45, с. 68]. У монастирську допомогу входило: лікування, допомога продуктами та навчання. Приходська система допомоги виступала початковою формою адміністративно-господарського механізму спільноти. Милостиня поставала як ритуал, закріплений у стереотипі необхідної поведінки відповідно до релігійного та морального закону, що забезпечував єдність суспільства.

Період общинної, церковної доброчинності триває до початку XVI століття. Запроваджуючи християнство на Русі, князь Володимир засвоїв основні заповіді християнства, що закликають людей турбуватися про ближнього, бути милосердним. У 996 році князь Володимир видав Устав, у якому доручає духовенству і церковним структурам опікування і нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для сиріт тощо, встановлює для благодійних закладів «десятину» [3, с. 21]. Крім того, до заслуг Володимира у справі соціальної допомоги можна віднести заснування училища для навчання убогих людей, будинків для паломників, запровадження народних свят, на яких роздавалася милостиня.

Розвиток благодійності у Київській Русі був перерваний монголо-татарською навалою. Об'єднуючим елементом суспільства стала православна церква. Вона виступала і єдиним пристанищем для бідних, старців, немічних. Церква і монастирі повністю взяли на себе благочинні функції, користуючись тим, що татарські хани лояльно ставилися до духовенства, залишали за ним турботу та опіку над тими, хто її потребував [4, с. 22]. Так, найдавніша благодійницька організація у Києві була заснована неподалік від Печерського монастиря преподобним Феодосієм Печерським у 1058 р. і проіснувала більше 850 років.

Після монголо-татарського іґа на українських землях розвивалися різні форми суспільної опіки у двох основних напрямках. Перший – продовження традицій особистого благодіяння і захисту убогих, старців, сиріт та інших. Другий – вдосконалення форм і масштабів державної підтримки соціально вразливих верств населення при збереженні й заохоченні благодійницької діяльності церкви.

У XVI столітті починається перехід до періоду церковно-державної доброчинності, що тривала до кінця XVII ст. У цей час розвивається благодійність як на українських землях, що не входять до держав (Запорізька Січ), так і на землях, що входять до складу державних утворень (наприклад, Російська держава).

З початком правління Петра I відбувається перехід до громадсько-державного періоду в історії розвитку соціальної роботи в Україні (XVIII – поч. XX ст.), де соціальна робота стає частиною соціальної політики і самостійним інститутом соціалізації, виховання і реабілітації індивіда.

Організаційні форми надання допомоги об'єднували у цей період як державні (центральні і територіальні) структури, так і громадські, а також особистісні види допомоги. Цей напрямок набув державної підтримки за правління Катерини II, яка у 1775 р. у законодавчому порядку встановила державну систему опіки «для всіх цивільних прошарків» [4, с. 25].

Специфічним різновидом громад стали церковні братства, до яких входили міщани й духовенство, що брали активну участь у розв'язанні багатьох соціальних проблем, значну благодійну діяльність проводили також монастирі. Ближче до середини XIX ст. благодійність при церквах набула широкого розвитку. Виникли цілі комплекси благодійницьких закладів, котрі склалися зі шкіл, богаділень, притулків для сиріт. Набула поширення благодійність, яка підтримувалась державою та іноді була частково державною. До такої благодійності відноситься благодійне створення лікарень та шпиталів, при яких існували богадільні.

У суспільному житті українців міцно утвердився відомий усім звичай взаємодопомоги. Найпоширеніші його форми, що існують і сьогодні це - супруга (співпраця двох сусідів) і толока – колективне виконання трудомістких і термінових робіт. Толокою переважно будували будинки.

Цікавим фактом є те, що у 1913 р. в Києві нараховувалось 86 благодійницьких організацій, 47 надавали допомогу бідним, 15 - хворим, 24 - тим, хто навчається. Нова українська влада почала займатися суспільними проблемами у вересні 1917 р.; до складу сформованого Українською Центральною Радою національного уряду - Генерального Секретаріату увійшло Генеральне секретарство праці. Згодом його було перетворено на Міністерство праці [195, с. 12]. Соцієтальний період в історії розвитку вітчизняної соціальної роботи триває з 20-х років по 90-ті роки ХХ століття. Замість благодійності впроваджується «комуністичне соціальне забезпечення» – державна допомога всім нужденним. Основними формами допомоги є державне соціальне забезпечення та державне соціальне страхування, які забезпечуються системою територіальних організацій. Держава постає єдиним суб'єктом надання допомоги населенню й здійснює це у вигляді соціальної політики.

Наприклад, однією із провідних організацій цього періоду можна назвати Українське товариство Червоного Хреста (1918 р.), яке займалося допомогою біженцям, інвалідам, військовополоненим, дітям-сиротам, боротьбою з тифом та іншими масовими інфекціями, створенням шпиталів, пунктів харчування, санітарною освітою серед населення [4, с. 33]. Червоний Хрест за часів радянської влади в Україні відігравав важливу роль в системі державної освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення і страхування.

Після розпаду Радянського Союзу розпочався професійний період розвитку соціальної роботи в Україні, за якого формуються основи соціальної роботи як науки та професії, коли в умовах кризи з'явилась необхідність підготовки кадрів соціальних працівників. Соціальна робота здійснюється як комплексна допомога і захист різних груп населення на професійному рівні у державних формах та у формі благодійництва від організацій й окремих

суб'єктів. На даний час роль недержавних організацій у сфері здійснення соціальної роботи як в Україні, так і у всьому світі істотно зростає.

Таким чином, враховуючи всі трансформації сутності соціальної роботи та її функціонування, сьогодні словосполучення «соціальна робота» стало загальноприйнятою назвою професійної діяльності. Саме тому значна частина соціальної роботи, що виконується громадськими, релігійними, приватними структурами залишається поза належною увагою держави.

У більшості країн світу, в тому числі і в Україні, соціальна робота поки що функціонує й розвивається як діяльність, спрямована на надання допомоги людині (соціальній групі), яка опинилася в складній життєвій ситуації. Разом з тим, все більше науковців трактують поняття «соціальна робота» ширше ніж традиційні підходи. На їхню думку соціальна робота, в першу чергу, повинна бути спрямована на проведення в суспільстві відповідних змін на благо людини. Так, з точки зору міжнародного співробітництва соціальна робота представляє собою «вид професійної діяльності, основна мета якої полягає в проведенні соціальних перетворень в суспільстві в цілому і в окремих його сферах зокрема» [120, с. 7].

У сучасному світі соціальна робота виступає як специфічний вид соціальної діяльності, наукова й навчальна дисципліна. Дослідження соціальної роботи як виду суспільно значимої діяльності проводиться, як правило, з позицій двох напрямків: психології й соціології. Обґрунтовуються теоретичні моделі соціальної роботи, що використовуються в практиці професійної діяльності.

На даний час, з урахуванням рівня розвитку кожної держави, економічної, політичної ситуацій, звичаїв і традицій, у світі сформувалися національні моделі соціальної роботи. Це, зокрема, психолого-орієнтовані, соціально-орієнтовані, комплексні. Найбільш розповсюдженими є психолого-орієнтовані моделі. Вони включають в себе психодинамічну, трансакціональну, гуманістичну, екологічну, біхевіористську, когнітивну та інші концепції, що розглядають різні модифікації й види соціальної роботи. В основі цих моделей

лежать відповідні психологічні підходи. Об'єктом пізнання і дій соціального працівника являється індивід, а предметом – його власний досвід, індивідуальна оцінка. Всі ці теорії розглядають людину як суб'єкта власної життєдіяльності. Тобто тут акцентується увага на пріоритетності ролі самого індивіда у вирішенні власних проблем.

Ці підходи передбачають, те що індивід, за підтримки спеціаліста в пізнанні себе, формуванні нового, позитивного відношення до себе, зможе самостійно вирішити всі свої негаразди. Основна роль при цьому відводиться психіці як головному мотиваційному началу. Практичним результатом соціальної роботи, як правило, стає індивід, котрий зумів вирішити свої проблеми, пов'язані з негативним психоемоційним статусом і став активним творцем власного життя.

Таким чином, психолого-орієнтовані моделі спрямовані на нормалізацію психічного стану людини, зміну її відношення до світу, суспільства, самої себе. У межах психологічних теорій це вважається достатнім для соціальної адаптації індивіда, але далеко не завжди і не всі проблеми можна вирішити на психологічному рівні.

Соціально-орієнтовані моделі соціальної роботи ґрунтуються переважно на соціологічних теоріях. Тут найбільш популярними є системні й віталістські моделі. Соціальна робота розглядається як система органів й установ, підсистема суспільства. Об'єктом постає людина як природно-соціальна істота, єдність індивідуальних і соціальних потреб та інтересів. Результатом соціальної роботи має бути позитивна зміна статусу об'єкта діяльності в системі соціальних зв'язків, підвищення його індивідуальної й соціальної активності. Однак, тут мало приділяється уваги ролі психологічного чинника в соціалізації індивіда. Пріоритетною у цих підходах є зміна навколишнього середовища, де основна увага приділяється не стільки аналізу мотивацій, емоцій і почуттів індивіда, скільки аналізу його поведінки, реакції на зовнішні стимули.

Комплексні моделі поєднують в собі як психологічні, так і соціологічні підходи, що дозволяє врахувати в діяльності позитивні напрацювання й

одночасно мінімізувати недоліки та обмеження всіх вказаних моделей. У різних країнах соціальні працівники віддають перевагу тим або іншим теоретичним моделям соціальної роботи, враховуючи існуючі традиції й потреби населення.

Тому, можна констатувати, що в сучасному науковому дискурсі не сформовано єдиної теоретичної основи, цілісної теорії соціальної роботи. В Україні, до прикладу, використовуються різні моделі соціальної роботи, що залежить від конкретної ситуації індивіда, соціальної групи, суспільства в цілому.

Отже, соціальна робота, як суспільно корисна діяльність, формується з благодійності, що має свій історичний шлях становлення і розвитку, починаючи від простих відносин взаємодопомоги людиною – людині й закінчуючи загальнодержавним і навіть міжнародним рівнем, надання гуманітарної допомоги країнам, які потрапили у скрутне становище. Дана діяльність набуває не лише глобальних тенденцій, але й, в контексті кожної національної культури, має свої ментальні особливості.

Поширеною думкою серед науковців є ідея про те, що соціальна робота має діяльнісний характер. Оскільки її основою є добродійність як соціальне явище, а саме безкорислива діяльність по створенню й передачі фінансових, матеріальних і духовних цінностей для задоволення життєвих потреб індивіда, або соціальної групи.

1.2. Концептуальні засади дослідження соціальної роботи

Пізнання сутності соціальної роботи передбачає здійснення її комплексного аналізу. Оскільки в сучасних дослідженнях соціальна робота набуває універсального характеру, її змістовний та інструментальний аспекти акумулюють у собі елементи суміжних галузей наукового знання (педагогіки, соціології, психології, філософії та ін.). Водночас вона визначається і як вид професійної діяльності, і як важливий елемент реалізації соціальної політики

держави, і як галузь наукових знань. Зазначене вимагає теоретичного огляду основних концептуальних підходів у дослідженні соціальної роботи.

Соціальна робота має глибокі історичні корені. Заснована на загальнолюдських цінностях милосердя і благодійності вона пройшла довгий історичний шлях свого розвитку й поступово із стихійно сформованого соціального інституту стала набувати рис засобу реалізації соціальної політики держави. У зв'язку з цим, виникли відмінності, а потім і протиріччя між традиційним розумінням допомоги: в дусі милосердя і благодійності, моралі й духовності – і «соціальною допомогою», наданою державою. Поступово соціальна робота стала набувати рис професії з притаманними їй якостями: діяльними, соціальними, моральними і духовними нормативами.

Як практична професійна діяльність у суспільстві, про що вже зазначалось, соціальна робота утвердилась наприкінці XIX століття в країнах Західної Європи. Перші ідеї соціальної роботи стали виразом визнання права кожної людини на певний мінімум гідного існування й перетворення держави на гаранта реалізації цього права. Особливу роль в розвитку теорії соціальної роботи на Заході відіграли концепції З. Фрейда, Б. Скіннера і Ж. Піаже.

Австрійський психолог З. Фройд у своїх роботах аналізував механізми функціонування соціальних інститутів, розглядав основні стимул-реакції людської діяльності, розвивав психоаналітичну концепцію особистості [206]. Американський психолог Б. Скіннер розглядав проблеми, пов'язані з управлінням поведінкою людей з урахуванням таких трьох чинників: подія, що викликає певну реакцію людини; саму цю реакцію (її характер, форму); наслідки. Техніка «обумовленості», розроблена Б. Скіннером, набула широкого поширення в різних сферах соціальної практики, у тому числі й соціальній роботі [168, С. 30 – 48]. Швейцарський мислитель Ж. Піаже у своїх працях робив основний акцент на проблеми, пов'язані з соціалізацією індивіда, вважаючи її головним чинником розвитку особистості. На перших етапах розвитку практики соціальної роботи напрацювання Ж. Піаже активно використовувалися соціальними працівниками [139, С. 33 – 51].

Відносно недавно в соціальній роботі було визначено важливу роль організаційного рівня. Розгляд управлінських аспектів, як певної спеціалізації в структурі соціальної роботи, був пов'язаний з необхідністю підготовки фахівців у сфері управління, менеджменту, організації соціальних служб. Ці моменти в теорії соціальної роботи передбачають врахування теоретичного доробку ряду науковців, зокрема західних вчених Р. Мертона, Е. Гоффмана та ін. Так відомий соціолог Р. Мертон одним із перших почав вивчати негативні прояви бюрократії як рівня й інституту влади. У своїх роботах він також розглядає протиріччя, що виникають між «бажаним» і «законним» у людей, що знаходяться на різних соціальних рівнях [112]. Також соціальні працівники активно використовують ідеї Р. Мертона щодо залежності інтересів людей від оточення, в якому вони проживають.

Оригінальні ідеї представлені в роботах американського соціолога Е. Гоффмана, в яких він висловлює думки про те, що «всі в світі грають», що ми всі постійно «представляємо» себе іншим, а вони нам - себе. Ця ролева теорія увійшла до практики соціальних працівників, зокрема набула популярності серед соціальних працівників, клієнтами яких є представники так званих груп ризику [238, 125 – 169].

Особлива роль у розробці теорії соціальної роботи належить фахівцям Чиказької школи. У Чиказькому університеті з 1900 р. здійснюється підготовка фахівців у галузі соціальної роботи та соціології. У фокус наукових досліджень «потрапляють» переважно безхатчинки. Їх дослідження особливо важливі для теорії й практики соціальної роботи з представниками груп ризику.

Також важливим для становлення теорії соціальної роботи є структурно-функціональний підхід, який передбачає розуміння суспільного життя у вигляді безлічі взаємодій людей, їх нескінченних взаємозв'язків. Для аналізу цих взаємодій недостатньо вказати лише на систему, в якій вони відбуваються. Важливо знайти ще й стійкі елементи, принципи і закони розвитку соціальних систем, визначити аспекти, випадки стабільності з абсолютно рухомого, що має

бути розглянуте в якості структури. Операції, ролі цієї структури зазвичай і характеризуються як функції.

Соціальна робота при цьому конкретизується в систему дії. В якості структури можуть виступати стійкі зразки поведінки в системі, нормативні уявлення щодо дій (і очікувань один одного), що мають загально визнану значимість тощо.

Для досліджень у галузі соціальної роботи це, звичайно, має дуже важливе значення. І не тільки тому, що тут в об'єктиві дослідження виявляється сім'я, мала група, людина в макро і мікросередовище проживання, в контексті різноманіття форм її життєдіяльності, диференціації соціального рівня, але і в силу тих можливостей, що дозволяють розглянути соціальну роботу в єдності її організаційних, структурних характеристик і функціонального виміру, а також фахівців різного профілю.

Цю обставину важливо підкреслити, оскільки структурно-функціональний підхід дозволяє виявити можливості подолання утилітаристської й позитивістської інтерпретацій буття людини в суспільстві.

Дослідженням соціальних змін займалися відомі німецькі мислителі К. Маркс та Ф. Енгельс. Марксистська соціологічна теорія спирається на відомі положення про визначальну роль економіки, способу виробництва, економічного базису в соціальному прогресі, в соціальній диференціації суспільства, на матеріалістичне розуміння історії й характеру самоорганізації суспільства. При цьому рушійною силою соціально-історичного розвитку визнається боротьба класів, конфлікт між якими, в силу відмінності їх соціально-економічного становища, невідворотній поки не будуть взяті під контроль стихійні сили конкуренції та експлуатації, що породжуються приватною власністю на засоби виробництва. Найважливішою метою справедливого перетворення суспільства в марксистській соціальній філософії визнається побудова суспільства без експлуатації, де буде досягнута соціальна однорідність, можливість вільного всебічного розвитку кожної людини [103].

Особливе місце в розвитку теорії соціальної роботи займає концепція «держави загального добробуту», яка після другої світової війни була покладена в основу організації соціальної роботи в радянському суспільстві.

В Америці ж одна з провідних концепцій соціальної роботи сьогодні пов'язана з екологічними перспективами розвитку суспільства. У зв'язку з цим основними проблемами, які включаються в дослідну сферу соціальної роботи, є функції соціальної роботи як професійної діяльності; соціальний добробут як інститут; опис еволюції соціальної роботи та соціального добробуту (благополуччя) в західному суспільстві; аналіз природи сервісних систем в соціальній роботі й соціальному просторі.

Що стосується терміну «соціальна робота», то в науковій літературі існує думка, що вперше він виникає на початку ХХ ст в США як «social work». У радянській науковій теорії й практиці він широко вживається лише з 80-90х рр. минулого століття. У цьому словосполученні базовим словом є «робота», оскільки вказує на організовану соціальну діяльність суб'єкта, а слово «соціальна» - вказує на роботу, що здійснюється з урахуванням соціальних чинників, які суттєво впливають на соціалізацію і ресолізацію людей.

У той же час, на думку деяких учених, подібна дефініція, з точки зору лінгвістики, є недостатньо коректною і дає основи розглядати соціальну роботу лише як практичну діяльність. Так, російський вчений В. Никітін, аналізуючи поняття «соціальна робота», відзначає, що воно ідентифікує багатогранний процес міжособистісної взаємодії й традиції його трактування в науці «...не відповідає ні її лінгвістичному, ні тим більше її складному соціально-гуманітарному змісту» [121, с. 122]. Аналіз наукової літератури показує, що відповідна традиція наукового осмислення соціальної роботи формувалася у міру вивчення її ролі в суспільстві та визначення сутності таких явищ, як благодійність, психологічна, соціальна та інші види допомоги нужденним.

Слід зазначити, що не дивлячись на досить тривалу практику активного використання поняття «соціальна робота», її складний і багатогранний

характер, динамічність соціальної діяльності заважають науковцям прийти до єдиної думки в трактуванні сутності даного явища.

Розглянемо найбільш поширені підходи до визначення соціальної роботи. Спочатку доречно згадати зарубіжних дослідників. Так, в середині 70-х рр. ХХ століття у Швеції соціальну роботу розглядали як єдність структурної й психосоціальної діяльності, в якій громадська організація і вдосконалення форм спілкування визнаються однаково важливими для забезпечення вирішення життєвих проблем індивіда. У той же час західні психологи Г. Бернер і Л. Юнссон [24, с. 38, с. 46] відзначають, що таке розуміння соціальної роботи не є досить чітким і часто під нею вбачають лише підхід до організації психосоціальної роботи. Вони розглядають соціальну роботу як одну з форм діяльності, направлену на досягнення індивідуальних або суспільних змін.

Потрібно зауважити, що в даний час у світовій практиці домінуючим є розуміння соціальної роботи як однієї з форм діяльності, спрямованої на досягнення соціальних змін. Цікаве в цьому відношенні формулювання соціальної роботи запропоноване Міжнародною федерацією соціальних працівників (International Federation of Social Workers, IFSW): «Соціальна робота - це вид професійної діяльності, мета якої полягає в проведенні соціальних перетворень в суспільстві в цілому і в його окремих формах розвитку» [88, с. 8].

Згідно цієї концепції, соціальна робота організовується у співвідношенні з гуманітарними, релігійними і демократичними ідеалами й філософськими теоріями та являє собою універсальну можливість задоволення людських потреб, що виникають в результаті соціальної взаємодії особи і суспільства. Багато зарубіжних учених вбачають головне призначення соціальної роботи в наданні соціальної допомоги людям. Так, англійські вчені розуміють соціальну роботу як організацію особистої служби допомоги людям, а американські учені М. Саппс і К. Уеллс дають їй наступне визначення: «Соціальна робота - це професія працівників, що займаються стосунками між людьми і їх оточенням, котрі впливають на здатність людей виконувати життєві функції, реалізовувати

прагнення і цінності, знімати дискомфорт і стреси» [165, с. 5]. Аналогічне розуміння ролі соціальної роботи в суспільстві спостерігається у формулюванні, запропонованому Національною асоціацією соціальних працівників США: «Соціальна робота - це професійна діяльність, направлена на надання допомоги індивідам, групам або співтовариствам в поліпшенні або відновленні їх здібності до функціонування в суспільстві і на створення соціальних умов, що сприяють цій меті» [20, С. 108 – 109].

У західних джерелах при визначенні соціальної роботи дуже часто прослідковується її прямий зв'язок з формально організованими і підтримуваними суспільством інститутами, агенствами і програмами, спрямованими на надання соціальної підтримки сім'ї й особі [75, с. 15]. Так, в Німеччині до розгляду соціальної роботи підходять в широкому і вузькому сенсі. У першому випадку розуміється діяльність організацій і установ в соціальній сфері. У другому - мається на увазі спеціально організована соціальна міжособистісна допомога, в процесі якої враховуються індивідуально-психологічні особливості людей, а також їх прояви і вплив у соціальному житті суспільства [179, С. 86 – 87]. Австрійська академія соціальної роботи дає трактування соціальної роботи в широкому сенсі. Наголошується, що в суспільстві, де є потреби і конфлікти, соціальні проблеми обумовлюються як індивідуальними, так і суспільними причинами. Тому суспільство зобов'язане надати відповідну допомогу, однією із специфічних форм якої є соціальна робота [77, с. 16].

Російські вчені також робили спроби визначити зміст поняття та сутність соціальної роботи як соціокультурного явища. Суттєвий внесок у теорію соціальної роботи внесли В. Бочарова, С. Григор'єв, Л. Гусякова, І. Зайнишев, І. Зімова, В. Нікітін, П. Павленок, Л. Топчій, М. Фірсов, Н. Шмельова, Є. Холостова та ін. Вони наголошують на державному і громадському характері, організованому й цілеспрямованому впливові з метою надання допомоги людям, які знаходяться у важкій життєвій ситуації. Так, в Російській енциклопедії соціальної роботи дається наступне визначення: «Соціальна

робота - специфічна форма державної і недержавної дії на людину з метою забезпечення культурного, соціального і матеріального рівня її життя, надання індивідуальної допомоги людині, сім'ї або групі осіб» [161, с. 131].

Близькі цьому визначенню позиції О. Холостової, М. Фірсова, І. Зімньої. Так, О. Холостова розуміє під соціальною роботою «...цілеспрямовану діяльність в суспільстві з надання допомоги і підтримки різним категоріям населення, що виявилися в складній життєвій ситуації» [219, С. 10 – 11]. Аналогічне формулювання дає і М. Фірсов [201, с. 5]. Для визначення теорії соціальної роботи як особливої галузі людського знання І. Зімня вводить поняття - «соціоекологія особи», яке, на її думку, повинне відобразити наявні в цій сфері «міждисциплінарні тенденції» [64, с. 76]. Розглядаючи соціальну роботу як специфічний вид людської діяльності, вона підкреслює її багаторівневий характер, в основі якого лежать загальнолюдські цінності життя, добра, справедливості, допомоги, любові до ближнього тощо.

Досить широке тлумачення соціальної роботи пропонує В. Бочарова, яка вважає, що «соціальна робота націлена на вирішення всієї сукупності проблем в системі особа і довкілля» [28, с. 22].

Слід зазначити, що все різноманіття визначень сенсу і значення соціальної роботи можна розділити на дві категорії. До першої групи відноситься трактування соціальної роботи у вузькому сенсі, коли під нею розуміється діяльність з надання допомоги людям і організаціям в усвідомленні й подоланні труднощів (особистих, соціальних, ситуативних). До другої - належить розуміння соціальної роботи як діяльності, спрямованої на гармонізацію взаємовідносин, в ході якої вирішуються соціальні проблеми окремих осіб, верств населення і соціальних груп, створюються умови для відновлення або поліпшення здібностей людей до соціального функціонування. Не дивлячись на відмінність трактувань соціальної роботи багато дослідників вважають її соціальним інститутом. У з'ясуванні сутності соціальної роботи важливим є підхід до визначення об'єкту і предмету теорії й практики соціальної роботи. Ряд учених вважає об'єктом дослідження теорії соціальної роботи як науки

взаємодії людей в суспільстві. Так, І. Зімня визначає об'єктом соціальної роботи «взаємодію людини з самою собою, з іншими людьми, соціумом» [63, с. 76]. На думку більшості дослідників, об'єктом соціальної роботи як діяльності є індивід. У той же час це поняття трактується різними ученими по-різному. Одні дослідники вважають клієнтом індивіда, групу або спільність, а метою соціальної роботи - посилення або відродження їх здібностей до функціонування в суспільстві й створення для цього сприятливих умов. Інші під клієнтом розуміють осіб, які знаходяться у важкій життєвій ситуації і не можуть самостійно адаптуватися в соціумі. Є також різні підходи до розуміння предмету соціальної роботи. Розглядаючи її в практичному аспекті, І. Зімня вважає, що її предметом є «особистий і соціальний захист (самозахист) людини» [64, с. 76]. Інші ж вчені вважають, що предметом соціальної роботи як науки є закономірності сприяння становленню і реалізації життєвих сил індивідуальної і соціальної суб'єктивності людини, а також вдосконалення механізмів аккумуляції життєвих сил і засобів їх забезпечення, здійснення, реабілітації.

Слід зазначити, що в сучасному українському науковому дискурсі розвивається категоріальний апарат соціальної роботи, методи практичної діяльності тощо. Однак, узагальненого розуміння її сутності та значення не існує. В Україні спробу методологічного обґрунтування соціальної роботи одним із перших здійснив на початку 90-х років ХХ століття В. Сидоров. Він визначив її як «професійну роботу щодо надання допомоги особі, сім'ї, різним віковим та соціальним групам (клієнтам) у розв'язанні їхніх психолого-педагогічних, медичних, правових, економічних та інших проблем; її реалізують у взаємодії клієнтів та спеціалістів з метою поліпшення чи відновлення здатності перших до життєдіяльності» [184, с. 7]. У цьому визначенні відображено сутність і специфіку соціальної роботи як галузі суспільної практики.

Один із основоположників української школи соціальної роботи І. Мигович наголошує, що визначення соціальної роботи має базуватись на

таких стрижневих поняттях, як «соціальне» та «соціалізація». Тому, він стверджує, що це професійна діяльність соціальних інститутів, державних і недержавних організацій, груп та окремих індивідів, пов'язана з наданням допомоги особам чи групам людей щодо соціалізації, якщо в них за відсутності належних умов у суспільстві, або через наявність особистих вад, процес соціалізації ускладнюється, призупиняється або відбувається у зворотному напрямку (тобто, спостерігається десоціалізація) [114, С. 70 – 81].

Відомі українські вчені Л. Коваль і І. Зверева наголошують, що особливістю соціальної роботи як «професійної або волонтерської діяльності є вплив на особистість із метою надання допомоги їй у самовиявленні» [74, с. 12]. Інша українська дослідниця А. Капська під соціальною роботою розуміє «вплив професіоналів, громадськості та соціальних інститутів на суспільство шляхом формування і реалізації соціальної політики, спрямованої на створення сприятливих умов життєдіяльності кожної людини і сім'ї» [70, с. 13]. А. Кравченко розуміє соціальну роботу як спеціальну професійну галузь, що є сектором практичного застосування соціологічних та психологічних принципів до розв'язання проблем, які визначають суспільні чи індивідуальні негаразди. Аналогічної точки зору дотримується В. Жмир, який визначає соціальну роботу як теорію і практику соціальної політики правової, соціальної, демократичної держави й громадянського суспільства, що спрямована «...на окремі соціально неповноцінні групи та індивідів з метою соціальної адаптації їх до існування за пересічних (середньостатистичних) умов конкретного суспільства» [70, с. 7]. Загалом слід зазначити, що у більшості словників, виданих в Україні, поняття «соціальна робота» трактується як цілеспрямована діяльність у суспільстві через уповноважені органи, спрямована на забезпечення належного соціального, культурного та матеріального рівня життя членів суспільства та надання допомоги різним критеріям людей.

Порівняльний аналіз визначень поняття «соціальна робота» вітчизняними і зарубіжними вченими свідчить про те, що ця проблема активно розробляється в науковому дискурсі, багато питань перебуває у стані незавершеного

дослідження, триває уточнення і корекція понятійно-категоріального апарату, ведуться наукові дискусії навколо термінології, розуміння її змісту, структури тощо. Зазначене стосується і розуміння базового поняття «соціальна робота» як виду практичної професійної діяльності. Лише у визнанні соціальної роботи різновидом діяльності, простежується єдність між поглядами дослідників, більшість з яких вважають, що ця діяльність повинна бути професійною. В інших характеристиках цієї діяльності, зокрема в таких головних, як мета, суб'єкт, об'єкт соціальної роботи підходи різняться.

Так, представники однієї групи науковців (І. Зверева, Л. Коваль та ін.) вважають, що метою соціальної роботи є оптимізація обставин здійснення суб'єктивної ролі людини в усіх сферах її діяльності, тобто створення необхідних умов для освоєння і здійснення соціальних ролей у суспільстві. Таке занадто широке розуміння соціальної роботи змушує її багато в чому перебирати на себе функції таких соціальних інститутів, як освіта, виховання, культура, політика, сім'я тощо, що забезпечують успішну соціалізацію індивідів у всіх галузях суспільства. У наведених визначеннях, хоч і непрямо, відчувається «присутність» процесу соціалізації. Тут варто зауважити, що ідея про зв'язок і обумовленість соціальної роботи з процесом соціалізації людини не викликає сумніву і заслуговує на подальшу розробку.

Науковців другої групи об'єднує розуміння соціальної роботи як своєрідного «інституту допомоги в тій чи іншій галузі» [201]. Соціальна робота покликана допомагати людині вирішувати проблеми, що відображають суспільне чи індивідуальне неблагополуччя, надавати допомогу в реалізації соціальних прав громадян і компенсації фізичних, психічних, інтелектуальних, соціальних та інших вад, що заважають їх повноцінному функціонуванню.

Для українських вчених показовим є те, що частина концепцій соціальної роботи тяжіє до соціально-педагогічної проблематики, яку, наприклад, репрезентують вчені в колективній монографії «Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на межі тисячоліть», де проаналізовано позитивістські та постмодерністські теорії соціальної роботи [4]. Серед

позитивістських теорій, які показують, що підхід до практики може працювати в конкретних випадках, просуваючись далі до показу, він дійсно працює в серії випадків, і вже потім показуючи, як саме він працює, автори виділяють такі основні теорії: 1) теорія індивідуальної соціальної роботи; 2) теорія групової соціальної роботи; 3) теорія «общинної» соціальної роботи; 4) теорія соціального адміністрування та планування соціальної роботи.

Орієнтуючись на постмодерністські підходи до дослідження соціальної роботи, український дослідник М. Пейн вважає, що всі вони можуть бути включені в парадигму, яка ґрунтується на трьох типах поглядів:

1. Рефлексивно-теоретичних - які розглядають соціальну роботу як таку, що сприяє добробуту індивідуумів, груп та громад у суспільстві шляхом просування, сприяння розвитку та самореалізації. Постійний процес взаємодії з іншими людьми змінює їхні уявлення та дозволяє свідомо впливати на соціальні процеси;

2. Соціалістично-колективістські погляди розглядають соціальну роботу як пошук співробітництва та взаємної підтримки в суспільстві, щоб найбільш пригнічені та злиденні люди могли контролювати власне життя;

3. Індивідуалістично-реформістські погляди розглядають соціальну роботу як аспект послуг загального добробуту індивідуума у суспільстві. Соціальна робота відповідає потребам індивідів та надає послуги, частиною яких вона є [137, С. 5 – 9].

Оригінальну думку щодо функціонального значення соціальної роботи висловлює вітчизняний вчений В. Бех, який розглядає соціальну роботу як засіб формування громадянського суспільства. Це дуже важливо, оскільки, - як зазначає вчений, - саме «завдяки громадянському суспільству, на відтворення якого спрямована соціальна робота, у структурі соціального організму країни, може сформуватись той бажаний середній клас, про який так багато говориться сьогодні» [25, с. 154]. Отже, ми бачимо вагоме функціональне значення соціальної роботи для громадянського суспільства, оскільки задоволення

потреб людини, на які націлена соціальна робота, веде до формування елементів громадянського суспільства.

У цьому контексті заслуговує на увагу думка вітчизняного вченого І. Миговича щодо головної функції соціальної роботи: забезпечення суспільної стабілізації й безпеки [113]. Автор підкреслює, що в рамках суспільства значення соціальної роботи не обмежується кризовими явищами чи іншими тимчасовими чинниками, а має закономірний, усталений характер. Активна модернізація суспільства, що триває у світі з минулого століття, супроводжується прискоренням соціокультурного розвитку, ускладненням життєвого середовища людей, політичним динамізмом, змінами людських цінностей тощо. За таких умов ускладнюється соціалізація поколінь, диференціюється соціокультурний простір, відбувається інтенсивна маргіналізація населення. Саме це диктує необхідність соціальної роботи як професії. Ця діяльність орієнтована на поліпшення матеріального добробуту нужденних, тобто на розширення сфери їх соціальної взаємодії, на пристосування до умов суспільного буття.

На сьогодні вітчизняні науковці в соціальній роботі виокремлюють три головні аспекти. По-перше, соціальна робота розглядається як професійна діяльність з надання допомоги індивідам, групам, спільнотам з метою поліпшення чи відновлення їхньої здатності до соціального функціонування. Виходячи з того, що головною метою соціальної роботи вважається турбота про добробут і розкриття можливостей особистості, суспільства, соціальна робота є службою допомоги людям. В Україні ефективний розвиток цієї професії можливий лише за умов конструктивного об'єднання національного досвіду та світової практики в цілому, впровадження інноваційних ідей різних країн, на основі удосконалення методології й методики соціальної роботи з урахуванням національних умов і можливостей.

По-друге, соціальна робота розглядається як механізм реалізації соціальної політики держави. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» соціальну роботу визначає як «діяльність уповноважених органів, підприємств,

організацій та установ незалежно від їх підпорядкування і форми власності та окремих громадян, яка спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей та молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб» [59], звужуючи тим самим її розуміння.

По-третє, соціальну роботу розглядають як галузь наукових знань. Ця галузь представляє собою сукупність концепцій і теорій соціальної роботи. Вона досліджує принципи й закономірності, соціальні моделі, має свій об'єкт і предмет вивчення, систему наукових понять і категорій, методів дослідження. Це вид діяльності, що полягає у формуванні й теоретичній систематизації знань про соціальну сферу.

Отже, існує велика кількість підходів, теорій, методів досліджень соціальної роботи, що охоплює практично всі категорії громадян, але в першу чергу осіб, які потребують додаткового соціального захисту: інваліди, особи похилого віку, діти. Використовуючи теорії людської поведінки та соціальних систем, соціальна робота виникає там, де має місце взаємодія людей з їхнім оточенням. Як визначає засновник школи соціальної роботи Києво-Могилянської академії В. Полтавець, соціальна робота – це система теоретичних знань і заснована на них практика, яка має на меті забезпечення соціальної справедливості шляхом наснаження і підтримки найменш захищених верст суспільства та протидії факторам соціального «виключення» [145]. Соціальну роботу можна визначити як галузь наукових знань і професійну діяльність, спрямовану на підтримку та надання кваліфікованої допомоги особі, групі людей чи спільноті, що збільшує або відновлює їхню здатність до соціального функціонування, сприяє реалізації громадянських прав, запобігає соціальному відчуженню. Звідси соціальна робота є інструментом реалізації соціальної політики і може здійснюватися через соціальну діагностику, соціальну корекцію, соціальну педагогіку, соціальну профілактику, соціальну реабілітацію та інші механізми.

В умовах сьогодення у якості основних теоретичних моделей соціальної роботи прийнято виділяти такі: соціально орієнтовану модель, що наголошує на допомозі з боку держави профспілок, органів соціального захисту у забезпеченні права на працю, відпочинок, медичне обслуговування, матеріальну підтримку у разі безробіття; психологічно орієнтовану модель, яка заснована на оптимізації власних зусиль клієнтів у подоланні кризової ситуації. Ця модель базується на відомих ідеях гуманістичної психології, зокрема на тому, що людина найбільше цінує те, чого досягає власними зусиллями і тому зосереджується на само актуалізації. В Україні, не дивлячись на значний науковий доробок в дослідженні соціальної роботи, теорія і практика останньої знаходиться на стадії становлення.

Аналізуючи викладений матеріал, можна зробити висновок, що в даний час спостерігається диференціація концептуальних підходів у сфері теорії соціальної роботи. Однак, не дивлячись на існуючі відмінності, їх можна представити трьома групами.

Перша група складається із тих досліджень, які розглядають соціальну роботу як професійну діяльність з надання різної допомоги людині (соціальній групі), котра опинилася в складній життєвій ситуації. Основою цих підходів є результати досліджень у сфері історії соціальної роботи, особливо історії благодійності. Ці підходи обмежують сучасну соціальну роботу діяльністю системи органів і закладів, створення якої стало закономірним результатом розвитку благодійності.

Другу групу складають вчення про соціальну роботу як діяльність суспільства, спрямовану на допомогу в соціалізації людини взагалі. Згідно цих уявлень соціальна робота здійснюється всіма членами суспільства по відношенню до кожного із них незалежно від професійної приналежності індивіда. Основою цих підходів можуть бути філософські уявлення про відношення «індивід-суспільство», природу, сутність суспільного й соціального тощо.

До третьої групи входять сучасні підходи, в межах яких соціальна робота розглядається як професійна діяльність у соціальній сфері, спрямована на допомогу людині, соціальним групам у вирішенні особистих й соціальних негараздів через підтримку, захист, обслуговування, корекцію й реабілітацію. [176, С. 267 – 268].

У цих підходах масштаби і структура соціальної роботи варіюються від діяльності суспільства, спрямованої на соціалізацію індивіда взагалі до діяльності соціальних служб із надання допомоги окремій людині, соціальній групі, що потрапила в складну життєву ситуацію і потребує професійної підтримки для її вирішення. Спільним для всіх підходів є розуміння змісту соціальної роботи, який складається із допомоги людині у вирішенні складної життєвої ситуації; повернення її до суспільно прийнятого способу життя; попередження подібних випадків.

Соціальна робота розглядається державою, різними групами громадськості, вченими як об'єктивно необхідне суспільне явище, практика соціального життя, навчальна, освітня дисципліна, суспільно корисна діяльність. Саме тому на даний час істотно зростає значення комплексного теоретико-методологічного, філософського дослідження соціальної роботи.

1.3. Соціальна робота як об'єкт філософського аналізу

Як було зазначено вище, на сьогодні в науковій літературі існує достатньо визначень соціальної роботи. Найчастіше, зокрема в буденній свідомості, її ототожнюють із соціальною допомогою, соціальним захистом, соціальною профілактикою, соціальною педагогікою тощо. Тому соціальна робота постає об'єктом дослідження ряду галузей суспільствознавства. Так, значна частина наукових праць присвячена історичним аспектам соціальної роботи, де переважно досліджуються питання еволюції форм і видів соціальної допомоги в суспільстві.

Соціологія детально розглядає емпіричний зміст конкретних напрямків соціальної роботи й відповідні методи її дослідження. Тобто соціальна робота розглядається в макросистемі суспільства, в її зв'язку з його соціальною структурою, способом виробництва матеріальних благ, системою суспільних відносин, політичним устроєм, в інституціональному вимірі.

Психологія також надає матеріал для вивчення соціальної роботи, досліджуючи передусім когнітивні процеси, сприйняття, емоційні реакції, психологічні чинники, засади соціальної роботи, комунікативні якості суб'єктів даної діяльності, захисні механізми психіки клієнтів на різних етапах здійснення соціальної роботи з різними категоріями населення.

Педагогіку соціальна робота цікавить що найменше у двох аспектах: по-перше, вона досліджує роль виховання, його тенденції і перспективи, визначає його принципи, зміст, форми і методи в структурі соціальної роботи; по-друге, вона розглядає суспільство як соціалізаційне середовище, виявляє його виховні можливості для пошуку шляхів і способів використання і посилення позитивних впливів на людину й нівелювання, корекції, компенсації негативних впливів.

У зв'язку з тим, що теоретичні й практичні аспекти соціальної роботи досліджуються і розвиваються найчастіше на основі різних наукових підходів, що описують різні сторони її багатоманітної практики це заважає сформуванню цілісної теорії соціальної роботи. Тому актуальності набуває філософський підхід, який, на наш погляд, уможливить узагальнення концептуального багатоманіття соціальної роботи та дозволить сформулювати цілісну наукову теорію соціальної роботи.

Окремі галузі наукових знань спрямовані на вивчення змістовної частини соціальної роботи, тоді як філософський аналіз допомагає з'ясувати, що собою вона являє (її сутність) і як вона взагалі функціонує (сенса, цінність). Тобто з'ясувати сутність, місце й роль соціальної роботи в життєдіяльності людини і суспільства, що вимагає потенціалу філософії як методологічної основи дослідження.

При цьому, звертається увага на етичну (моральну) основу соціальної роботи. Адже, мабуть ніхто не буде заперечувати, що фундаментальною основою у здійсненні соціальної роботи є «права людини» [148, с. 51]. Саме тому, цілком справедливо зазначає український В. Полтавець, що соціальна робота – це система теоретичних знань і заснована на них практика забезпечення соціальної справедливості [145, с. 12].

Все це говорить про відсутність чітких критеріїв аналізу й оцінки уявлень про соціальну роботу, її сутність, сенс та цінність. На жаль, сьогодні доводиться констатувати, що соціальна робота дуже часто стає засобом виживання самого соціального працівника, а не його клієнтів. У цьому сенсі виникає закономірне питання, чому і як навчати нові покоління соціальних працівників щоб цього не відбувалося, яким повинен бути критерій розуміння, усвідомлення і вирішення вказаної проблеми? Зрозуміло, що такий критерій не може бути лише теоретичним, або лише адміністративним, професійним, політичним, моральним. Тут потрібен системний, цілісний погляд, що дозволить співставити всі ці позиції, а саме філософський аналіз, який, на нашу думку, має відповісти, що найменше на два питання: «Яким сьогодні має бути оптимальне співвідношення моментів суспільного виробництва (збереження національних, політичних, ментальних та інших традицій) і суспільного прогресу (введення політичних, економічних, соціальних та ін. інновацій)?» і «Навіщо (кому) потрібна соціальна робота?».

Отже, філософський аналіз соціальної роботи, на наш погляд, передбачає розгляд концептуальних основ сучасного розуміння соціальної роботи, визначення її сутності, сенсу й цінності.

Передумови появи, формування й розвитку соціальної роботи як особливого виду соціальної діяльності, спрямованої на підтримку й допомогу громадянам, набувають філософського узагальнення через поняття «справедливість», «благополуччя», «милосердя», «свобода», «доброчесність», «гуманізм» тощо.

При цьому, необхідно зазначити, що соціальна робота, як окремий предмет дослідження, філософами не розглядалась. Однак, в різних філософських концепціях можна виявити ідеї про необхідність діяльності, що спрямована на забезпечення благополуччя індивіда й суспільства. Однією із таких систем, що спрямована на забезпечення соціально позитивної поведінки особистості являлась система моралі. Перші етичні вчення не розглядали проблеми соціальної роботи. Разом з тим, сама ідея діяльності, метою якої є формування в індивіда соціально-позитивних рис, і на цій основі – забезпечення соціальної поведінки за допомогою виховання виражена достатньо чітко. Так, наприклад, ще у конфуціанстві одними із найвищих цінностей вважалися гуманність, милосердя, повага тощо.

Геракліт, Демокрит, Піфагор та інші античні мислителі у своїх вченнях також наводили перелік відповідних позитивних якостей індивіда, наголошуючи на необхідності віддавати перевагу інтересам суспільства. Зокрема, Демокрит говорив про наявність протиріч між індивідуально значимою і соціально необхідною поведінкою. Наголошуючи на моральній автономності індивіда, він вводить в етику поняття «сорому» і «обов'язку» як головних регулятивів поведінки людини. На його погляд, ці категорії являються своєрідними координаторами життєдіяльності людини, що спрямовують на вибір соціально значимих вчинків навіть у тому випадку, якщо її думки спрямовані на дещо інший вибір.

Посилення уваги на проблему людини, її поведінку та моральність спостерігається у вченні Сократа. На думку мислителя благополуччя людини залежить від вірного вибору, у зв'язку з чим виникає необхідність сформулювати у неї здатність робити моральний вибір [141, с. 470].

Людині необхідно діяти відповідно до законів й інших настанов [141, С. 107 – 108]. Але не менше значення має «стан душі», тобто особисті якості людини. Від стану душі залежить як діятиме людина, яке місце в суспільстві вона займатиме. Називаючи три види порока: бідність, хвороба й несправедливість - найгіршою з них Сократ називав несправедливість, а

найщасливішою людиною вважав ту, чия душа не забруднена злом. По відношенню до людей, які мають фізичні вади, потрібно проявляти співчуття й надавати їм допомогу, а також необхідно засуджувати тих, хто має вади внаслідок недостатньої роботи над собою. Тому, і батьки і наставники повинні приділяти більше уваги становленню моральної особистості ніж різним знанням і вмінням – зауважував філософ.

Інший античний мислитель Платон визначав діяльність людини як реалізацію прагнення до блага, досягти якого можна лише через самовдосконалення. Людина стає моральною істотою по мірі виходу за межі власного буття, по мірі розвитку здібності бачити й оцінювати свою діяльність і себе саму в системі суспільства. Для Платона пріоритет духовного над чуттєвим одночасно означає пріоритет суспільного над особистим. Кожна людина повинна діяти у відповідності з принципом безумовного підкорення інтересам держави, оскільки вона є її частиною. У кінцевому рахунку обов'язок у такій ідеальній державі стає антагоністичним по відношенню до особистості та її приватного блага [141, С. 512-523].

Значну увагу проблемам соціальності людини приділено в працях Аристотеля. Вважаючи, що жодна з моральних добродітностей не є вродженою від природи, мислитель вказував на соціальну сутність людини. Аристотель визначав етику як політичну науку і заявляв, що її ціль – не пізнання, а вчинки. Тому, вона повинна допомагати людині виховувати в себе добродітності, які обумовляють вчинки гідні громадянина полісу. Визначаючи людину як істоту політичну, мислитель має на увазі, те що все життя людини проходить в умовах полісу, тобто в суспільстві. А отже, добродітності являють собою суспільну міру поведінки людини. Таким чином, філософ вказував на те, що одним із результатів соціалізації є визнання особистістю пріоритету суспільного над індивідуальним, говорячи, що моральною людиною є та, чия добродітність спрямована не на себе, а на іншого [16, С. 147 – 148].

Загалом погляди античних мислителів на соціальність людини, її діяльність і сутність різні. Але при цьому, можна констатувати, що всі вони

розглядають людину як соціально дієву істоту, яка здатна робити усвідомлені, суспільно корисні вчинки.

У середньовічній філософській думці уявлення про суспільно значиму діяльність людини набувають подальшого розвитку. Закони соціального життя сприймаються як система зовнішніх, надособистісних установок, даних людині у Божих заповідях. Внаслідок цього, питання соціальної допомоги людині були пов'язані, перш за все, з необхідністю її обов'язкового залучення до релігії. Отже, дотримання й виконання вимог та суспільних норм постає однією із обов'язкових умов набуття індивідом відповідного соціального статусу.

Проблема сприяння інтеграції індивіда в суспільство була об'єктом дослідження й мислителів Нового часу. Наприклад, англійський філософ Т. Гоббс до проблеми допомоги відносився неоднозначно. З одного боку, він вважав, що просити іншого про будь-яку допомогу – означає відноситися до нього з повагою, але з іншого боку, він зазначає, що благодіяння зобов'язує, а зобов'язання є рабство, зобов'язання ж, яке не може бути відпрацьоване є вічним рабством [43, с. 67]. Мислитель також вважав, що якщо більшість людей внаслідок певних обставин стали нездатними підтримувати себе самостійно, то їм не повинна надаватися благочинна допомога, а саме необхідне для їх існування має бути забезпечене законами держави [43, с. 269].

Інший мислитель Дж. Локк констатує, що добродійність є важко досяжною ціллю виховання. Сенс виховання, на його думку, полягає в тому, щоб вихованець знав життя і людей, тобто був активним суб'єктом суспільних відносин [91]. Французький філософ Ж-Ж. Руссо вважав, що за допомогою виховання можна зробити людину вільною і щасливою внаслідок виконання нею своїх обов'язків. Мислитель визначає ціль виховання як механізму соціальної роботи – повноцінне функціонування індивіда в системі суспільних відносин [163, С. 50 – 55].

Окремі ідеї щодо соціальної роботи були також сформульовані представниками Німецької класичної філософії. Зокрема, І. Кант і Г.В.Ф. Гегель вважають, що проблеми виховання дітей – це важливе завдання не лише

батьків, а й суспільства. На їхню думку, дорослий індивід зобов'язаний орієнтуватися у своїх діях не тільки на особисте, але і на суспільне (загальне) благо, що й визначає зацікавленість суспільства в його формуванні як особистості. Мислителі переконані, що суспільство не може лишатися осторонь, якщо деякі його члени потребують допомоги і вважають, що благодійність може як сприяти вирішенню проблем суспільства за допомогою надання допомоги нужденним, так і ускладнювати ці проблеми. Філософи застерігають, що надмірна допомога може спровокувати прагнення індивіда жити за рахунок суспільства [68, с. 39].

Так, І. Кант, розмірковуючи над питанням про форми фінансування подібної діяльності, зазначає, що «фінансування, за допомогою поточних внесків, відповідає праву держави, оскільки від цього способу не може ухилитися той, у кого є за що жити, бо поточні внески, якщо сума їх зростає разом з числом бідних, не перетворюють стан бідності в засіб існування для лінивих людей (а цього можна уникнути в результаті діяльності благодійних закладів) і тому не можуть стати несправедливим тягарем для народу й керівництва держави» [68, с. 250].

Г. Гегель аналізує проблеми соціальної підтримки на прикладі надання допомоги бідним прошаркам населення. Зокрема, він зауважує, що суб'єктивна причина бідності й взагалі всіляких бід, яких може зазнати кожен індивід, потребує як індивідуальної допомоги, відносно особливих обставин, так і сердечної любові. Це та сфера, де за наявності всіх загальних установок залишається місце для моральності. Оскільки ця допомога залежить від певного випадку, то зусилля «суспільства повинні бути спрямовані на те, щоб виявити й встановити потребу в наданні допомоги всезагальною і зробити суб'єктивну допомогу менш необхідною» [39, с. 270].

Поряд з вище наведеними підходами актуальними є також концепції соціальної та діяльнісної сутності людини, її визначення як носія сукупності суспільних відносин (К. Маркс, Ф. Енгельс). Згідно з нею, люди в процесі діяльності змінюють і зовнішні умови свого буття, і самих себе. Соціальне

середовище, що формує людину, одночасно виступає і умовою, і результатом її діяльності. Свідомість людини та її діяльність перебувають у взаємообумовленій єдності. «Сутність людини, – стверджує К. Маркс, – не є абстракт, притаманний окремому індивіду. У своїй діяльності вона є сукупністю усіх суспільних відносин» [103, с. 265]. Для К. Маркса «людська сутність і є істинна спільність людей», що включає в себе невичерпну багатоманітність конкретних типів соціальності й способів спілкування [101, с. 417].

У подальшому розвитку зарубіжної філософської думки сутність та процес соціальної адаптації індивіда аналізується в різних концепціях. Прикладом можуть бути концепції, в межах яких аналізується роль конкретних інститутів як елементів соціалізації, що забезпечують трансляцію і контроль форм людської поведінки, їх характеристики: сім'ї (Е. Дюркгейм, О. Конт, П. Сорокін), економіки (М. Вебер), професійного середовища (Е. Дюркгейм, П. Сорокін) тощо. Ці інститути, за визначенням англійського філософа Г. Спенсера, як механізми самоорганізації спільної діяльності людей, забезпечують перетворення асоціальної по своїй природі людини в соціальну істоту. Розглядаючи проблему соціальної роботи слід звернути увагу на концепції соціального «нормального типу» (Г. Зіммель), аномії (Е. Дюркгейм, Р. Мертон), десоціалізації (Н. Смелзер). Так, соціалізований індивід, за визначенням французького мислителя Е. Дюркгейма, це індивід, що наділений вмінням приборкувати егоїстичні інтереси в ім'я суспільних.

Серед філософських течій ХХ століття, представники якої також приділяти значну увагу аналізу проблем сутності людини, її соціальності, моральності, свободи, турботи тощо, потрібно назвати екзистенціалізм. Самим глибоким знанням про природу людини екзистенціалізм (М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю) визнає усвідомленість нею власної смертності й недосконалості, свободи та відповідальності, гуманізму.

Для нашого дослідження важливою категорією філософії екзистенціалізму є «турбота». Так, за німецьким філософом «Буття-у-світі»

розкривається через невід'ємне від людини «діяння», яке пояснюється, у свою чергу, через «турботу». Турбота характеризує людське існування в цілому. На думку мислителя, людське буття здатне не лише цікавитися буттям, а й дбати про себе, про смисл свого існування.

Оскільки людина і світ постійно екзистенційно стикаються, то «турбота» є основним екзистенціалом існування людини. М.Гайдеггер зазначає, що завдяки «турботі» людина сама себе поневолює, ставлячи перед собою мету за метою, але в цьому проявляється свобода людини, це те, що робить людину людиною [210].

Також цікавим є підхід французького філософа Ж.-П. Сартра. Він аналізував три форми прояву буття людської реальності: «буття-в-собі», «буття-для-себе», «буття-для-іншого». «Буття-для-себе» - це безпосереднє життя самосвідомості, воно виступає як «ніщо» щодо «буття-в-собі». «Буття-для-іншого» виявляє фундаментальну конфліктність міжособистісних відносин. Людина, на думку Ж.-П. Сартра, обирає свій спосіб буття на тлі абсолютної випадковості «тут-буття», але вона тримає в своїх руках усі зв'язки зі світом. Не маючи змоги вибирати свою епоху, вона обирає себе в ній, своє місце і діяння в ній. Наголошуючи на тому, що історична ситуація реалізується лише шляхом людського вибору і дії, Ж.-П. Сартр стверджує їх свідомий характер [166].

Інший представник французького екзистенціалізму А. Камю заявляв, що основним питанням філософії має бути питання самогубства. Він вбачав своє гуманістичне завдання у допомозі людині, яка перебуває у відчаї, зберегти життя. Не випадково одну із його праць «Міф про Сізіфа» називають гуманістичним маніфестом. Проте його гуманізм спрямований не на те щоб зробити людину щасливою, а на те, щоб зробити її свідомою, вільною від моральних і політичних забобонів та ілюзій, від різних догм та фальшивих ідеологій. Краса і свобода, на думку мислителя, здатні вивести людей з ізоляції, зробити їх багатими духовно, морально, чуттєво, інтелектуально, допомогти встановити соціальну справедливість [67].

У цілому екзистенціалізм здійснив спробу теоретично обґрунтувати свободу людини в усвідомленні та створенні умов для подолання відчаю й страху в складній життєвій ситуації.

Короткий аналіз філософських і етичних вчень показує, що питання допомоги, сприяння індивіду в його адаптації, інтеграції в систему соціальних відносин включають в себе ідеї про необхідність залучення його до соціально сприйняттого способу життя, формування соціально значимих позитивних якостей індивіда. Деякі із цих ідей були покладені в основу сучасної соціальної роботи.

Ті чи інші ідеї, що стосуються соціальної роботи розглядалися й багатьма іншими мислителями, однак, на наш погляд, окреслені філософські уявлення найбільшою мірою можуть бути розглянуті в якості концептуальних основ філософського дослідження соціальної роботи як суспільно значимої діяльності особистості й суспільства. Подальший аналіз передбачає необхідність з'ясування сутності, сенсу й цінності соціальної роботи.

Сутнісні аспекти соціальної роботи були виокремлені на засіданні Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи та Міжнародної федерації соціальних працівників. Йшлося про те, що цей вид людської діяльності сприяє суспільним змінам, виступає визначальним чинником у розв'язанні проблем людських взаємовідносин; сприяє зміцненню здібностей людей щодо функціонального співіснування у суспільстві для підвищення рівня благополуччя всіх його членів; налагодження взаємодії людини з її соціальним оточенням; права людини та соціальна справедливість постають базисами соціальної роботи [225, с. 124].

Як система наукових знань і суспільно значима діяльність соціальна робота складається з двох пов'язаних між собою розділів: теоретико-методологічного та праксеологічного. Перший розділ включає в себе методологічні основи пізнання, закони, відповідний категоріально-понятійний апарат тощо; другий – принципи практичного застосування загальних теоретичних положень соціальної роботи.

Соціальна робота, як суспільно корисна діяльність, безумовно пов'язана з людиною, міжособистісними відносинами у колективі, між соціальними групами, індивідом і суспільством. Загалом вся соціальна робота спрямована на вдосконалення людських відносин, на те, що науковці називають впровадження в життя високих ідеалів гуманізму.

Основними принципами соціальної роботи є: забезпечення таких умов для існування людини в суспільстві, за яких кожен громадянин може реалізувати своє право бути соціально захищеним; сприяння досягненню та підтримці стандартів життя, що забезпечують гармонійний розвиток особистості; забезпечення дії принципів соціальної справедливості в суспільстві [3, с. 36].

Отже, основною метою соціальної роботи є здійснення гуманізму та соціальної справедливості шляхом активізації й підтримки незахищених верств населення та протидії проявам соціального відчуження.

Це обумовлює необхідність реалізації дій, спрямованих на забезпечення соціальної адаптації індивідів. Тому, суспільство з необхідністю повинно здійснювати діяльність, спрямовану на формування, підтримку і відновлення оптимального рівня соціальності людини, приведення її до відповідної соціальної норми, впливаючи не тільки на саму людину, але й на середовище її життєдіяльності.

У цьому аспекті важливо згадати про основні принципи соціальної роботи, які тісно пов'язані з етичними аспектами даної діяльності. Основні принципи, якими має керуватися соціальний працівник визначені у «Міжнародній Декларації про етичні принципи соціальної роботи» та професійно-етичних кодексах асоціацій соціальних працівників окремих країн. Відповідно до Міжнародної декларації етичних принципів соціальної роботи, працівники діють на благо людини, якщо чітко дотримуються таких головних принципів: кожна людина є унікальною цінністю, на яку слід зважати і ставитись з повагою; кожна людина має право на самореалізацію такою мірою, щоб це не обмежувало таке ж право інших людей; максимальні блага для всіх

своїх членів; соціальні працівники віддані принципам соціальної справедливості; соціальні працівники зобов'язані використати здобуті знання і навички у наданні допомоги окремим особам та групам в їх розвитку і розв'язанні конфліктів як між собою, так і в стосунках із суспільством та наслідків цих конфліктів; соціальні працівники повинні надавати кваліфіковану допомогу будь-кому, хто її потребує, не маючи несправедливих обмежень щодо статі, віку, непрацездатності, расової приналежності, соціального класу, походження, релігії, мови, політичних переконань або сексуальної орієнтації; соціальні працівники поважають головні права людини, осіб та груп людей відповідно до міжнародної декларації прав людини ООН та інших міжнародних конвенцій, що випливають з цієї Декларації; соціальні працівники ставляться з повагою до принципів приватного життя, конфіденційності та відповідального використання інформації у своїй професійній діяльності; соціальні працівники повинні певною мірою співпрацювати зі своїми клієнтами заради їх інтересів, водночас віддаючи належну повагу інтересам інших людей; соціальні працівники повинні звести до мінімуму застосування правового примусу в розв'язанні проблем клієнта: соціальна робота не сумісна з прямою або непрямою підтримкою осіб, груп індивідів, політичних сил або силових структур, які використовують тероризм, тортури та інші заходи, спрямовані на пригноблення людей; соціальні працівники приймають етично обґрунтовані рішення й дотримуються їх, віддаючи належну повагу положенням Міжнародної декларації етичних працівників МФСП, а також положенням міжнародних етичних стандартів соціальних працівників, ухвалених їхньою професійною асоціацією [55, С. 67 – 75].

Звідси слідує, що сенс соціальної роботи полягає в досягненні людиною соціального благополуччя шляхом підтримки, розвитку її соціальності, а сутність – діяльність суспільства відносно людини з метою забезпечення її соціальності. Її зміст може бути представлений як складний і багатогранний процес, під час якого можуть бути використані різні технології, методики, методи, спрямовані на соціальну адаптацію людей.

Проведений аналіз дозволяє запропонувати філософське визначення соціальної роботи. Соціальна робота – це особливий прояв людської діяльності, яка має цілеспрямований, гуманістичний характер і функціонує завдяки задоволенню конкретно визначених бажань, потреб, інтересів індивідів і спільнот, які не мають належного рівня самодостатності в суспільстві.

На нашу думку в даному визначенні розкривається сутність і сенс соціальної роботи, котрі протягом всієї історії людства залишаються незмінними, в той час як в залежності від умов життєдіяльності людини, її основний зміст, форми, методи, конкретні цілі й завдання можуть і повинні змінюватися. У цьому визначенні представлена мета соціальної роботи – досягнення соціального благополуччя людиною і суспільством за допомогою формування соціально позитивного типу особистості в даних соціально-історичних умовах. Соціально позитивна особистість – це людина, яка володіє високим рівнем духовності, свободи й відповідальності.

Таким чином, суть соціальної роботи полягає в допомозі людині у набутті, підтримці й відновленні її соціальності, повноцінному включенні в соціум як соціально-відповідального суб'єкта, який бере активну участь в позитивному перетворенні світу й самого себе, в оптимізації суспільних відносин з метою досягнення соціального благополуччя та забезпечення соціального порядку. Вона представляє собою специфічний інтегративно-комплексний вид діяльності, що включає в себе елементи інших видів діяльності: педагогічної, психологічної, правової тощо.

Закономірностями функціонування й розвитку соціальної роботи, як діяльності, є наступні: поступова гуманізація змісту соціальної роботи, а за допомогою її соціальних відносин в цілому; комплексний характер впливу на людину і середовище її життя; поступове ускладнення й розвиток соціальної роботи у відповідності з розвитком суспільства; її професіоналізація; підвищення ролі в суспільному й особистісному розвитку; зростання значимості її місця в суспільному бутті.

Отже, соціальна робота являється специфічним видом соціального конструювання суспільних відносин, суспільного буття, визначальним фактором суспільного розвитку.

Значення й цінність соціальної роботи можна розкрити через аналіз її основних функцій. З історичним розвитком суспільства функції соціальної роботи змінювалися, трансформувалися у зв'язку з тим, що потреби людини і можливості їх задоволення змінювалися відповідно до умов буття. Розвиток соціальної роботи безпосередньо пов'язаний з історичним поступом суспільства. Її формування як соціального інституту можна спостерігати ще у період общинно-родового ладу. На той час вона виконувала функцію взаємодопомоги, у таких її формах як матеріальна та психологічна підтримка спільноти. Общинно-родовий спосіб життя потребував відповідної регуляції, оскільки надання самої допомоги потребувало визначення її розміру та регламентації самої процедури. Цим самим соціальна робота виконувала важливу функцію: зняття соціального напруження у відносинах між членами спільноти, що забезпечувало цілісність соціуму. Тут можна констатувати, що вона включає в себе досить важливий аспект – психологічний, який, у свою чергу, допомагає людині адаптуватися до складних, нових, незвичних умов життя.

З виникненням держави змінюється й роль соціальної роботи. Так, держава, в першу чергу, орієнтована на виконання загального інтересу, а потім відбувається задоволення індивідуального при умові його відповідності загальному. Натомість, соціальна робота націлена на створення найоптимальніших соціальних умов для реалізації індивідуальних інтересів. Саме завдяки цьому й підтримуються найважливіші цінності у життєдіяльності як для окремої людини, так і суспільства в цілому.

Але існують функції, які залишаються незмінними протягом усієї історії людства. Найпершою такою функцією соціальної роботи можна назвати соціалізаційну. Соціальна робота сприяє засвоєнню індивідом соціальних цінностей, норм, зразків поведінки, ідеалів тощо. Це становить стійку основу

для об'єднання людей в єдину соціальну систему. Оскільки, за твердженням західні вчені П. Бергера, Т. Лукмана: «Специфічна природа людини та її соціальність переплетені надзвичайно складно. Homo Sapiens завжди і в тій же мірі є Homo Socius» [22, с. 87]. Таким чином, соціальна робота виконує й іншу функцію – інтегративну.

Наступною важливою функцією соціальної роботи є соціальна підтримка, суть якої полягає у цілеспрямованій систематичній підтримці малозахисених громадян. Необхідність надання допомоги нужденним може бути пояснена усвідомленням корисності, нейтралізації протиріч і негараздів задля збереження соціальної цілісності. Ф. Ніцше, свого часу, вказував на те, що «першою ознакою, що звір став людиною, являється те, що її дії спрямовані вже не на благополуччя даної миті, а на довготривале благополуччя, тобто людина стає корисною, доцільною» [122, с. 145].

Оскільки головним результатом соціальної роботи є гармонійне суспільство і особистість як соціально адаптований суб'єкт, то ще однією важливою функцією вказаного виду діяльності постає соціальне конструювання, тобто створення теоретичних моделей соціальних відносин. Ця функція відображає головну мету соціальної роботи – забезпечення благополуччя особистості й суспільства [200].

При цьому, функціональне значення даної діяльності багато в чому співпадає з функціонуванням соціальних інститутів. У сучасних суспільствах соціальні інститути забезпечують інтерналізацію цінностей, компетентностей, незалежності, особистої відповідальності, а також раціональності. Вони сприяють вільному індивідуальному моральному та психологічному вибору. Зокрема, особливої ваги набуває розгляд соціальної сфери життєдіяльності суспільства, яка визначається діяльністю таких інститутів як виховання, сім'я, охорона здоров'я, соціальне забезпечення тощо. Саме до цієї групи соціальних інститутів належить соціальна робота, оскільки вона покликана створювати найбільш оптимальні умови для розвитку особистості у поєднанні їх із

суспільними інтересами. Як наслідок, вона виконує регулятивну та адаптивну функції у налагодженні діалогу між державою і громадянами.

У практичному аспекті соціальна робота проявляє своє функціональне значення на двох основних рівнях: перший – це робота у макросередовищі, а другий – робота з індивідуальним випадком. Саме через взаємодію макро- і мікросередовищ відбувається становлення індивіда, як особистості. Вона, з одного боку, отримує підтримку зі сторони сім'ї, або шукає джерело свого подальшого розвитку в іншому соціальному оточенні. У цьому контексті соціальна робота виконує терапевтичну функцію, оскільки саме на рівні макросередовища цілком правомірно співіснують формальні та неформальні види соціальної допомоги.

Важливим у цьому відношенні постають діяльність і мобілізація соціального захисту населення з метою задоволення індивідуальних потреб. Наприклад, дії соціального працівника спрямовані на знаходження опікунів, або створення опікунської ради і дитячих будинків сімейного типу, де дитина не буде відчувати себе непотрібною і самотньою. Тобто, цей аспект соціальної роботи передбачає врахування індивідуальних потреб людини. За таких умов об'єктом діяльності є сама людина, а не суспільство. У цьому випадку метою дій соціального працівника постає орієнтація особистості на самопоміччя, самостійний пошук шляхів вирішення життєвих проблем. Соціальний працівник намагається навчити людину самостійно долати посталі перед нею негаразди. У цьому проявляється духовний зміст соціальної роботи, адже вона спонукає особистість до самотворення та самореалізації чим і забезпечується самоорганізація суспільства.

Постійне прагнення людини до самовдосконалення опредмечується в позитивному перетворенні себе і оточуючого середовища. Тому, функцією соціальної роботи являється також забезпечення наступності в розвитку і сприяння соціальній та індивідуальній творчості при збереженні всього найкращого, що належало індивідуальному й соціальному буттю, синкретизм традиційного й інноваційного в суспільному розвитку. В умовах кризи

ідентичності соціальна робота може стати одним із дієвих засобів стабілізації суспільних відносин [215, с. 112 – 123].

На даний час діяльність соціальної роботи по забезпеченню благополуччя особистості й суспільства стає невід'ємним атрибутом кожної цивілізованої держави і закономірно знаходить своє відображення у відповідних програмних документах і законодавчих актах. Надання соціально-гуманістичної спрямованості державній політиці стає одним з найбільш значимих завдань сучасності. Тому, однією з функцій соціальної роботи являється участь в реалізації соціальної політики держави.

Отже, виступаючи невід'ємною складовою людського буття, соціальна робота розкривається завдяки виконанню функцій соціального конструювання і соціальної адаптації особистості. Для сучасної соціальної роботи притаманні наступні функції: реалізація соціальної політики держави, забезпечення традиційності й інноваційності в розвитку суспільства, гуманізація суспільних відносин, реалізація творчого потенціалу особистості тощо. Здійснення вище зазначених функцій соціальної роботи визначає її соціальну значимість, цінність як для життєдіяльності окремої людини, так і суспільного розвитку в цілому.

Висновки до розділу

Таким чином, в умовах стрімких соціокультурних трансформацій надзвичайно актуальними постають різні способи, види соціальної допомоги і захисту людини, забезпечення її успішної адаптації до умов суспільного буття.

До витоків соціальної роботи, як суспільно корисної діяльності, зазвичай відносять поза державні чинники, зокрема релігійні заповіді про благодійність та необхідність допомоги ближньому. Тому, добродійність є однією з первісних форм соціальної роботи. Вона постає як суспільний феномен, що існує на всіх етапах розвитку суспільства.

Перші ж спроби державного регулювання соціальної роботи у світі були зроблені у XIV столітті, коли в результаті становлення буржуазних відносин в суспільстві з'являються такі негативні явища, як зубожіння, жебрацтво, сирітство, експлуатація праці тощо. У зв'язку з цим в ряді європейських країн виникають відповідні законодавчі акти, спрямовані на врегулювання соціальних відносин з метою ліквідації проявів бідності.

Розвиток соціальної роботи як державної діяльності активно розгортається з XVI століття, коли виникають державні установи догляду за інвалідами, лікарні, притулки тощо. XIX-XX століття характеризуються активізацією соціальної роботи як у сфері держави, так і суспільства. Формуються дві основні моделі соціальної допомоги: «американська» і «європейська». Для першої моделі характерним є переважання впливу держави, котра формує і практикує відповідні програми соціальної роботи серед нужденних. Друга модель ґрунтується на допомозі в межах громади, тобто громадських, приватних, релігійних структур. Саме з початку XX століття соціальна робота розвивається як професійна діяльність. З цього часу починається професійна підготовка соціальних працівників, поширення набувають такі види соціальної роботи як: психологічна реабілітація, соціальна адаптація, соціокультурна соціалізація тощо.

Як наукова галузь і навчальна дисципліна соціальна робота в Україні формується після розпаду Радянського Союзу. З цього часу вона здійснюється як комплексна допомога і захист різних груп населення на професійному рівні в межах соціальної політики держави, у формі благодійництва від громадських організацій та окремих суб'єктів.

Аналіз різних концептуальних підходів до розуміння соціальної роботи як суспільного феномену і діяльності також дав можливість визначити специфіку філософського бачення вказаного феномену, яке полягає в тому, що на відміну від психологічних, соціологічних, педагогічних підходів, воно спрямоване на визначення онтологічних основ, сутності, сенсу й цінності соціальної роботи у життєдіяльності індивіда й суспільства.

На основі проведеного аналізу можна констатувати, що в якості домінуючої тенденції серед традиційних підходів до розгляду соціальної роботи є її спрощене розуміння як допомоги нужденним з боку суспільства чи держави. Натомість, у сучасній науковій літературі постулюється думка, що основний зміст соціальної роботи – це створення умов, які б уможливили самодостатнє вирішення людиною і суспільством своїх життєвих проблем. Саме тому, соціальну роботу можна визначити як особливий прояв людської діяльності, яка має цілеспрямований, гуманістичний характер і функціонує завдяки задоволенню конкретно визначених бажань, потреб, інтересів індивідів і спільнот, які не мають належного рівня самодостатності в суспільстві.

Враховуючи вищезазначене, можна зауважити, що соціальна робота передбачає конструювання соціальної реальності на засадах ідей гуманізму й фундаментальних загальнолюдських цінностей. У цьому зв'язку виникає необхідність детального дослідження гуманістичного змісту соціальної роботи, що буде здійснено в наступних розділах.

РОЗДІЛ 2. ГУМАНІСТИЧНИЙ ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

2.1. Співвідношення понять «діяльність», «робота», «праця», «соціальна робота»

Однією із сутнісних ознак людини є здатність до цілеспрямованої діяльності, завдяки якій вона може змінювати, підпорядковувати оточуючий світ і створювати такі соціальні відносини, які задовольняють її потреби, інтереси й допомагають самовдосконалитись. Тобто, завдяки діяльності людина активно перетворює світ, створюючи тим самим, так звану «другу» природу, без якої вона існувати не може. Завдяки розвитку своєї діяльної сутності людина виокремилась зі світу природи і здобула такої якості свого існування, як надприродної (досягла відчуження від природи). Крім створення культури як специфічно людської сфери існування, людина створює й соціальні відносини. Дослідження розвитку суспільств свідчить про те, що виникнення відносин, такого типу організації співжиття можливе завдяки цілераціональній діяльності. Соціалізуючись людина вдосконалює рівень своєї майстерності, створює та засвоює нові знаряддя праці, що підвищує рівень розвитку як її самої, так і суспільства загалом. Іншими словами - діяльність спонукає людину до постійних змін не тільки її оточення, а й самої себе у відповідності з вимогами часу.

У класичній та сучасній філософській літературі існує велика кількість визначень діяльності. Класичним вважається визначення діяльності «як форми активності, що характеризує здатність людини, чи пов'язаних з нею систем, бути причиною змін у бутті» [87, с. 163]. Ці зміни мають досить поліваріативне тлумачення. Це можуть бути зміни речового характеру, або енергетичного, опредметнення чи розпредметнення смислів, що задають параметри цих перетворень. Також до класичних визначень діяльності варто віднести наступне: «Діяльність – це специфічно людська, усвідомлена форма активного відношення до самої себе, інших людей, оточуючого світу, змістом якої є доцільна його зміна та перетворення» [127, с. 633].

У зарубіжній філософській літературі існує й таке визначення, в якому акцентується увага на тому, що діяльність є проявом волі людини, яка розкриває її прагнення та реалізує відповідні цілі. «Діяльність – це воля, що приведена у рух і трансформована у силу; це прагнення і сила; це усвідомлена реакція суб'єкта на подразнення та умови середовища; це свідоме пристосування людини до стану Всесвіту, який визначає її життя» [115, с. 14]. Отже, діяльність людини є не тільки адаптаційною, а й усвідомленою, тому все зроблене нею спрямоване на отримання бажаного результату, що задовольняє її потреби й інтереси. Щоб це підтвердити варто звернути увагу ще на одне визначення діяльності. Діяльність є системою процесів, що здійснюються у відношенні суб'єкта до дійсності [90, с. 202].

Враховуючи зазначене, варто зробити декілька узагальнень. По-перше, діяльність виступає сутнісною силою людини, яка відрізняє її з поміж усіх живих істот, надає їй особливого статусу. По-друге, завдяки діяльності людина творить «другу», «олюднену» природу, в якій повністю долає свою тотожність із природою. По-третє, саме діяльність детермінує виникнення чогось принципово нового, тобто є основою творчості, креативності. По-четверте, діяльність є усвідомленою. Людина діє, перетворює дійсність і себе передбачаючи результати. По-п'яте, людина творить ідеали, ідеї до яких прагне. Отже, можна сказати, що діяльність є універсальною характеристикою людини. Вона виступає складним, усвідомленим, цілеспрямованим процесом активного перетворення світу, прагненням отримати визначений результат.

При визначенні діяльності ми окреслили, що діяльність виступає складним і поліструктурним утворенням. Структуру діяльності можна представити через такі її елементи: суб'єкт та об'єкт. Суб'єктом діяльності виступає людина, як активна сторона цього процесу. Дії людини спрямовані на об'єкт, що виступає матеріалом, який в процесі діяльної активності перетворюється на продукт діяльності. Суб'єкт та об'єкт існують у діалектичному взаємозв'язку і визначення цілей виступають його реалізацією. Отже, варто зазначити, що діяльність є цілеспрямованим та об'єктивним

процесом. Перетворюючий вплив має не тільки суб'єкт на об'єкт, але й об'єкт, тією мірою якою він відкривається суб'єкту, визначає подальший розвиток діяльності. «Суб'єктивність мислення, постановки цілей знімається об'єктивністю самої діяльності, об'єктивністю засобів та результатів цієї діяльності» [198, с. 6].

На підтвердження того факту, що діяльність носить об'єктивний та універсальний характер існування варто сказати, що вона реалізується не тільки через задоволення суб'єктивних бажань, потреб, інтересів, але й через суспільні відносини, що визначають її як таку. «Саме суспільні відносини визначають способи організації діяльності, поєднання людини з умовами, необхідними для її здійснення. Поза суспільними зв'язками та відносинами діяльність людини залишається потенційно можливою, не перетворюючись у реальність» [29, с. 50]. Вже із самого початку формування мети, людина з необхідністю включається в соціальні відносини, а соціум постає умовою її діяльності. Варто зазначити, що не тільки соціум виступає необхідною умовою діяльності, а й результати самої діяльності направлені на придбання та накопичення суспільно-історичного досвіду, знань. Саме здобуті знання та досвід стають необхідною запорукою стабілізації та функціонування суспільства, особистості у мінливих умовах сучасного розвитку суспільства, що характеризується інтенсивним розгортанням глобалізаційних процесів.

За змістом структуру діяльності можна представити такими компонентами: когнітивний (знання), інтенціональний (джерело активної спрямованості) та операційний (можливі схеми організації діяльності). Можна стверджувати, що саме така схема структури діяльності забезпечує розвиток мови та мовлення, адже створення інтерсуб'єктивного світу вимагає розвитку засобів комунікації. Більшість науковців цілком правомірно зауважує, що ускладнення діяльності супроводжується розвитком мови, яка на конкретному етапі сама постає діяльністю [48, с. 8]. Іншими словами - мова постає засобом трансляції зв'язків, необхідних для діяльності й цим самим відбувається взаємодія між поколіннями, передається досвід, традиції тощо. Також

відбувається тісний взаємозв'язок між діяльністю та мисленням. Діалектичний характер цього взаємозв'язку проявляє себе в тому, що саме завдяки такій взаємодії можливе формування наукової картини світу.

Щодо дослідження діяльності та з'ясування її сутності й значення в житті людини і суспільства варто сказати, що існують три головні галузі знання, які займаються такими питаннями. Це такі галузі як: історія, праксеологія та філософська антропологія. Історія фіксує дані, що стосуються минулого досвіду людської діяльності. Так, К. Маркс зазначав наступне: «всяка історіографія має виходити з природних основ і тих видозмін, яким вони, завдяки діяльності людей, піддаються в ході історії» [100]. Тобто, діяльність людини виступає джерелом суспільного поступу і фіксує особливості того чи іншого етапу розвитку суспільства та соціальних відносин. Вивчення досвіду минулого дозволяє людині віднайти ті можливості, які були втрачені для конструювання майбутнього.

Праксеологія як наукова галузь дозволяє виявити умови, засоби та принципи ефективності людської діяльності незалежно від суб'єктивних чи об'єктивних обставин. З цього приводу польський мислитель Т. Котарбінський зазначав наступне: «Мова йде про техніку раціональної діяльності як такої, про вказівки та перестороги, важливі для всякої дії, ефективність якої слід підвищити» [82]. На думку австрійського вченого Л. Мізеса - дослідження праксеології, зосереджене на розгляді дій окремої людини і при детальному розгляді діяльності ми приходимо до вивчення людської співпраці як єдиного суспільного цілого [115, С. 42 – 45]. Це означає, що суспільну діяльність не слід розглядати як арифметичну єдність індивідуальної діяльності, а, потрібно врахувати, що діяльність та її типологія є багатограним, невичерпним та поліструктурним явищем.

Для філософської антропології проблема людської діяльності виступає однією із основних, що зосереджує свою увагу на з'ясуванні питання щодо смислу, сенсу людського існування, відмінності людського способу буття від всіх інших. І відповіді на ці запитання криються у дослідженні людської

діяльності, адже людина це єдина жива істота, яка здатна творити світ, у якому вона живе і реалізує свої можливості, отримує досвід і передає його наступним поколінням.

Вчення про діяльність як реалізацію можливого було закладено у філософській концепції Аристотеля, а систематизація та обґрунтування її було здійснено представниками класичної німецької філософії, зокрема у працях Й. Фіхте та Г. Гегеля. Саме вони наголошували на тому, що діяльність являє собою єдність теорії та практики. Подальше вивчення діяльності було представлено в роботах К. Маркса та Ф. Енгельса, які акцентували увагу на ролі суспільної діяльності та праці. Так, автори визначали людину як «*homo faber*», тобто, людина працююча. Тому виникає питання чи є відмінність між поняттями «діяльність» і «праця», «праця» і «робота» і в чому полягає специфіка соціальної роботи.

Сучасна німецька дослідниця Г. Арендт для позначення людської діяльності застосовує термін «*Vita activa*». Даний термін позначає такі три види людської діяльності як: дія, робота та праця [12, с. 21]. Авторка визначає дію як таку діяльність, яка відповідає біологічній сутності людини, тобто, біологічним процесам людського тіла і пов'язана, перш за все, з життєвою необхідністю створювати предмети заради власного виживання. Радянський психолог О. Леонтьєв у своїй праці «Діяльність. Свідомість. Особистість» визначає дію наступним чином: «Дія виступає «одиноцею» діяльності; вона несе в собі всі моменти діяльності. Основною відмінністю, що відрізняє дію від діяльності, є те, що мотив дії лежить поза нею самою» [90, с. 203]. Також варто навести й точку зору австрійського економіста Л. Мізеса. Автор вважає, що «людська діяльність – це неперервна послідовність одиничних дій, але разом з тим одинична дія не ізольована. У послідовності дій існують взаємозв'язки, що формулюють дії високого порядку, які спрямовані на більш віддалені результати. Кожна дія містить у собі два основних аспекти. Перший - це часткова дія, яка знаходиться у структурі більш розтягнутої дії і направлена на досягнення частини цілей, а другий аспект вказує на те, що це ціле по

відношенню до дій, що виконуються його власними частинами» [115, с. 46]. Отже, для розкриття сутності діяльності необхідно виокремити в ній структурні елементи. Як свідчить попереднє обговорення, важливою частиною діяльності виступає дія, але вона не являє собою ізольованого елемента, сукупності виконаних дій, а також не характеризується як діяльність. Діяльність, перш за все, це неперервність, послідовність, узгодженість дій, що встановлює необхідні зв'язки, які дозволяють говорити про діяльність як цілісність і можливість реалізації поставлених цілей. Тобто, єдність дій, їх структурованість, узгодженість, послідовність дозволяють досягати бажаного результату.

Для подальшого дослідження варто з'ясувати значення такого поняття як «робота». Якщо звернутися до праці Г. Арендт «Між минулим та майбутнім», то вона визначає роботу як діяльність, що відповідає неприродності людського існування, в процесі якої створюється «друга природа» [14]. Іншими словами, завдяки роботі створюється та функціонує «штучний світ», світ речей, який є якісно відмінним від світу природи. Детального дослідження робота як діяльність набуває у філософській концепції К. Маркса та Ф. Енгельса. На думку мислителів, робота виступає доцільною діяльністю людини. Такий вид діяльності передбачає використання людиною знарядь праці і, як наслідок, перетворює природу відповідно до своїх інтересів і потреб [100].

Щодо окреслення змісту такого поняття, як праця, то необхідно звернути увагу на такі визначення: «Праця – це синтетична категорія, яка характеризує специфічну, властиву людині форму діяльності, спрямовану на освоєння та перетворення (згідно з власними цілями, інтересами і потребами) природного середовища, поліпшення соціальних відносин або створення нових цінностей» [56, с. 514]. Варто сказати про те, що праця також має свою структуру. Вона складається із таких елементів: цілепокладання, цілеспрямованість, предмет праці, знаряддя праці та продукт праці. Предметом праці є все те, на що вона спрямована, перетворюючи дії людини (природні матеріали, соціальні відносини, сама людина, її духовний внутрішній світ). Цілеспрямовуючий

аспект діяльності людини розкривається через те, що предмет зазнає своїх трансформацій і перетворюється на продукт праці. Тобто, предмет стає річчю, відбувається уречевлення предмету, що відповідає інтересам і потребам суб'єкта діяльності.

Л. Мізес надає наступне трактування праці: «Людина працює, якщо використовує свої сили та здатності як засоби для позбавлення турботи і замінює процес спонтанної й безтурботної розрядки нервового напруження на здатності цілеспрямованого використання своєї життєвої енергії» [115, с. 124]. І далі, автор стверджує наступне - праця сама по собі є засіб, а не ціль [115, с. 124]. Ця ідея є досить співзвучною із ідеєю українського філософа Г. Сковороди, котрий висловлював ідею «сродної» праці. «Сродна» праця це такий рівень духовного відродження людей, який забезпечує злагоджене функціонування суспільства. Мислитель зазначає, що: «Кожен член є не тільки добрим, але й сродну собі діяльність розвиває та плекає. Це означає не що інше як бути щасливим. Пізнавати себе або свою природу, творити свою долю та бути частиною, собі сродною, від всезагального обов'язку. Цей обов'язок участь, благодійність та послуга. І не дивно, що у давніх римлян як посада, так і благодійність позначалось словом – «officium». Сама добра душа тим нещасніша, чим відповідальніший обов'язок несе, для якого вона не народжена. Да і як їй бути нещасливою, коли втратила цей найдорожчий скарб. Як же не втратити, якщо замість послуг ображає друзів та родичів як ближніх, так і дальніх? Як не ображати, якщо приносить шкоду суспільству? Як не нашкодити, якщо не виконувати обов'язок? Як не погано, якщо немає потягу до праці? Звідки візьметься праця, якщо немає натхнення та пристрасті? А де ж взяти натхнення без природи? Природа є першопочатковою всьому причиною. Вона є матір'ю натхнення. Праця постає живою та невсипущою причиною, вона породжує досконалу справу, яка відповідає природі свого творця і приносить йому вінець радості. Отже, природа спонукає людину до справи й утверджує її в праці, роблячи працю солодкою» [170, с. 367]. Іншими словами, праця є виразом сутності людини, саме в цьому виді людської діяльності

розкривається призначення людини, діяльність постає для неї не як щось стороннє, чуже, а як те, що відповідає її дійсній природі на відміну від роботи. Роботу можна охарактеризувати як такий вид діяльності людини, коли вона виконує визначені дії, які не відповідають її дійсній природі, тобто це те, що людина вимушена здійснювати незалежно від її бажань. Не дарма в побуті використовують таке прислів'я: «На роботу як на каторгу». Праця, перш за все, це не механічне виконання дій, а вираз і об'єктивація сутності людини, це те, що вона бажає виконувати і реалізує свої ідеї на практиці. Ще однією особливістю праці є те, що вона виступає такою діяльністю, яка відбувається мисленнєво, безпосередньо між людьми без посередництва речей та відповідає множинності обставин. Завдяки праці людина здатна перетворювати все з чим вона стикається на обставини власної екзистенції. «Світ, в якому *vita activa* витрачає себе, складається з речей, які вона створила. Однак речі, попри те, що зобов'язані своїм існуванням тільки людині, самі впливають на своїх людей-виробників» [12, с. 23]. Виходячи з цього можна сказати, що незалежно від того, яким видом діяльності займається людина, вона завжди обумовлюється відповідними детермінантами. Так, німецький соціолог Г. Зіммель стверджував, що праця виступає цінністю сама по собі [63]. Вчений аналізує теорії, згідно з якими еквівалентами оцінки праці виступають: затрачені зусилля, час, витрати, винагорода, корисність тощо.

В інших філософських джерелах працю визначають як доцільну діяльність людини, яка містить у собі декілька аспектів. По-перше, розглядають через взаємодію людини і природи. Людина за допомогою знарядь праці впливає на природу та використовує її за власними цілями, створюючи необхідні предмети, які задовольняють її інтереси і потреби [127, с. 117]. По-друге, виокремлюють соціально-історичний аспект. Виходячи з цього працю розглядають як змінну діяльність, вона є вічною природною умовою існування людини і тому не залежить від тієї або іншої форми життя, а навпаки є однаковою і загальною для всіх її суспільних форм [100, с. 195].

Отже, можна сказати, що праця виконала досить важливу, якщо не найвизначальнішу роль у формуванні людини. Відомою є теза марксизму про те, що саме «праця відіграла суттєву роль у перетворенні мавпи на людину». Саме завдяки їй розвинулись функції рук та мовленнєвого апарату, відбулися структурні зміни в корі головного мозку, який поступово з тваринного перетворився на людський, удосконалились й органи чуття людини, розширилися можливості сприйняття та уявлення. На сьогодні ми можемо констатувати ускладнення цих процесів. Адже, в такій пізнавальній здатності людини як уявлення виокремлюється уява та фантазія, розвинулись творчість і креативність.

Враховуючи вищезазначене, можемо констатувати, що джерелом праці постали виготовлення й удосконалення знарядь праці та її розподіл. Як наслідок - з'являлись відносини, в які люди вступали з необхідністю в процесі виробництва благ, а це, як відомо, визначає суспільний характер праці, бо зі зміною форм власності відбувається й зміна способів взаємодії між робочою силою та засобами виробництва.

Праця є цілеспрямованою діяльністю людини, сутність якої розкривається: через взаємодію людини і природи; виготовлення знарядь праці, що вдосконалює здатності людини і сприяє її індивідуальному та суспільному розвитку; суспільний характер існування. Адже в процесі перетворення природи людина з необхідністю вступає у виробничі відносини з іншими людьми, що обумовило формування суспільства.

Для подальшого дослідження варто з'ясувати сутність та значення соціальної роботи як діяльності. У більшості джерел соціальну роботу трактують як професійну діяльність, метою якої є допомога нужденним в подоланні як особистих, так і соціальних труднощів, використовуючи відповідні методи.

Наведене визначення соціальної роботи характеризує її як сферу професійної діяльності, тобто її можна розглядати як таку сферу діяльності, якій навчають, а також як природну здатність людини до альтруїзму,

самовіддачі, пожертви. Крім цього, соціальною роботою позначають як сферу науково-практичного знання, так і навчальну дисципліну.

У науковому дискурсі досить часто апелюють до основних положень, які були сформульовані на засіданні Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи та Міжнародної федерації соціальних працівників 27 червня 2001 році в м. Копенгагені. Акцент робиться на наступному: професійна діяльність соціальних працівників сприяє суспільним змінам, розв'язанню проблем людських взаємовідносин; сприяє зміцненню здібностей щодо функціонального співіснування в суспільстві і звільненню людей для підвищення рівня їх благополуччя. Використовуючи теорії поведінки людини та суспільних систем, соціальна робота сприяє взаємодії людей з їх оточенням. Принципи прав людини і соціальної справедливості постають базисом соціальної роботи. Отже, в даному положенні чітко окреслені завдання соціальної роботи та її мета. Ця діяльність характеризується як здатність окремих людей забезпечити розвиток як окремо взятої особистості, так і суспільства в цілому. Адже варто погодитись із тим, що не кожна людина має такі здібності. Необхідно зауважити, що сьогодні спостерігається досить високий рівень індивідуалізації й кожна конкретна людина намагається самотужки забезпечити своє виживання. Але є люди, діяльність яких особливо необхідна, оскільки спрямована на допомогу тим громадянам, які поки що не віднайшли способи власної реалізації.

В літературі існують наступні точки зору щодо визначення соціальної роботи. Так, російський дослідник С. Клігін, визначає соціальну роботу, як «вид професійної діяльності, що спрямована на надання допомоги індивідам, групам індивідів, спільнотам, котрі знаходяться у складній життєвій ситуації, в досягненні, відновленні чи посиленні здатності до психосоціального функціонування» [188]. Інша російська дослідниця Є. Холостова соціальну роботу розуміє як «діяльність, щодо надання допомоги індивідам, сім'ям, групам в реалізації їх соціальних прав, в компенсації фізичних, психічних, інтелектуальних, соціальних та інших вад, які перешкоджають повноцінному соціальному функціонуванню» [217, с. 63]. Також варто звернути увагу на

визначення соціальної роботи російського науковця Д. Багрецова. Автор зазначає, що «соціальна робота – це специфічний вид професійної діяльності, надання державної та недержавної допомоги людині з метою забезпечення культурного, соціального, матеріального рівня життя, надання індивідуальної допомоги людині, сім'ї, та іншим соціальним групам» [188]. Співзвучним до даного визначення є твердження Б. Купріянова: «Соціальна робота являє собою управління й використання ресурсів людини, сім'ї, які знаходяться у складній життєвій ситуації» [188]. Отже, в наведених визначеннях увага зосереджена на тому, що соціальна робота постає професійною діяльністю, що спрямована на надання допомоги індивідам, соціальним групам у найбільш складних життєвих ситуаціях.

У даному контексті наголос робиться на слово «робота». Це означає те, що діяльність носить упорядкований, організаційний характер, а поняття «соціальна» вказує на те, що дана діяльність обумовлена соціальними факторами, які впливають на соціалізацію та ресоціалізацію людей. На думку багатьох науковців таке трактування соціальної роботи є неузгодженим та недостатньо коректним. Так, російський науковець В. Нікітін вказує, що трактування соціальної роботи як професійної діяльності й науки не відповідає, а ні її лінгвістичному, ні, тим більше, більш складному соціально-гуманітарному змісту [121, с. 321]. Варто погодитись з автором оскільки попередній аналіз терміну «робота» вказував на те, що це такий вид діяльності людини, який характеризує відчуження людини від природи, створенням «другої» природи. Соціальна ж робота, як було зазначено, це такий вид діяльності людини, який спрямований на стабілізацію розвитку окремо взятої людини, суспільства в цілому. Тобто, саме ця діяльність покликана налагодити такі механізми співжиття людей, які б задовольняли інтереси всіх учасників соціальних відносин. Також як професійну діяльність соціальну роботу можна розглядати як діалектичну єдність природного і штучного. Природним у ній є те, що ці якості (турбота, співчуття, співучасть, толерантність) не можна виховати і вони характеризують людину як таку (це те, що закладено в ній від

природи, це її сутність), а штучними є вироблення тих методик, способів та технологій, за допомогою яких здійснюється допомога членам суспільства. Саме це спонукало до зміни назви професії. Пропонувались різні терміни для позначення цього виду діяльності людини, зокрема «соціономія». Даний термін не набув свого широкого використання і зберігається лише в декількох країнах Заходу, зокрема у Швеції.

Аналіз поняття «соціальна робота» набував свого теоретичного окреслення по мірі становлення її ролі та значення у суспільстві. При вивченні цього виду діяльності людини деякі дослідники особливу увагу приділяють наступним аспектам: благодійність, психологічна, психотерапевтична допомога тощо. У наслідок цього ми маємо право говорити про те, що соціальна робота носить складний, багатоаспектний, динамічний характер.

Варто звернути увагу на найбільш поширені у наукових колах теорії соціальної роботи. Вони обґрунтовують спорідненість соціальної роботи та психосоціальної діяльності. При цьому стверджується, що суспільні організації та удосконалення форм спілкування визнаються рівнозначними для вирішення особистих проблем. Але, як зазначають західні автори Г.Бернер та Л.Юнссон, таке розуміння соціальної роботи є недостатнім. Досить часто соціальну роботу розглядають як одну з форм діяльності, яка постає лише підходом щодо організації психологічної допомоги, яка б забезпечила як індивідуальне зростання, так і суспільний розвиток [24].

У сучасній західній науковій думці, стверджується, що соціальна робота постає як форма діяльності, яка направлена на досягнення соціальних змін. Така точка зору була запропонована на засіданні Міжнародної федерації соціальних працівників. «Соціальна робота – це вид професійної діяльності, мета якої полягає в проведенні соціальних перетворень у суспільстві, в цілому, та в його окремих формах, зокрема» [129, с. 140]. Дана концепція є цілком обґрунтованою і в своїй основі має гуманітарні, релігійні, демократичні ідеали. Тобто, вона являє собою універсальну можливість вдосконалення людських

можливостей, потреб, розкриття необхідності взаємодії особистості й суспільства.

Наступний аспект, який виокремлюють у соціальній роботі це надання соціальної допомоги тим людям, які її найбільше потребують. Тут дослідники визначають такі моменти. По-перше, соціальна робота як «організація особистої допомоги» [129, с. 58]; по-друге, як професія. «Соціальна робота – професія подвижників, які займаються відносинами між людьми та їх оточенням, що впливають на здатності людей виконувати життєві функції, реалізовувати свої прагнення та цінності, знімати дискомфорт та стреси» [241, с. 237]. Таку точку зору поділяють члени Національної асоціації соціальних працівників США, які визначають соціальну роботу наступним чином: «Соціальна робота – це професійна діяльність, яка спрямована на надання допомоги особистостям або співтовариствам в поліпшенні чи відновленні їх здібностей щодо функціонування в суспільстві, створення соціальних умов, які сприяють цій меті» [27, С. 108 – 109].

Досить важливим аспектом соціальної роботи є її спорідненість із соціальними інститутами, соціальними програмами, що спрямовані на налагодження й надання соціальної підтримки та допомоги особистостям і сім'ям, які її потребують. Тому в даному аспекті досить вагомою є підтримка соціальних програм з боку держави. Приклад такої організації соціальної роботи ми спостерігаємо у Німеччині. При цьому виокремлюють дві складові соціальної роботи. Перша – це діяльність організацій і установ в соціальній сфері. Друга – це спеціально організована соціальна допомога, де враховуються особливі психологічні характеристики особистості, а також особливості їх впливу на соціальне життя суспільства. А це, у свою чергу, потребує спеціальних соціальних програм, які б досліджували особливості тих чи інших соціальних груп та їх вплив на суспільство. Тому що суспільство має, з одного боку - надати допомогу, тим хто її потребує, а, з іншого боку, забезпечити стабільний розвиток соціуму в цілому, адже динамічність соціальних змін може як конструктивно, так і деструктивно впливати на суспільний розвиток. Щоб

передбачити й мінімізувати ризики, наслідки конфліктів потрібна підтримка держави й бізнесових структур в організації соціальної роботи. Отже, для розвитку особистості, суспільства має бути налагоджена ціла система соціального консультування - це соціальні працівники у школах, навчальних закладах, сімейні консультанти тощо. Це допоможе зняти особистісну напругу, налагодити міжособистісний діалог.

Отже, аналізуючи зміст соціальної роботи, можна виокремити два важливих аспекти: соціальна робота розуміється як діяльність, що спрямована на надання допомоги нужденним; соціальна робота постає засобом гармонізації соціальних відносин, при цьому гармонізація передбачає розв'язання соціальних проблем і протиріч як на особистісному рівні, так і на рівні соціальних груп і суспільства в цілому. З цією метою створюються відповідні умови поліпшення здібностей людей і налагодження ефективної соціалізації індивіда.

Таким чином, дослідження співвідношення понять «діяльність», «робота», «праця», «соціальна робота» виявило низку їх відмінностей та особливостей. Зокрема, було з'ясовано, що однією із сутнісних ознак людини є її діяльна природа. Головною характеристикою людської діяльності є її усвідомленість. Тобто, людина передбачає наслідки своєї діяльності і тому вона завжди результативна. Також, діяльність має перетворювальний, творчий характер, складається із послідовності дій, які передбачають реалізацію відповідної мети. Основними видами діяльності є робота та праця. Дані поняття суттєво різняться між собою. Оскільки праця - це розкриття сутності людини, адже вона працює з необхідністю, творить, розкриває свій потенціал через взаємодію з природою, суспільством. У свою чергу робота - це діяльність, яка не відповідає дійсній природі людини, це те, що вона має виконувати, це «неприродність» людського існування, в процесі цієї діяльності створюється культура. Це необхідна складова існування як окремо взятої людини, так і суспільства. Робота передбачає створення речей, які є якісно відмінними від світу природи. Це доцільна діяльність по створенню благ та послуг. Соціальна

ж робота являє собою діалектичний взаємозв'язок природного і штучного, – це професійна діяльність, що забезпечує гармонійний розвиток особистості та суспільства.

2.2. Гуманістичний потенціал соціальної роботи

Сучасні умови розвитку світу з необхідністю вимагають і прогресивного розвитку соціальної роботи. Адже сучасна особистість, формується й намагається самореалізуватися у ситуативному середовищі. Швидка зміна соціального довкілля як конструктивно, так і деструктивно впливає на розвиток особистості й суспільства. Гармонізація адаптації й створення сприятливих умов для взаємодії особистості й суспільства є завданням соціальних інституцій. Тому, комплексна, інтегральна природа соціальної роботи являється очевидною. Але настільки ж очевидною є необхідність розкриття загальнокультурної основи цієї інтеграції, якою, на нашу думку, є гуманізм, що визначає загальнолюдську тенденцію розвитку культури. У цьому сенсі соціальна робота є формою конкретної практичної реалізації цієї тенденції. Грунтуючись на фундаментальних загальнолюдських цінностях життя, добра, справедливості, допомоги, любові до ближнього, соціальна робота є специфічною формою прояву практичного гуманізму по відношенню до людей, що знаходяться у важкій життєвій ситуації. Вся діяльність соціальних працівників має бути направлена на втілення духовно-моральних цінностей, які спрямовані на надання необхідної допомоги людям, з метою стабілізації їх соціального функціонування. Тобто це формування в людини впевненості в тому, що вона здатна вирішувати свої життєві негаразди та конфлікти самостійно, або з допомогою інших.

Сучасний гуманістичний підхід при оцінці всіх соціальних явищ передбачає використання в якості критерію благо людини, при цьому останнє не може розглядатися як засіб, а лише як мета. Гуманізм є потужним духовним чинником, що об'єднує особу і суспільство. Але джерелом розвитку

суспільства він стає лише у тому випадку, коли перетворюється на переконання всіх людей, діяльність яких спрямована на створення досконалішого за своїм змістом буття. Гуманізм передбачає наявність в кожній особі певних соціальних і духовних якостей: знань, культури, професіоналізму, відповідальності, моральності, духовності. У нашому контексті поняття гуманізму повинне ґрунтуватися на розумінні людини, як вільної, етичної відповідальної особи. Все це потрібно враховувати при з'ясуванні сьогоднішнього сенсу і завдань соціальної роботи.

Цей аспект є надзвичайно актуальним запитом сьогодення, адже ми спостерігаємо загрозові тенденції у сфері духовно - морального розвитку особистості й суспільства. Сучасне суспільство характеризується розповсюдженням антикультури, контркультури, субкультури, інтенсифікуються глобалізаційні процеси, які обумовлені інформатизацією, технологізацією, уніфікацією соціальних відносин. Саме це актуалізує питання дослідження соціальної роботи як механізму гармонізації соціальних відносин. Вона виступає формою практичної реалізації гуманізму.

Основою соціальної роботи виступають такі загальнолюдські цінності, як цінність життя, добро, справедливість, взаємодопомога, любов, толерантність, співчуття тощо. Що саме й визначає соціальну роботу як специфічну форму виразу практичного гуманізму, який проявляється по відношенню до людей у складній життєвій ситуації. Діяльність соціального працівника має бути спрямованою на втілення у життя цих високих, гуманістичних ідеалів. У зв'язку з цим існує тісний взаємозв'язок соціальної роботи й гуманізму.

Як відомо термін «гуманізм» у буквальному перекладі означає людський, людяний. У філософії загальноприйнято використовувати це поняття у такому значенні: «Гуманізм – це система світоглядних орієнтацій, центром яких є людина, її самість, високе призначення та право на вільну самореалізацію» [50, С.134 – 135]. Дане визначення гуманізму акцентує увагу на тому, що людяність є нормою стосунків між індивідами, соціальними групами, націями тощо. Це один із аспектів трактування гуманізму. Інше значення – культурного руху

доби Відродження, де гуманізм характеризувався як віра в людину та її можливості. У нашому дослідженні увага буде зосереджена на першому аспекті трактування даного феномену людського існування.

Принципи гуманізму були закладені ще у XV столітті, а саме у праці італійського мислителя Джованні Піко делла Мірандолли «Промова про гідність людини». Людина, як стверджував автор, мала особливий статус в універсумі, але дане тлумачення зводилось тільки до її світського та релігійного окреслення. Видатними гуманістами цієї епохи були Л. да Вінчі, Т. Кампанелла, Б. Бруно, Ф. Петрарка та інші. Але, варто сказати, що гуманізм постає не тільки як загальноєвропейське явище, а й має свої національні особливості. До прикладу, гуманістична культура в Україні розвивалась під впливом таких діячів, як Ю. Дрогобич, П. Русин, С. Оріховський, І. Домбровський та інші. Суспільний розвиток вони розглядали крізь призму національних особливостей світосприйняття, який обумовлений реалізацією не наперед визначеного божественного плану, а як історію діянь видатних особистостей, що може мати конструктивні наслідки для наступних поколінь. Головною рушійною силою суспільного розвитку постає мудрість, розум, знання, освіта. Тобто, гуманістичний принцип возвеличував людину, зводив її у ранг Бога. Але таке возвеличення призводить до зарозумілості суб'єкта, через що гуманізм обертається у свою протилежність. Саме тому, представник екзистенціалізму Ж.-П.Сартр, стверджує, що справжнім гуманізмом є екзистенціалізм. Визнання того, що людина є істотою смертною, «закинутою» у буття, приреченою на відповідальність і свободу означає не що інше як справжній гуманізм: «...коли ми говоримо, що людина істота відповідальна, то це не означає, що вона відповідає тільки за свою індивідуальність. Вона відповідає за всіх людей» [167, с. 321]. Отже, екзистенціалісти вважають, що коли людина обирає себе, вона цим самим вибирає всіх людей. Вибирати себе означає стверджувати ту цінність, яку ми обираємо. І те, що ми обираємо виступає благом.

З наведених точок зору видно, що гуманізм має декілька основних значення. Зокрема, він зводиться до теорії, яка розглядає людину як мету і вищу цінність. Але, екзистенціалісти заперечують таке трактування гуманізму і говорять про його абсурдність, яка розкривається у тому, що сама людина проголошує себе найдосконалішою істотою на Землі й надає особливого статусу своєму існуванню (наближення до Бога). Тому, екзистенціалісти акцентують увагу на другому значенні цього феномену людського існування. Вони стверджують, що людина є незавершеною істотою, вона перебуває завжди поза собою, існує тільки завдяки створенню відповідних цілей: «Екзистенціалізм - це гуманізм. Гуманізм, оскільки ми нагадуємо людині, що немає іншого законодавця, крім неї самої, у закинутості вона буде вирішувати свою долю; оскільки ми показуємо, що реалізувати себе по-людськи людина може не шляхом занурення у саму себе, а в пошуку себе зовні, яким може бути звільнення або ще яке-небудь конкретне самоствердження» [167, с. 341].

Обирати себе досить складно, особливо на сучасному етапі розвитку суспільства. Соціальна ситуація є мінливою і тому особистості важко визначитись зі своїми життєвими орієнтирами, цінностями у суспільстві, що трансформується. Уніфікуються соціальні зв'язки, відносини між людьми опосередковуються інформаційними технологіями та й сама людина перетворюється у «фактор техносу» [89]. Тому, соціальна робота покликана допомогти людині віднайти ті соціально значущі орієнтири, цінності, які б, з одного боку, відповідали дійсній природі людини, розкривали її сутнісні характеристики, а, з іншого, стабілізували соціальне довілля, щоб це дало можливість реалізуватись як самій людині, так і конструктивно впливати на розвиток суспільства загалом.

Сьогодні кожна людина змушена вибирати собі орієнтири для власного розвитку, оскільки немає таких ні взірців, ні прикладів. Вона має приймати виклики і ризикувати не тільки тоді, коли перед нею постає реальна загроза, а й по всякчас бути готовою до змін. Трансформація соціального довілля не має бути загрозою для людини, оскільки те нове, що формується й впроваджується

у наше життя має слугувати чинником для оптимальної адаптації людини у новому світі. Так, розвиток новітніх технологій сприяє соціалізації людини. Вона з необхідністю розвивається на двох рівнях – віртуальному та соціальному. А для тих людей, які не встигають адаптуватися до нового соціального довкілля соціальний працівник виконує роль «провідника», який допомагає їм знайти найбільш оптимальні шляхи соціальної адаптації. Соціальний працівник має виконувати як діагностичну, прогностичну, організаційну, правозахисну, технологічну, так і комунікативну функції. Ним вивчаються особливості соціальної групи, особистості, ступінь впливу на них мікро- і макросередовища, прогнозується розвиток подій та моделей поведінки. Соціальний працівник активізує діяльність соціальних служб як на підприємствах, так і за місцем проживання, залучає до підтримки громадськість, яка, у свою чергу, надає всіляку допомогу нужденним. А для цього, на нашу думку, необхідно створити принципово нову методологію, яка б поєднувала можливості філософії, психології, соціології та інших галузей знання. Саме такий варіант пропонують російські вчені Д. Леонт'єв та Г. Іванченко. Вони намагалися створити теоретичну основу соціальної роботи, спробували сформулювати соціальну програму, де основними поняттями є «гуманність» та «гуманітарність». Оскільки сьогодні ми спостерігаємо технологізацію людської свідомості, а тому цілком правомірно, постає питання про людиномірність всіх рівнів людського буття.

У філософській літературі існує досить близька спорідненість у тлумаченні термінів «гуманізм», «гуманність», «гуманітарність». На тлумачення першого терміну ми вже звертали увагу у попередніх розділах тепер варто з'ясувати зміст понять «гуманність» та «гуманітарність» в контексті соціальної роботи.

У тлумаченні гуманності варто вказати на те, що прагнення людини мінімізувати людські страждання в тій мірі, на скільки це можливо і є вищим проявом гуманності. Людяність включає в себе не тільки любов, увагу, повагу до гідності, доброго та шанобливого ставлення до всього живого, які

обумовлені суспільними цінностями і нормами, а це істотна властивість людини, яка включає в себе такі компоненти, як альтруїзм та моральність, волю та силу волі тощо.

У сучасній філософській літературі альтруїзм розглядається як моральний принцип, спосіб думок та поведінки, протилежний егоїзму [9, с. 17]. Основний акцент альтруїзму робиться на людиномірності, тобто діяти на благо іншій людині, яка визнається більш значущою по відношенню до власного «Я». Цей принцип чітко окреслений у категоричному імперативі І. Канта, де людина виступає найвищою цінністю. Суть альтруїстичної поведінки зводиться до підвищення пристосованості індивідів, соціальних груп до мінливих умов існування.

Моральність, у філософському вимірі визначається як спосіб, рівень і межа впливу її норм на реальне людське життя [99, с. 399]. Дослідники акцентують увагу на двох основних аспектах у її тлумаченні. Перший – це якісна характеристика певної системи соціальних або міжособистісних стосунків під кутом реалізації в них настанов і цінностей моралі. Тобто це, з одного боку, стійка форма поведінки, а з іншого - чітко окреслені обов'язки людини як перед державою, суспільством, так і перед іншими людьми, сім'єю. Другий аспект тлумачення моральності - це трактування її як внутрішнього, душевно-духовного самовизначення і ціннісної орієнтації особистості за межами належного – безальтернативно визначеного нормами й приписами моралі [99, с. 400].

Як було зазначено вище, одним із структурних елементів гуманності є воля, сутність якої зводиться до здатності людини регулювати, скеровувати свою діяльність і поведінку у відповідному напрямку. Можливість людини не тільки формувати цілі, а й прикладати зусилля для їх реалізації.

Для характеристики сутності волі варто звернути увагу на розгляд її структури. Більшість дослідників (філософів, соціологів, психологів) виокремлюють в ній дві основні частини. Перша – це прийняття рішення, а друга – реалізація поставленої мети. У сучасних умовах розвитку світу

більшість людей потребує певної психологічної підтримки у прийнятті рішень, адже ми живемо у ситуативному світі й досить часто прийняті нами рішення не мають своєї реалізації, що викликає дисгармонію (розщеплення) внутрішнього світу людини. В інформаційному, постіндустріальному суспільстві люди, як ніколи, потребують допомоги як з боку соціальних служб, так і з боку держави як гаранта прав і свобод особистості.

Але існує ще один момент у прийнятті рішення та його реалізації. Це коли рішення вже прийняте, а дія відбувається сама собою. Саме така модель має стати прикладом для соціального працівника. Оскільки людина, яка потребує допомоги має бути впевнена в тому, що рішення прийняте й реалізоване нею самою. Цим самим вона стає більш впевненою в собі, здатна не тільки приймати рішення, а й самостійно їх реалізувати. Як бачимо з наведеного прикладу, альтруїзм є необхідною складовою соціальної роботи.

Для розкриття прогресивно-гуманістичного потенціалу соціальної роботи варто звернути увагу ще й на тлумачення такої її характеристики, як гуманітарність.

Розгляд гуманітарності є досить актуальним запитом сьогодення, оскільки відбуваються сутнісні зміни у розвитку суспільства, що з необхідністю ставить перед кожною людиною питання про зміну й переоцінку цінностей, орієнтирів, якими вона керується у своєму житті.

Сучасний дослідник В. Слободчиков цілком правомірно вказує на те, що сукупність знань, які б сучасними вони не були, не в змозі дати відповідь про сутність людини, її людиномірний потенціал, цілісність її людських проявів без звернення до аналізу таких понять, як «гуманітарність» та «гуманність». Тому досить важливу роль автор покладає на освіту, яка повинна розумітись як особлива філософсько-антропологічна категорія, що в своїй основі складає буття людини та форму становлення людського в людині [174, с. 15].

Інший автор І. Колесникова, вказує на те, що гуманітарність є найбільш важливою якістю особистості, яку, перш за все, треба виховувати в собі, особливо сучасному поколінню [76, с. 39]. В. Шадриков вказує на те, що

гуманітарність сутнісна, відмінна якість людини. Вихована суспільством особистість привласнює собі духовні цінності суспільства і тому вона постає як духовна індивідуальність. Підтримує цю точку зору й В. Серіков, котрий вважає, що гуманітарність це пізнання особистості в людині. Тобто, гуманітарність дозволяє людині пізнати світ людської суб'єктивності [58]. Виходячи з цього варто сказати, що гуманітарність передбачає толерантність, взаєморозуміння та взаємоповагу. Перш за все, це внутрішній саморозвиток людини, здатність і готовність людини сприймати не тільки зовнішню критику, а бути готовою самій визнавати свої недоліки, помилки і знаходити в собі сили їх виправляти. А це уможлиблюється через регулярний перегляд своїх можливостей, поглядів, особливо якщо вони вступають у протиріччя з життям і заважають подальшому конструктивному розвитку особистості. Відомий вчений Я. Коменський наголошував на необхідності формування гуманітарності: «Всебічна культура духу вимагає, щоб всі люди...були навчені мудро вирішувати справи земного життя так, щоб в ньому по мірі можливості було все надійно; вчитись йти шляхом однастайності, щоб не мали можливості діяти на шкоду один одному ні на земних, ні на вічних шляхах і вміли приводити до згоди інших» [79, с. 107].

Отже, принцип гуманітарності є необхідною й важливою складовою не тільки соціальної роботи, як специфічної людської діяльності, що спрямована на допомогу і адаптацію як окремих особистостей до світу, так і соціальних груп, а й у формуванні нової ідентичності – глобальної. Людина не повинна втрачати в собі людину. Технос, інформація не мають замінити людських стосунків. Розвиток людини повинен мати характеристику людиномірності. Саме людське існування у світі має залишатись найвищою цінністю. Гуманітарність, як властивість людини, дозволяє залишатись їй духовною, вільною, цілісною особистістю, не зважаючи на сучасні загрозливі тенденції у розвитку світу. Адже саме гуманітарність спонукає людину до постійного пошуку себе в світі й світу в собі. Спрямувати свою діяльність у відповідному напрямку, пізнавати світ і себе, налагоджувати спілкування, яке б

конструктивно впливало на розвиток кожної особистості. Здатність активізувати в собі «людське» вказує на необхідність переосмислення гуманітарної культури, де людина розглядається як духовна особистість, яка є творцем культури. Найважливішим в неї є її самість, яка, у свою чергу, розуміється як прояв людини «в собі».

Таким чином, звертаючись до аналізу гуманітарності, слід зосередити увагу на сутності людини. Сутнісне начало людини пов'язане із смыслом її буття, свободою, любов'ю, відношенням до інших людей, до себе й до світу в цілому. Оскільки справжню сутність людина розкриває тільки через відношення до «іношого». Пригадуючи слова відомого російського філософа М. Бердяєва, «особистість не самодостатня, вона не може задовольнятися лише собою. Вона завжди передбачає існування інших людей, вихід із себе до іншого. Відношення особистості до інших особистостей є якісним змістом людського життя» [23]. Формування нових цінностей, тих, які задовольняють вимоги сьогодення в своїй основі повинні мати принципи гуманізму, гуманності та гуманітарності. Дійсно не можна змусити людину бути чуйною, милосердною, самостійною, але причепити ці цінності можна через виховання, соціалізацію, освіту.

Тож необхідними характеристиками соціальної роботи є «гуманізм», «гуманність», «гуманітарність». Соціальна робота покликана не вирішувати за людину всі її проблеми, а допомагати їй самій приймати рішення й їх реалізовувати. Саме в цьому і розкривається принцип гуманізму.

У середині ХХ століття були проголошені та визнані більшістю країн світу основні права людини, а саме в таких документах як: «Загальна декларація прав людини» (1948 р.) «Європейська конвенція захисту прав людини та основних свобод» (1950 р.), міжнародні пакти про громадянські, політичні, економічні, соціальні й культурні права людини (1966) тощо.

Тому, варто зазначити, що сучасний гуманістичний підхід за основу використовує наступний критерій – це благо людини. При цьому людина ні в якому разі не розглядається як засіб, а виступає метою. Передбачає приділення

значної уваги взаємовідносинам особистості й суспільства, ставлячи перед ними високі вимоги, відповідати яким досить непросто, як в соціальному аспекті, так і в особистісній практиці. У цьому розумінні гуманізм являє собою духовний фактор співпраці особистості й суспільства. Статусу джерела розвитку суспільства він набуває лише тоді, коли стає переконанням всіх людей, діяльність яких спрямована на створення високого рівня організації суспільного життя. Гуманізм передбачає існування у кожній конкретній людині таких установок, соціальних і духовних якостей як: усвідомленість діяльності, знань, навичок, відповідальності, професіоналізму, які виступають базовими для вибору як особистісного розвитку, так і для суспільного блага. Російський вчений С. Перевезенцев цілком слушно зауважує, що: «В нашому розумінні людина – це Боже створіння, яке несе величезну відповідальність за себе і за весь світ. У той же час по справжньому вільною особистістю є лише та, яка розуміє межі своєї свободи, коли людина знає про існування деяких досить жорстких меж, які вона немає права переступати» [138, с. 207]. Це досить важливе зауваження щодо дослідження соціальної роботи, а саме її прогресивно-гуманістичного потенціалу.

Адже соціальна робота є досить важливою складовою соціального механізму, який не тільки транслює проголошені права людини, а й дає можливість і визначає механізми їх реалізації на конкретно-історичних етапах розвитку суспільства. Зміст соціальної роботи полягає в тому, що вона націлена на пошук найбільш оптимальних умов реалізації можливостей людини, сімей, соціальних груп у використанні своїх прав і свобод. Суть соціальної роботи зводиться на орієнтацію принципів гуманізму. Тобто, для реалізації соціальної роботи головною цінністю виступає життя людини, воно є абсолютною цінністю. У Декларації прав людини зазначено, що кожна людина має право на повагу, гідне існування незалежно від національних, расових, релігійних, вікових, статевих чи соціальних особливостей. У відповідності до вище зазначеного варто сказати, що такі маргінальні групи як наркомани, злочинці, психічнохворі та інші люди, які потрапили у складну життєву ситуацію

потребують не співчуття, а допомоги, метою якої є налагодження найбільш оптимальних умов для розвитку особистості. Як ми вже зазначали основою всіх прав людини є визнання того, що вона заслуговує на гідне існування. Саме в цьому аспекті актуалізується реалізація гуманістичного потенціалу соціальної роботи, принципу справедливості, адже без гармонізації соціальних відносин не можливо забезпечити сталий розвиток суспільства в цілому й окремої особистості зокрема.

Таке впровадження гуманізму, принципів свободи і відповідальності на кожному конкретному історичному етапі мало свої особливості. Якщо привести у приклад демократію Стародавньої Греції, то турбота й захист, гармонізація соціальних відносин визначались особистісними можливостями громадянина і тими засобами, які були йому досяжні, а також його власними уявленнями про справедливість.

Захист прав громадянина з боку держави характерно для вітчизняної традиції. В уявленні поколінь склався такий стереотип, що людина є безпорадною щодо насилля, безсилою перед державою. Тому досить популярною і розповсюдженою є ідея західного зразка справедливості. Але, на практиці ми спостерігаємо недоліки цієї системи, зокрема в недостатній розробці мети, форм, задач соціальної роботи у сьогоденні, які відповідали б сучасним соціальним запитам, національним особливостям, традиціям, а також суспільній думці.

Вище було вказано, що соціальна робота це специфічна професійна діяльність, метою якої є надання можливостей людям розібратися в собі, в тих проблемах, які перешкоджають їй гармонійному розвитку. Реалізація такої діяльності стала можливою завдяки благодійності, яка проголошувалась як християнська справа, що є виразом сутності Бога, виявленням співчуття, милосердя і є необхідною умовою надання допомоги всім хто її потребував. Але, соціальну роботу не можна зводити лише до благодійності, адже вона має історичний характер існування та соціальну природу. Соціальний працівник з необхідністю виявляє особливості свого клієнта, його психологічні, соціальні,

моральні, культурні якості, які б дозволили йому вирішувати власні проблеми. Тобто, таку діяльність можна зводити до соціальної допомоги, або навіть до соціальної технології розкриття особистісного потенціалу при розв'язанні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів і суперечностей.

Отже, за своєю сутністю соціальна робота є гуманістичною, основою якої є визнання відповідальності й свободи у якості засадничих принципів розвитку особистості і суспільства. Основними її завданнями є виявлення найбільш оптимальних механізмів адаптації людини до соціального довкілля завдяки власному потенціалу, який не може розкрити сама людина, тому й потребує допомоги соціального працівника. Тобто, соціальний працівник допомагає людині розвинути її здатності й навички щодо поліпшення умов існування як її самої, так і суспільства в цілому. Ще одна суттєва задача, яку вирішує соціальна робота це гармонізація відносин всієї соціальної системи: міжособистісні відносини, відносини в сім'ї, в колективі, у формуванні національної ідентичності, суспільства в цілому.

Дійсно, як професійна діяльність, соціальна робота має постійно вдосконалюватись, а теоретичний опис діяльності соціального працівника завжди буде констатувати минуле. Оскільки не можна повністю прописати всі ситуації, які мають індивідуальний, специфічний характер. При цьому не слід керуватись тільки практичними навичками соціального працівника, оскільки це завжди буде його обмежувати. Так, із соціальної роботи необхідно виключити «моралізаторство», яке зводиться до повчання клієнта, звинувачення його в усіх бідах; бездушне ставлення, яке завуальоване посадовими обов'язками, несправжнім професіоналізмом (коли соціальний працівник вважає себе «істиною в останній інстанції», оскільки він є спеціалістом і краще знає, що робити людині в тій чи іншій ситуації); нав'язування політичних, релігійних переконань. Тобто, справжнє гуманне відношення до людини вимагає відповідного рівня освіти соціального працівника.

Як було констатовано, соціальний працівник є тим спеціалістом, який допомагає людині віднайти у собі сили вистояти перед викликами сучасності.

Тобто, соціальна робота, як вид професійної діяльності, фокусується на соціальному працівникові, а такі аспекти соціальної роботи як теоретичний, політичний, організаційний, правовий, релігійний є лише допоміжними у наданні ним послуг. Іншими словами соціальну роботу можна окреслити як тісну взаємодію теорії та практики. Але головна її особливість - це постійна необхідність виходити за межі традиційних норм. Цей вихід обумовлений головною метою соціальної роботи – надання допомоги людям, які її потребують. Межі такого відступу обумовлені особливостями історичного етапу розвитку та особливостям суспільства.

Гуманізм передбачає існування у суспільстві такого світоглядного орієнтиру, який би виражав необхідність духовного, морального розвитку особистості, створення всіх необхідних умов для гармонійного розвитку кожної конкретної людини відповідно до її прав і свобод. Принципи гуманізму передбачають, що кожна особистість повинна розвиватись, отримувати необхідний рівень освіти, практичні навички, які згодом будуть повертатися суспільству у вигляді професійної й суспільної діяльності, виконання необхідних правових і моральних норм суспільства, з повагою відноситись до соціальних цінностей, гармонізації відносин між людиною і природою, індивідом і суспільством.

Ідеї гуманізму варто віднаходити у духовній сфері життєдіяльності людини, адже саме вона відображає якісний рівень розвитку соціальної активності особистості. Духовність постає тим ідеальним належним, яке визначає спрямованість гуманного розвитку особистості й суспільства. Тобто, у втіленні ідей гуманізму для прогресивного розвитку всіх соціальних відносин простежується діалектичний взаємозв'язок духовності й культури, мети і засобів, а це означає не що інше, як те, що культура виступає засобом для розвитку духовності, а духовність – метою розвитку індивідуальної культури.

Для розвитку соціальної роботи, її теоретичного та практичного значення вагомим є вирішення питань, які пов'язані із духовністю, яку слід розглядати як основу творення культури соціального працівника та його самотворення.

Тобто, це не що інше як не тільки здатність людини пізнавати і відображати навколишній світ, а й творити його. Соціальна робота, як ми вже зазначали, покликана допомогти людині віднайти в собі сили, щоб вистояти перед викликами сьогодення й створити такі умови, які б розвивали як саму особистість, так і суспільство в цілому.

Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства, коли відбувається дегуманізація, масовізація суспільної свідомості необхідно за допомогою соціальної роботи не тільки віднайти механізми оптимізації людських відносин, а й створити такі прогресивні відносини, які б задовольняли інтереси і потреби всіх членів суспільства. Кожна людина з необхідністю вимагає до себе поваги, любові, співчуття тощо, але питання має постати, у тому чи кожна людина здатна відповідати тим же по відношенню до іншої особистості. Цілком слушно на цьому наголошує відомий представник неофройдизму Е. Фромм, який стверджує, що: «Любов це мистецтво, якому слід навчатись. Люди вважають, що любити просто, але важко знайти об'єкт любові, щоб його любити та бути любимим» [207, с. 72].

Для свого подальшого прогресивного розвитку людям слід бути особливо пильними щодо збереження та впровадження гуманістичних ідеалів. Зважаючи на принцип історизму соціальної роботи та особливості її реалізації в залежності від типу суспільства та національних особливостей, вона з необхідністю має носити інноваційний характер існування. Використовувати не тільки усталені методики надання допомоги людям, а й впроваджувати дослідження різних наук про людину.

На сучасному етапі розвитку в різних країнах сформулювались свої національні моделі професійної соціальної роботи. Зокрема існують такі напрямки соціальної роботи як: психодинамічна, трансакційна, гуманістична, екологічна, біхевіористська, когнітивна та інші. Зазначені моделі передбачають, що людина, внаслідок допомоги соціального працівника, спроможна розібратися в собі, пізнавати себе, а отже, здатна сформулювати позитивне відношення до самої себе, самостійно вирішити свої проблеми.

Результатом соціальної роботи постає індивід, який зумів подолати власні проблеми і став активним суб'єктом життєдіяльності, тобто господарем власної долі. Соціальна робота, перш за все, містить у собі моральний вибір та визначення етичної поведінки індивіда. Такі зовнішні детермінанти як суспільні чинники регуляції людської поведінки (норми, цінності, звичаї, традиції) і суспільна мораль мають перетворитися на моральний індивідуальний контроль. Це можна здійснити завдяки соціальній роботі. Адже, вона орієнтується на цілий комплекс загальнолюдських цінностей, які зберігаються і трансформуються впродовж історичного розвитку людства. Основними ціннісними орієнтирами соціальної роботи як професійної діяльності, виступають: добробут людей, соціальна справедливість, свобода, відповідальність, гідність тощо. Сьогодні інформатизація та технологізація вимагають від соціальних працівників гарантій та конфіденційності, індивідуального підходу, налагодження взаємодії й співробітництва з клієнтами. Етичні стандарти професійної діяльності об'єднують принципи етичної поведінки, формулюють програмні цілі, оскільки соціальну роботу ми не можемо зводити лише до теоретичного опису стандартів поведінки, а з необхідністю це й практичні навички, цінності, які застосовує соціальний працівник у своїй діяльності. Поведінка і дії соціального працівника обумовлені професійною етикою, ґрунтуються на балансі професійних обов'язків, його відповідальності, норм та правил, які необхідно виконувати щоб здійснювати цю професійну діяльність. Соціальний працівник керується загальнофілософською концепцією відповідальності. Вона включає такі рівні: етичні стандарти; пріоритет інтересів клієнта; налагодження співпраці з колегами (співробітництво, консультування, коректність); відповідальність перед роботодавцями (виконанням службових обов'язків, посадових інструкцій); відповідальність перед професією (збереження цінностей та впровадження нових, тих які відповідають запитам часу).

Отже, основою соціальної роботи виступають гуманістичні принципи. Особливо це актуально в перехідні періоди розвитку суспільства, коли одна

ціннісна система вже не відповідає запитам часу, а інша лише формується. Але базовим, стійким і непорушним має залишитись те, що людина виступає самоціллю розвитку. Гуманізація є ключовим моментом у становленні цінностей. Адже це своєрідна єдність загальнокультурного розвитку з національними, особистісними ціннісними орієнтирами. Культура, як одна із найважливіших сфер людської життєдіяльності, активізує й спонукає людину до діяльності. Гуманізація передбачає активний пошук самою людиною сенсу власного існування, пошук і реалізацію таких ціннісних орієнтирів, які б відповідали її дійсній природі й запитам сьогодення. Соціальна робота в цьому відношенні виконує свою прогресивну роль, адже ніхто крім самої людини не зацікавлений у вирішенні тих завдань, які поставила перед нею сучасна цивілізація.

Сучасний стан розвитку соціальних відносин характеризується зростаючим впливом економіки. Тому організація соціальної роботи, а саме її гуманітарна складова, постає найважливішим компонентом людських відносин. Реалізація самого гуманізму постає можливою тільки завдяки віднайденню самою людиною сенсу власного існування. При цьому соціальна робота має передбачати та реалізовувати такі необхідні складові як справедливість та відповідальність.

2.3. Єдність справедливості й відповідальності в соціальній роботі

Сучасний етап розвитку суспільства супроводжується переоцінкою традиційних цінностей і одночасно формуванням нових, прогресивних аксіологічних систем. При цьому соціальна робота має виконувати конструктивну функцію щодо соціальної адаптації.

Розгортання глобалізаційних процесів, що супроводжуються технологізацією, інформатизацією, уніфікацією вимагає від людини творення нової ідентичності, чого раніше, на попередніх історичних етапах розвитку суспільств, не було. Що стосується соціалізації індивіда, то на сьогодні вона

відбувається на двох основних рівнях. Перший – традиційний, через безпосередню взаємодію між людьми, а другий – опосередкований інформаційними технологіями, тобто характеризується віртуалізацією особистості. Тому організація соціальної роботи повинна зняти жорсткі протиріччя між глобальним та локальним, між реальним і віртуальним в життєдіяльності людини.

Означені функції соціальна робота здатна виконати лише в тому разі, якщо вона базуватиметься на таких принципах, як «справедливість» і «відповідальність». Основоположними ідеями, щодо реалізації цих принципів, мають виступати правила, норми поведінки органів та представників соціального захисту щодо підтримки населення. Адже соціальні процеси характеризуються взаємодією великих мас людей із різноманітними інтересами та прагненнями, які неможливо чітко визначити. Важливу роль в адаптації людини до соціального довкілля виконує практична діяльність і відповідальність соціальних працівників. Дійсно, принципи соціальної роботи не можуть бути приблизними абстракціями чи суб'єктивними вподобаннями, вони об'єктивні за змістом і суб'єктивні за формою та сформовані для того, щоб підпорядкувати повсякденну практику соціальним закономірностям.

Загалом принципи соціальної роботи можна звести до трьох основних груп: 1) соціально-політичні; 2) організаційні; 3) психолого-педагогічні.

Перша група соціальних принципів, в своїй основі має науково обґрунтований зміст соціальної політики держави. Соціальна робота виступає механізмом реалізації державної політики щодо впровадження державних програм. Основними принципами соціальної роботи виступають гуманізм та демократизм. Державний підхід до соціальної роботи здатен передбачати вміння, виявити й аналізувати тенденції соціально-політичного розвитку суспільства, відповідно до цього створювати програми прогресивного розвитку. Одним із головних принципів в цьому аспекті є законність соціальної роботи. Цей принцип передбачає суворе дотримання законів, відповідних нормативно-

правових актів державними органами, посадовими особами, громадськими організаціями та пересічними громадянами.

Друга група стосується реалізації соціальних програм, ефективність соціального захисту, що здійснюється завдяки відповідній організації. При цьому виокремлюють ще низку принципів соціальної роботи всередині даної групи. Серед них такі як: компетентність, відповідальність, контроль та перевірка виконання професійних обов'язків. Компетентність розкривається через обізнаність соціальних працівників і вміння розв'язувати проблеми, впроваджуючи новітні розробки й технології.

Третя група психолого-педагогічних принципів соціальної роботи передбачає цілеспрямованість соціальної роботи. Головною ідеєю тут виступає те, що особистість знаходиться в центрі уваги соціального працівника. Відповідно визначається спосіб дій, зміст та форми соціальної роботи.

Для подальшого аналізу варто вказати на зміст і значення двох основних принципів, відповідно до яких формуються всі інші, а саме «відповідальність» і «справедливість».

При аналізі відповідальності слід відразу зауважити про те, що її неможна зводити до наступних різновидів таких як політична, економічна, моральна, юридична, професійна тощо.

У філософській літературі існує усталене визначення відповідальності. «Відповідальність – філософсько-соціологічне поняття, що характеризує міру відповідності поведінки особи, групи, прошарку, держави наявним вимогам, діючим суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам; співвідношення обов'язку і міри його виконання суб'єктом (особою, групою, класом)» [34, с. 87]. Отже, варто зробити декілька узагальнень. Відповідальність має соціальний характер існування, вона виникає як регулятор відносин у суспільстві. Основою відповідальності є соціальні норми, які реалізуються через форми контролю такі як: громадська думка, статут, закон. Не менш важливою складовою є усвідомлення суб'єктом духовно-практичної діяльності та свого суспільного призначення.

Відповідальність як соціальний феномен має досить складну структуру, основою тут виступає:

- усвідомлення того, що діяльність є невід'ємною характеристикою людського існування, але вона можлива тільки у відповідності з суспільними вимогами і нормами як соціальними цінностями;

- визнання того, що людська діяльність є винятковим явищем, оскільки вона детермінована не тільки зовнішніми нормами і соціальними цінностями, а й наявністю внутрішніх переконань: совість, особисті інтереси і цілі;

- здатність людини передбачати наслідки своєї діяльності, що уможливорює вибірковість, варіативність у прийнятті рішень та виконанні дій;

- регульована діяльність, що свідчить про відповідальність, забезпечення критичного ставлення людини до самої себе і до дійсності, тобто людина здатна враховувати наслідки діяльності інших людей;

- критичність за допомогою котрої людина прагне до самореалізації у світі, через самовдосконалення та самоконтроль;

- здатність людини відповідати за свої дії.

Отже, відповідальність має комплексний характер прояву. Як цілісність, вона виконує конструктивну функцію щодо розвитку як особистості, так і суспільства. Вона спрямована на дотримання злагоди, балансу справедливості у відносинах між людьми.

Залежно від обраного критерію (діяльність окремого суб'єкта чи форма вияву об'єктивних відносин і норм) розрізняють такі види відповідальності: особиста або персональна, групова або колективна, класова, соціально-політична, правова, економічна, соціальна, професійна, партійна тощо [142].

Сучасний етап розвитку суспільств характеризується процесами індивідуалізації, тому зростає роль особистої відповідальності. При цьому постає питання: Чим керується людина у своїй діяльності? Такими світоглядними орієнтирами виступають загальнолюдські цінності.

У філософії найчастіше феномен відповідальності пов'язують з проблемами свободи. Наприклад, в екзистенціалізмі ці поняття співвідносні.

Свобода обумовлює відповідальність так само як і відповідальність обумовлює свободу. Відома всім теза Ж.-П.Сартра: «Ми є свобода, яка обирає, але ми не обираємо бути вільними. Ми приречені на свободу» [167]. Питання співвідношення свободи й відповідальності були розглянуті І. Кантом. Сутність даного співвідношення він розкрив у своєму категоричному імперативі: «Дій так, щоб максима твоєї волі лягла в основу всевітнього законодавства». Сучасні автори також приділяють значну увагу дослідженню соціальної відповідальності.

Так, вітчизняна вчена Л. Білецька зазначає, що соціальна відповідальність - це «обов'язок особи оцінити власні наміри та здійснювати вибір своєї поведінки відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку, а у випадку порушення їх – звітувати перед суспільством і нести покарання» [58].

Варто звернути увагу й на наступне визначення соціальної відповідальності, яке обґрунтували грузинські вчені Р. Хачатуров та Р. Ягутян. На думку науковців: «Соціальна відповідальність – це дотримання суб'єктами суспільних відносин вимог соціальних норм, а у випадках безвідповідальної поведінки, що не відповідає вимогам, нормам чи порушує суспільний порядок, вони зобов'язані нести доповнюючий обов'язок особистого чи майнового характеру» [214].

Український вчений О. Плахотний вважає, що відповідальність поєднує дві форми. Перша – відповідальність як реакція суспільства на дії індивіда, тобто суспільна відповідальність. Друга – відповідальність як система орієнтирів людини на вимоги суспільства, особиста відповідальність [142]. З наведеної точки зору видно, що між суспільством та індивідом є діалектичний взаємозв'язок. З одного боку, суспільство зобов'язує індивіда діяти у відповідності до норм, законів, що обумовлюють існування та розвиток самого суспільства, тобто діяти із користю для суспільства. А з іншого - суспільство має створити сприятливі умови для реалізації прав людини і, що особливо, має нести за це відповідальність. Інший вітчизняний дослідник І. Семякін

стверджує, що «соціальна відповідальність - це обов'язок індивіда виконувати відповідні політичні, юридичні та моральні вимоги, які встановлені суспільством, державою чи колективом» [58].

Отже, цілком очевидно, що соціальна відповідальність відображає діалектичний взаємозв'язок між особистістю й суспільством. Суспільство створює можливості для реалізації особистості, а соціальна робота допомагає визначитись людині у своїх прагненнях та з'ясувати межі правового поля і відповідальності особистості за наслідки своєї діяльності. Також можна сказати, що соціальна відповідальність є виразом багатоманітності усіх соціальних відносин і є узагальненням усіх форм відповідальності. При цьому потрібно зауважити, що на сьогодні серед науковців немає усталеної точки зору щодо їх кількості. Так, зокрема, вказується на моральну, правову, політичну, громадянську, партійну, виборчу, правову, сімейно-побутову відповідальність тощо [58]. О. Плахотний виокремлює економічну, національну й державну відповідальність. Р. Хачатуров стверджує, що в суспільстві існує стільки видів соціальної відповідальності, скільки є різновидів соціальних норм [142].

У науковій літературі відповідальність у більшості випадків трактують як підзвітність та осудність. У такій галузі знання, як юриспруденція феномен відповідальності розглядається як покарання. Такого трактування для філософії недостатньо, адже це призводить до деформації соціальних відносин.

У вітчизняній та зарубіжній філософській думці феномен відповідальності має значно більше трактувань. По-перше, це вимога до людини бути відповідальною за свої вчинки; по-друге, раціональність; по-третє, послідовність, точність та визначеність; по-четверте, залежність тощо.

Вперше у науковий обіг термін «відповідальність» був введений А. Беном. У його розумінні відповідальність - це покарання [65, с. 3]. Цим самим досить тривалий час поняття «відповідальність» розглядалось в рамках правознавства саме в такому розумінні, але сьогодні її трактування поділяють на два види. Перший – позитивна відповідальність і другий – негативна.

Позитивна відповідальність є наслідком того, що людина намагається діяти конструктивно як по відношенню до інших людей, так і до суспільства в цілому. Її реалізація можлива тільки через регуляцію взаємовідносин, які передбачають звітність, підконтрольність.

Негативна відповідальність характеризується здійсненням правопорушення, тому передбачає введення відповідних санкцій по відношенню до тієї людини, яка вчинила дане правопорушення. У зв'язку з цим, у відповідальності прийнято виокремлювати проспективну і ретроспективну сторони. Проспективна сторона - це завершена, конструктивна, ініціативна діяльність, що відповідає усім правам і обов'язкам особистості в залежності від її статусу, в інтересах реалізації поставлених цілей і завдань. Ретроспективна сторона – це правопорушення. Виходячи з цього, варто сказати, що відповідальність передбачає собою сукупність дій, які дозволяють особистості досягати бажаного результату.

Сучасний німецький філософ Г. Йонас вважає, що людина, в силу самого факту свого існування у світі, вимушена не тільки ставити питання та знаходити на них відповіді, а й відповідати за свої дії. Тобто, вона має бути відповідальною перед усім світом. Мислитель ставить наступне питання: Чи можу я поставити на карту інтереси іншого? Пошук відповіді на нього ставить перед нами ще декілька запитань, які також є актуальними для сьогодення. А саме: «Коли моя діяльність зачіпає долю іншого, а отже, коли те, що ставиться на карту як моє, водночас є чимось таким, що належить іншому, на що я власне, не маю права?» [65]. Елементом провини в такому випадку буде виступати будь-яка діяльність.

Але ризикувати інтересами інших людей, їхнім життям неприпустимо. Проте, це не є явищем сьогодення, бо може мати загрозливі тенденції щодо людського існування, світова політика є тому підтвердженням. Наприклад, намагання США атакувати Сирію. Декілька країн світу вважають себе тими, хто вирішує долю всього світу. А хто конкретно буде відповідати за наслідки цих прагнень? Питання лишається відкритим. Безумовно задоволення інтересів

інших є ризиком. Запитом на ризики має постати існування майбутнього. Особливо це стосується прийняття конкретних рішень, досить часто таких, де існування майбутнього, як такого, ставиться під сумнів.

На глобальному рівні ведення політики існують різні установи, що виконують функції соціального регулятора, це зокрема Рада Європи, Організація Об'єднаних Націй та інші, які намагаються віднайти найбільш оптимальні шляхи вирішення проблем, керуючись принципами гуманізму, гуманності, гуманітарності. Діяти не тільки на відвернення найбільшого зла, а й на творення прогресивного майбутнього.

На особистісному рівні таку конструктивну функцію виконують різні соціальні організації, зокрема соціальні працівники, які допомагають адаптуватись людині до швидкоплинності світу, в якому немає усталених взірців, моделей поведінки.

Отже, відповідальність має соціальний характер існування, є комплексною категорією й передбачає наявність різноманітних форм та видів. Соціальна основа відповідальності обумовлена тим, що вона гарантує визначеність, чесність у відносинах між людьми, що є наслідком діяльності й взаємодії індивідів між собою, індивіда і суспільства тощо. Оскільки, це усвідомлення тих результатів, яких очікує індивід від своєї діяльності. Відповідальність, перш за все, передбачає здатність особистості діяти у відповідності до певних норм, традицій, звичок як на досягнення власного добробуту, так і для добробуту суспільства.

Однією із сутнісних характеристик соціальної роботи, окрім відповідальності, є справедливість. Питання справедливості, несправедливості, відповідальності та свободи постають як одні із найважливіших не тільки у соціальних, економічних, політичних вченнях, а й окремо для кожної людини. Будь-яка діяльність, що є несправедливою приречена на невдачу.

У науковому дискурсі останніх десятиліть актуалізується проблема справедливості. Не малу роль у цьому відіграла праця відомого американського філософа Дж. Роулза «Теорія справедливості». Як зазначає автор:

«Справедливість є найголовнішою чеснотою соціальних установок, так само як істина виступає найголовнішою чеснотою систем мислення» [160, с. 19].

Таким чином, виходячи з даного визначення, ми можемо сказати, що справедливість має безпосереднє відношення до соціальних установок. А вони, в свою чергу, встановлюються через чітке окреслення ролей, задач, які усвідомлюються членами суспільства при обов'язковій умові: люди, котрі створили дане суспільство бажають жити разом.

Більшість дослідників ставлять собі за мету з'ясувати яким чином інтерсуб'єктивні зв'язки, в основі яких лежить протистояння один одному, породжують консенсус, котрий, у свою чергу, забезпечує справедливий розподіл благ. Отже, справедливість у своїй сутності здатна не тільки до розподілу, відмінності, а й із необхідністю консолідує суспільство в єдине ціле, котре засноване на співпраці його членів.

Виникає цікаве питання: «Коли ми починаємо говорити про справедливість?». Мабуть тоді, коли стикаємось з її протилежністю – несправедливістю. У цьому аспекті справедливість виступає регулятором суспільних відносин.

Цей феномен людського життя має історичний характер існування. Саме справедливість постає для людства й окремої особистості одним із головних орієнтирів соціального розвитку. Справедливість, рівність, як основні характеристики людських відносин, беруть свій початок ще у стародавній Греції.

На думку Платона справедливість є властивою не лише людині, вона є характерною для всього суспільства. У своїй праці «Держава» мислитель обґрунтовує ідею «ідеальної держави». Ідеальна держава ним розуміється як справедлива, така що створює й забезпечує суспільство усім необхідним.

Арістотель теж ґрунтовно аналізує феномен справедливості. Він говорить про справедливість як соціальну категорію. У своїй роботі «Нікомахова етика» філософ зазначає наступне: «Справедливість це коли власні інтереси прирівнюються з інтересами іншого» [16]. Мислитель розглядає справедливість

виключно через діяльність людини, її вчинки, поведінку. Таке розуміння справедливості також пов'язане з розподілом таких благ, як почесні, матеріальні винагороди тощо, але це зробити не так і просто. Теоретик зазначає: «Справа в тому, що розподільче право, і з цим всі погоджуються, повинно враховувати відому гідність, але гідність не для всіх постає одним і тим самим. Для прибічників демократії – гідністю постає свобода, а для олігархів – багатство, ще для інших – шляхетне походження, а для прибічників аристократії - чеснота» [16, с. 151]. Принципом справедливості у Аристотеля виступає міра пропорційного обміну, з чим не погоджується Т. Гоббс. Представник філософії Нового часу вказує на те, що «ціна речей, яка є об'єктом домовленості змінюється бажанням сторін і справедливою ціною, які вони готові, в свою чергу, віддати» [16, с. 116].

Отже, в такому випадку гарантом справедливості виступає тільки досягнення домовленості між сторонами. У випадку, якщо сторони між собою домовитись не зможуть, вони спокійно знову виконують свої обов'язки, не повертаючись до розгляду предмету консенсусу.

Це також обумовлює породження конфліктів. Варто сказати, що все ж таки справедливість покликана гармонізувати відносини між людьми. Таку функцію виконує розподільча справедливість. Наприклад, якщо сторони не змогли між собою домовитись, їм необхідна допомога третьої особи, або арбітра, який здатен слідкувати за діями сторін і виконанням ними взятих на себе обов'язків. На глобальному рівні існують відповідні організації, а на локальному рівні – це забезпечується діяльністю не тільки окремих соціальних працівників (соціальних педагогів у навчальних закладах, чи соціальних працівників, які надають допомогу соціально незахищеним верствам населення), а обов'язково й державою, як гарантом прав і свобод людини і громадянина.

Т. Гоббс також ставив питання про призначення справедливості. Відповідь на нього він знаходить у діяльності держави. На його думку, основна функція справедливості зводиться до забезпечення досягнення мети, заради якої люди об'єднуються у державу. Головною метою об'єднання постає збереження

приватної власності, а справедливість забезпечує регулювання розподілу власності. Тому мислитель дає таке визначення справедливості, яке було ще надане схоластами. «Справедливість – непорушна воля давати кожній людині її власне» [43, с. 110].

Отже, в такому історичному екскурсі можна констатувати той факт, що немає єдиної думки щодо визначення та класифікації справедливості. Але досить поширеною є точка зору, що визначає справедливість як розподіл благ між членами суспільства. У сучасній філософській літературі виокремлюють чотири основні підходи щодо тлумачення справедливості як розподілу благ.

Перший підхід – елітарний, за цією концепцією всі члени суспільства отримують однакові права. Такий підхід забезпечує рівний розподіл благ між людьми.

Другий підхід – утилітарний. У даному підході розподіл благ здійснюється наступним чином: більше благ надається тим, хто отримує від володіння ними найбільшу насолоду. На відміну від першого підходу в утилітарному акцентується увага на відмінностях індивідів між собою.

Третій підхід – заснований на концепції Дж. Роулза. Тут максимізується корисність найбільш забезпечених осіб, а досягнення цього стає можливим за рахунок підвищення продуктивності та ефективності праці високооплачуваних працівників. Цим самим й створюються умови для подальшого перерозподілу благ на користь найбільш бідних членів суспільства.

Четвертий підхід – ринковий. Цілком очевидно, що справедливість встановлює ринок. Результати розподілу благ стають справедливими тому, що вони дістаються тим, хто є найбільш здібним і працьовитим.

Справедливість виступає однією із найважливіших цінностей суспільства, без якої навряд чи можна забезпечити ефективний розвиток як окремо взятої особистості, так і суспільства в цілому. Людям притаманно порівнювати власні прибутки із прибутками інших людей, які отримують їх за виконання аналогічної роботи. І якщо це порівняння виявляє несправедливість, то це, в свою чергу, породжує почуття незадоволення, пригнічення тощо.

Справедливість передбачає суб'єктивну оцінку того що існує з бажаним ідеалом. У такому разі справедливість визначається як система оцінок і цінностей людей за допомогою соціальних стандартів.

Принципи відповідальності та справедливості постають фундаментальними і базовими у професійній діяльності соціальних працівників, бо обумовлюють їх здатність, у відповідності до етичних та моральних норм, виконувати свої обов'язки.

Варто вказати на те, що професійна діяльність соціальних працівників сприяє суспільним змінам, намагається вирішити проблеми людських взаємовідносин, сприяє зміцненню здібностей людини та самостійної реалізації їх у суспільстві з метою поліпшення рівня життя. Ці моменти соціальної роботи з необхідністю включають у себе принципи відповідальності та справедливості.

Соціальний працівник у своїй професійній діяльності керується відповідними документами, які забезпечують права та свободи особистості, а саме: Декларація прав людини; Міжнародний Пакт про громадські і політичні права; Міжнародний Пакт про економічні, соціальні, культурні права; Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок; Конвенція про права дитини; Конвенція про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя у незалежних країнах та інші.

Цим самим соціальна робота заснована на ідеї, згідно з якою людина є найвищою цінністю. Поважаються почуття власної честі й гідності всіх людей, а також виконуються всі вимоги щодо реалізації прав людини і громадянина. Соціальна робота забезпечує всебічну допомогу людям і зобов'язується захищати фізичну, психологічну, емоційну, духовну недоторканність та добробут кожного індивіда.

Принципи відповідальності та справедливості у соціальній роботі надають людям можливість самим робити вибір та приймати рішення, але таким чином, щоб це не шкодило інтересам інших людей.

Соціальні працівники мають забезпечити зайнятість особистостей, соціальних груп у будь-яких соціальних процесах щоб надати їм можливість бути вповноваженими самостійно приймати рішення і нести за них відповідальність.

Обов'язковою вимогою до діяльності соціальних працівників постає розгляд особистості як цілості, в контексті сім'ї, суспільства, соціального та природного середовища. Виявлення в людини тих чеснот, які є соціально значимими й потребують розвитку.

Основна функція соціальної роботи в цьому відношенні зводиться до гармонізації відносин між особистістю й суспільством. Це можливо забезпечити через виключення таких розбіжностей як вік, статеву приналежність, сімейний статус, соціально-економічний статус, політичні погляди, колір шкіри, расова приналежність, сексуальна орієнтація та віросповідання.

При цьому слід поважати етичні та культурні особливості тих соціальних груп, де здійснюють свою діяльність соціальні працівники, обов'язково враховувати індивідуальні, сімейні, групові та інші відмінності. Намагатися забезпечувати справедливий розподіл ресурсів, відповідно до потреб членів соціальної групи. Цей принцип стосується й боротьби з несправедливістю щодо окремих осіб у їх професійній діяльності тощо.

Діяльність соціального працівника, перш за все, має бути спрямована на задоволення потреб та інтересів всього суспільства, а не декількох соціальних груп чи особистостей.

Отже, соціальна робота - це цілісний комплекс заходів, способів гармонізації відносин між особистістю й суспільством. Основними принципами соціальної роботи виступають відповідальність та справедливість. Як те, що регулює ці відносини (відповідальність) і те, що забезпечує гармонізацію суспільних відносин (справедливість). Але не слід їх сприймати як даність. Соціальна робота й покликана встановлювати ці відносини, реалізовувати їх у практичній та професійній діяльності. Однак необхідно враховувати, що

організація соціальної роботи має й ментальні особливості прояву, слідує традиціям та з необхідністю вносить і реалізовує новаторські ідеї.

Висновки до розділу

Враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що людина як діяльна істота з необхідністю змінює умови власного існування, перетворюючи природу та створюючи штучний, бажаний їй світ. Для власного виживання впродовж свого розвитку людина виявляється через такі види діяльності, як «робота», «праця» та «соціальна робота». Завдяки роботі створюється та функціонує «штучний світ», світ речей, який є якісно відмінним від світу природи. Тому вона виступає доцільною діяльністю, передбачає використання людиною знарядь праці, перетворює природу відповідно до своїх потреб. Праця ж постає виразом сутності людини, саме в цьому виді людської діяльності розкривається призначення людини, діяльність постає для неї не як щось стороннє, чуже, а як те, що відповідає їй дійсній природі на відміну від роботи. Її можна охарактеризувати як такий вид діяльності людини, коли вона виконує визначені дії, які не відповідають її дійсній природі. Людина змушена здійснювати дії всупереч своїм бажанням. Натомість праця, це не механічне виконання дій, а вираз і об'єктивація сутності людини, це те, що вона бажає виконувати і реалізує свої ідеї на практиці. Ще однією особливістю праці є те, що вона виступає такою діяльністю, яка здійснюється мисленнєво, безпосередньо між людьми без посередництва речей та відповідає множинності обставин. Соціальна робота ж визначається як сфера професійної діяльності, яку одночасно характеризують як діяльність, якій навчають, а також як природну здатність людини до альтруїзму, самовіддачі, пожертви. Крім цього, соціальну роботу характеризують як сферу науково-практичного знання та як навчальну дисципліну.

Необхідною складовою соціальної роботи є її гуманістичний потенціал, а саме високі духовно-моральні цінності, котрі спрямовані на надання необхідної

допомоги людям з метою стабілізації їх соціального довкілля. Втілення впевненості в тому, що людина здатна вирішувати свої життєві негаразди та конфлікти самостійно.

На сучасному етапі розвитку соціальних відносин для організації соціальної роботи важливим є дотримання соціальними працівниками таких принципів як «справедливість» та «відповідальність». Тут відповідальність трактується: по-перше, як відповідність нормам та правилам, законам, які обумовлюють розвиток суспільства, а по-друге, суспільство має створити відповідні умови, яких би дотримувались всі члени соціуму. Справедливість визначається як відповідне відношення до соціальних установок, які, в свою чергу, встановлюються через чітко окреслення ролей, задач, які усвідомлюються всіма членами суспільства. Саме тому гуманістичні основи соціальної роботи визначаються рівнем забезпечення соціальної адаптації індивіда та конструюванням суспільного буття на засадах визнання фундаментальності загальнолюдських цінностей. При цьому основним критерієм ефективності соціальної роботи необхідно визнати єдність справедливості й відповідальності; роботи та праці, що втілюється у діяльності соціального працівника.

РОЗДІЛ 3. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

3.1. Ментальна складова соціальної роботи

Розвиток сучасного суспільства характеризується розгортанням цивілізаційних процесів, які за своєю природою є складними, неоднозначними та трансформують усі сфери життєдіяльності людини. Особливо це позначається на гуманітарній сфері, що зачіпаючи такі «тонкі матерії», як світ людського досвіду, життя людського духу та світовідчуття мільйонів людей. Стрімкий розвиток сучасних інтеграційних процесів призводить до кризи свідомості й руйнування традиційних систем цінностей та ідеалів. Як наслідок, людина не може конструктивно розвиватись у таких умовах, тому від кожної особистості та суспільства, вимагається налагодження гармонійних відносин між нею та світом. Важливою проблемою в цьому відношенні є пошук ідентичності, приналежності до конкретного середовища, нації. Досить важливу роль у пошуку ідентичності відіграє ментальність.

Друга половина ХХ століття характеризується актуалізацією категорій «ментальність» та «менталітет». Ці категорії визначають найбільш фундаментальні, духовні, соціально – психологічні риси людської особистості, спільноти, етносу. Менталітет виражає найглибші характеристики індивідуальної та колективної свідомості. Ментальність має досить потужне емоційне забарвлення. Вона не входить а ні у філософську, а ні у наукову, чи естетичну систему. Ментальність являє собою такий рівень суспільної свідомості в якому думка не відчленована від емоцій, а тому вона постає своєрідним «психічним оснащенням». Культура, традиції, звичаї, мова, спосіб буття, релігійність виступають основою для формування ментальності. Більшість науковців підтримують таку позицію, що серед названих показників ментальності, мова має найбільш вагоме значення. Варто сказати, що ментальність є не доповненням до соціального, а визначає соціальну структуру, як таку.

Сьогодні вимагає чіткого визначення ідентичності, зокрема для особистісного розвитку, необхідно чітко відповісти на питання, яке ставить відомий американський соціолог С. Гантінгтон: «Хто ми?». Щоб відповісти на це запитання необхідно звернутись до своєї сутності, своїх витоків та коренів. Встановлення гармонії між людиною й світом можливе, на думку К.Юнга, через сутнісну характеристику базових елементів культури, якими постають культурні архетипи.

Актуальність дослідження проблеми архетипів визначається тим, що саме завдяки ним можна з'ясувати генезис та перспективи розвитку того чи іншого етносу, що, у свою чергу, й визначає сутність свідомості і поведінки представників відповідної етнічної групи впродовж всієї історії її існування. К.Юнг відмітив таку особливість архетипів - їх здатність до самовираження як «культурних символів», «важливих складових ментального устрою» [227, с. 60]. Саме через них вдається з'ясувати особливості поведінки, мислення, розуміння світу конкретної спільноти, внутрішню єдність, особливості культури. Варто зазначити, що на думку вказаного дослідника, архетипи складають основу колективного несвідомого, тобто найглибші пласти людської психіки, в яких зберігаються відбитки первісних форм осягнення світу.

З точки зору вітчизняних науковців, а саме С. Кримського, аналіз культурних архетипів являє собою досить продуктивний метод дослідження менталітету, історії та майбутнього соціумів. Цей метод, характеризується потужними теоретико-пізнавальними можливостями саме тому що уможливорює з'ясування особливостей ментальності великих соціальних спільнот з одного боку, а з іншого - здійснення корекції психічного стану індивідів [85, С. 97–98]. Для сьогоднішнього дослідження «національних образів світу», а ними безперечно виступають архетипи, є особливо актуальним не тільки для України, а й для всього світового співтовариства, адже останні складають основу відродження національної культури та самосвідомості, що, у свою чергу, налагоджує конструктивну міжкультурну взаємодію.

Не зважаючи на численні дослідження архетипів, до сьогодні у світовій науці немає єдиної точки зору щодо з'ясування сутності цього феномену, немає чіткої їх класифікації і саме поняття вживається у різних значеннях. Досить часто його вживають у розумінні архетипного образу, архетипного мотиву, культурного архетипу, символу тощо.

У контексті українських реалій складність дослідження обумовлена етнічним розмаїттям. Тому, вивчення архетипних образів нашої культури вимагає врахування її специфіки та особливостей прояву. Звернення уваги на ці особливості дає змогу зрозуміти глибинні основи сучасних соціокультурних процесів і сформуванню такої системи міжкультурної комунікації, яка б була спрямованою на єдність та порозуміння в суспільстві, налагодження конструктивного міжкультурного діалогу.

Без сумніву в організації та розвитку соціальної роботи, культурні архетипи постають головними чинниками формування національної специфіки означеної діяльності. При цьому необхідно зауважити, що сучасні дослідження орієнтовані на розуміння етнічних архетипів як сукупності духовно-культурних символів та образів етнічного буття, через які життя кожного «етнофора» наповнюється почуттям доцільності. «Етнофор» формується у результаті етнізації – як людина, яка є носієм етнічних рис, особою в єдності етнічних якостей, тобто є своєрідною моделлю особи, в якій зосередженні тільки етнічні елементи та взаємозв'язок між ними» [223]. Отже, етнічні архетипи, у своїй сутності, являють собою, так звану, «душу народу». Вони є колективним несвідомим і створюють основу духовної сутності людини. Також важливою функцією архетипів є те, що вони надають людині почуття духовної рівноваги, соціальної усталеності, що дозволяє людині протистояти загрозливим наслідкам глобалізації (уніфікація, маргіналізація, конформізм, масовізація тощо). Навіть втрачаючи безпосередній зв'язок із своєю етнічною групою, людина здатна зберігати та розвивати ознаки й особливості своєї етнічної групи, зберігати свою культуру і традиції. Тобто архетипи, як неусвідомлена ознака належності до конкретного етносу, створюють почуття «Ми», формують

в людині відчуття етнічного цілого, що дозволяє долати сучасні соціокультурні виклики.

Необхідно зауважити, що кожна нація та етнос має свої особливості щодо організації соціального буття. А тому, як наслідок цього, кожне суспільство створює свої механізми функціонування соціальної роботи. Наприклад, відмінною рисою організації соціальної роботи в США є її децентралізація. Цьому є досить раціональні пояснення, адже по відношенню до цієї країни прийнято вважати, що нації не існує, оскільки немає етнічної спорідненості народу, що є основою національної єдності. Діяльність соціальної роботи обумовлена наявністю різноманітних програм на різних рівнях. Це, з одного боку, є досить зручним механізмом, оскільки дозволяє повністю та швидко задовольнити соціальні потреби людей в кожному регіоні країни, але з іншого - соціальна робота зводиться лише до регламентованого виконання конкретних завдань.

На думку сучасної американської дослідниці М. Ричмонд така організація соціальної роботи є досить ефективною, оскільки здійснюється досить потужна університетська підготовка соціальних працівників, яка передбачає вивчення великої кількості наукових дисциплін та наукових шкіл. Це змінює сутність самої соціальної роботи, адже основною цінністю цієї діяльності є благодійність, а зведення соціальної роботи лише до раціональності зводить нанівець безкорисливість діяльності соціальних працівників. Тому, дослідниця виступила з ініціативою створити незалежну від системи освіти школу соціальної роботи.

Ще в 1919 році в Америці була створена асоціація шкіл соціальної роботи, головна функція якої полягала у підтримці зв'язків між школами, але згодом вона перетворилась на форум, який визначав нормативи соціальної роботи. У школах, які входили в дану асоціацію, була розроблена програма на два роки, що надавала право отримати ступінь магістра.

Загалом в країнах Заходу важливі кроки стосовно теоретичного осмислення соціальної роботи були здійсненні в межах феміністичного руху.

Так, в Німеччині фундатором у сфері організації соціальної роботи була Аліса Соломон, у Франції – Марія Гахері, у Великобританії – Єлизавета Фрай, в США – Джейн Адамс. Але найбільших успіхів у цій діяльності досягла М. Ричмонд, яка розробила метод індивідуальної роботи з людьми, котрі потребують допомоги.

Перша праця цієї дослідниці з проблем теорії соціальної роботи мала назву «Дружній візит до бідних: керівництво для працюючих в благодійних організаціях». Сама допомога нужденним, авторкою розглядалась, як дружня допомога від однієї людини – іншій. Але налагодження цієї роботи має здійснюватись таким чином, щоб негативно налаштована частина суспільства по відношенню до бідних кардинально змінила своє ставлення до них. Ця книга вийшла у 1899 році і стала першим підручником з соціальної роботи, а у 1917 році виходить інша книга під назвою «Соціальні діагнози», в якій дослідниця обґрунтовує свій метод індивідуальної організації соціальної роботи. Особливістю підходу М. Ричмонд є те, що вона, розробляючи власний метод соціальної роботи, запозичує поняття з медичної практики. Наприклад, «діагноз», «клієнт», «лікування» тощо. На її думку, визначальним моментом соціальної роботи, в кожному конкретному випадку є оцінка ситуації, постановка діагнозу та визначення методу допомоги. Оцінка має бути науково обґрунтованою на відміну від тих моральних критеріїв, що використовуються у благодійних організаціях. М.Ричмонд визначає таку схему соціальної роботи як вивчення ситуації, визначення діагнозу, організація лікування. [241].

Встановлення соціального діагнозу має відбуватись через оцінку особистості та її положення у суспільстві. Соціальна допомога являє собою комплекс заходів, в результаті яких відбуваються зміни самого клієнта (особистості) та його соціального оточення. Допомога з боку соціального працівника може здійснюватись двома шляхами: директивним та лікувальним. Досить часто в літературі ці методи називають – безпосереднім та непрямим.

Директивне лікування застосовується лише при безпосередній взаємодії соціального працівника та клієнта. Ця процедура є досить складною і включає в

себе такі структурні елементи як: відносини на основі довіри, позитивні почуття, котрі повинні виникати між соціальним працівником та клієнтом, активізація та бажання самого клієнта вирішувати власні проблеми. При цьому дослідниця виокремлює техніки, які виникають внаслідок такої взаємодії - це зокрема: навчання, переконання, дискусія, особистісні характеристики соціального працівника (щирість, чесність, співчуття) тощо[242].

Непрямий метод лікування полягає в тому, що процес надання допомоги зводиться до дослідження оточення клієнта та зміни середовища його перебування. Дії соціального працівника спрямовані на оцінку ситуації, в яку потрапив клієнт, його особистісних та соціальних взаємозв'язків, відносин в соціальних інститутах, в суспільстві в цілому, які ускладнюють соціальне функціонування особи [242].

Отже, метод, розроблений М. Ричмонд, це послідовний процес дій, процедура, що характеризується чіткою логікою. Саме цей метод стає основним в соціальній роботі на Заході. За допомогою даного підходу формується діагностична та функціональна школи.

Діагностична школа соціальної роботи акцентує увагу на психологічних проблемах клієнта, а соціальна ситуація відводиться на другий план. На діяльність цієї школи вплинули ідеї психоаналізу.

Функціональна школа організовує свою діяльність не на лікувальному процесі, а соціальна робота здійснюється як послуга, що надається в рамках соціальної служби. На діяльність цієї школи також мав вплив психоаналіз, особливо ідеї австрійського психоаналітика О. Ранка. Основний акцент тут робиться на тому, що клієнт сам бажає змінити свою ситуацію і, в той же час, він здатен приймати зовнішню допомогу. Тобто, важливим є самовизначення клієнта, як право самої особистості вирішувати за себе.

У післявоєнні роки відбувається полеміка між цими двома школами. Тому, американська дослідниця Х. Перлман намагалася синтезувати діагностичну та функціональну школи, запропонувавши новий підхід індивідуальної роботи – метод вирішення проблем [241]. На думку вченого, цей

метод має складатися із двох компонентів: процесу допомоги і особистісних ресурсів індивіда.

Сучасний етап розвитку організації соціальної роботи зводиться до соціального забезпечення населення, яке здебільшого зводиться лише до державного та соціального страхування. Головна їхня відмінність полягає в джерелі фінансування. Соціальне страхування здійснюється за рахунок податків працівників, підприємств та осіб вільних професій (лікарів, священників), що складає приблизно 14 відсотків прибутків. Державне страхування здійснюється лише за рахунок державного бюджету та бюджету місцевих органів влади.

У США діє закон про соціальне страхування та встановлені два види страхування: пенсії за віком і допомога при безробітті, допомога деяким категоріям бідних (в першу чергу сиротам та інвалідам). Для залізничників, федеральних службовців, ветеранів війни та військовослужбовців установа своя система соціального страхування.

Отже, у даній країні соціальна робота, як правило, орієнтована на психотерапевтичну діяльність, оскільки основна увага звертається на індивідуально-особистісні проблеми. Варто також відмітити, що в Америці, в ряді країн Західної Європи значна увага приділяється соціальній допомозі дітям. Появі цієї тенденції в соціальній роботі передували такі явища як: безпритульність дітей при живих батьках, жорстоке відношення до дітей, тощо. Захист прав дітей соціальними працівниками, в різних країнах світу здійснюється на різних рівнях і закріплений відповідними законодавчими актами.

У США, для розвитку служб захисту дітей, мала вплив робота педіатра Г. Кемпа, який вважав, що досить велика кількість дітей страждає на «синдром побиття». За його участі був проведений спеціальний симпозіум, опублікований Дитячим бюро США і створений проект закону, який став взірцем для керівництва штатів, котрі почали приймати відповідні закони для діяльності соціальних працівників. У 1974 році вийшов загальний національний Закон про

запобігання жорстокому відношенню до дітей та ліквідації наслідків такого поведіння. Тому, згодом створюється Національний центр з проблем жорстокого відношення до дітей. На сьогодні ця організація несе відповідальність за координацію служб захисту дітей, які забезпечують практичну допомогу та фінансують дослідницькі програми.

Таким чином, можна констатувати, що в США в організації соціальної роботи чітко співпрацюють різні соціальні інститути та держава. При чому остання забезпечує всім необхідним організацію соціальної роботи: законодавчий аспект, організаційний (на рівні федерації, штатів, регіонів), фінансування тощо. А сама соціальна робота орієнтована на індивідуальний випадок, що включає такі аспекти як діагностичний та функціональний.

Свій відбиток на організацію соціальної роботи має ментальність і в Німеччині. Ця країна має чітко структуровану та дієву соціальну політику, яка й забезпечує формування ефективної моделі та механізмів регулювання інтересів різноманітних соціальних груп для забезпечення їх життєдіяльності.

Соціальна робота в Німеччині має чітке закріплення на законодавчому рівні, тобто вона інституалізована і виступає одним із суттєвих інструментів соціальної політики. Отже, соціальна робота являє собою професійний вид діяльності. Суб'єктами соціальної роботи, відповідно до законодавства Німеччини, постають державні та недержавні організації, приватні особи. Але, варто сказати, що німецький підхід організації соціальної роботи, орієнтований на співробітництво з недержавними структурами. Держава, зі своєї сторони, стимулює виникнення та прояви таких недержавних організацій, які здійснюють свою діяльність у сфері соціальної роботи. Таким чином, відносини між державою та недержавними організаціями зводяться до партнерів та інвесторів. Держава фінансує 75 % витрат на здійснення проектів, а так звані «вільні носії» (недержавні організації) 25 % витрат від вартості проекту.

Одним із суттєвих аспектів соціальної роботи в Німеччині є соціальне страхування та соціальне забезпечення населення. Де вони мають також свої відмінності. Так, інститути соціального страхування та соціального

забезпечення, носіями яких виступають не скільки держава та недержавні організації, а приватні ініціативи та конкретна людина, у відповідності до існуючої податкової та фінансової системи, в більшій мірі самостійно сплачують різноманітні соціальні та страхові внески, створюють правові та фінансові основи для функціонування соціальної роботи.

Отже, організація соціальної роботи в Німеччині є чітко структурованою та орієнтована на екстравертований індивідуалізм західноєвропейського менталітету. Вона регламентована та зумовлена відповідальністю як суспільства в цілому, так і кожного окремого громадянина для забезпечення власної життєдіяльності.

Свої ментальності особливості соціальної роботи має й Великобританія. Британці як на побутовому рівні, так і на теоретичному, практичному дотримуються своїх традицій, не дивлячись на постійні соціальні трансформації. Повага до традицій сформувала у них стриманість, толерантність в судженнях, що характеризується як знак поваги до представників інших культур. У розмові британці уникають категоричних стверджень, намагаються за будь-яких обставин не торкатися особистісних тем, чітко дотримуються правил та законів. Головною ж особливістю характеру вважається стриманість. На думку російської дослідниці І. Кобозевої характерними особливостями британців є ввічливість, стриманість, педантичність, вибіркоче спілкування, консервативність, акуратність та сумлінність. Домінантою англійського характеру є ознака «зберігати спокій навколо та в собі самому» [73, С. 189 – 194].

Своє експериментальне дослідження англійського характеру здійснював науковець Дж. Горер, який вказував на суперечності між історичними даними та актуальним, реальним положенням речей [242, С. 180 – 181]. Дослідник вважає, що англійська нація за короткий історичний період перетворилась на законотворчих громадян, але при цьому менталітет англійців не змінився, їх агресивність виражається у спорті та гуморі. У той же час агресивність обмежена законом, який поважається суспільством. Науковець виокремлює

наступні національні риси британців: сором'язливість, стриманість, значимість, освіченість, тактовність до почуттів інших людей, висока значущість шлюбу та сім'ї [239, С. 18 – 24].

На думку російського дослідника В. Карасика, представники англійської нації – це вольові, часто войовничі люди з почуттям власної гідності й небажанням пускати інших у своє особисте життя. Формування цих якостей автор пов'язує з історико-економічними обставинами: відсутність рабства, законодавче закріплення індивідуальної свободи [70, с. 95]. Але сучасні цивілізаційні процеси вносять свої корективи у регіональні відмінності представників всіх націй світу, в тому числі й британців.

У цій країні, як і в більшості країн Західного світу, соціальна робота орієнтована на допомогу дітям. Саме у Великобританії в 1979 році був створений проект «Мостова сім'я». Головною причиною створення його був невдалий досвід розміщення дітей в дитячих будинках та прийомних сім'ях. При цьому, слід зазначити, що соціальні працівники не вбачають у цьому нічого деструктивного, оскільки підростаюче покоління, потрапивши у таку ситуацію, отримують відповідний досвід. Ідея створення «Мостової сім'ї» виникла внаслідок співвідношень особливості життя в сім'ї. На думку дослідників, даний проект реалізує цілу низку задач: по-перше, дати дітям можливість жити у сім'ї; по-друге, виявити у дітей недоліки у поведінці; по-третє, надати сім'ям можливість перепочити, особливо якщо діти мають фізичні або розумові вади.

Особливостями організації такої діяльності є те, що проект «Мостова сім'я» здійснюється на контрактній основі, який підписується відповідною сім'єю, або особою, яка здійснює нагляд за нею й представляє місцеві органи влади, а також співробітниками сімейного проекту. В контракті чітко прописані обов'язки сім'ї по відношенню до дитини, містяться інструкції щодо медичного обслуговування, визначені контакти з кровними родичами та розписані обов'язки соціальних працівників. Також чітко прописаний строк перебування дитини у сім'ї, зазвичай це півроку. В обов'язки «Мостової сім'ї» входить:

догляд за дитиною, навчання основним нормам соціальної поведінки, корекції шкідливих звичок, щоденне написання звітів, тісний контакт зі школою, зустрічі із соціальними працівниками, регулярні медичні огляди тощо.

Отже, організація соціальної роботи у Великобританії цілком відповідає ментальним особливостям населення. Соціальна робота чітко організована згідно з визначеними правилами та вимогами, які зобов'язані виконувати всі суб'єкти, які надають допомогу нужденним.

Свої ментальні особливості організації соціальної роботи має й Швеція. В цій державі організована така модель економіки, яка заснована, перш за все, на почутті відповідальності кожного громадянина перед суспільством, на повазі до закону й чіткому виконанні свого обов'язку на всіх рівнях соціальної ієрархії.

Однією із визначальних рис національного характеру шведів є чесність. Саме вона є базисом «законослухняності» та почуття обов'язку перед суспільством. Такі риси характеру відмічають не тільки науковці, а й звичайні мандрівники, які після спілкування з ними наголошували на їх чесності, щирості, вірності слову. Так, відомий французький науковець Ж.-Ж. Ампер висловлював свої враження після відвідування Швеції наступними словами: «Існує небагато країн у світі, в яких можна було б з абсолютною впевненістю покладатися на чесність найбідніших класів, як в Скандинавії. Оскільки у Швеції немає ні публічних карет, ні транспорту, але якщо ви бажаєте відправити значну суму на велику відстань, то кошти можна просто віддати будь-кому, хто може їх віднести до найближчої станції; звідти їх надішлють до іншої станції і таким самим чином вони досягнуть свого адресату» [190, С. 279 – 281].

Ще однією ознакою ментальності шведів є їх відношення до релігії. З утвердженням протестантизму в суспільстві закріплюється протестантська етика, яка передбачає те, що робота сприймається не тільки як обов'язок, а, перш за все, як благо, як можливість для кожної конкретної людини змінюватись у кращу сторону. Тому, однією із особливостей ментальних рис є працелюбність, відповідальне ставлення до роботи, як можливості

самовдосконалення, працюючи не тільки задля власного становлення, а й для створення суспільного блага.

Безпосередньо зазначенні фактори суттєво вплинули на організацію соціальної роботи у Швеції, де організована модель носить характер тісної взаємодії з державою. Так, у 1992 році парламентом Швеції було прийняте рішення про створення спеціальної національної програми допомоги літнім людям, при якій вся відповідальність з обслуговування та організації цієї допомоги покладалась на органи місцевої влади.

Наведені приклади організації соціальної роботи у більшості країн Західної Європи свідчать про наявність індивідуалізму, як однієї із сутнісних ознак ментальності, при чому цей індивідуалізм – екстравертований, тобто спрямований на перетворення зовнішнього світу. Як вважають більшість дослідників, на формування цієї риси, вплинула протестантська релігійна етика. «Усілякі почування та настрої є оманливими і не можуть служити підтвердженням обраності людини, віра індивіда у спасіння мусить знайти своє підтвердження у зовнішньому світі, в об'єктивно-практичних діях» [32, с. 128]. Отже, праця людини виступає головним чинником того, що особистість створює не тільки саму себе, а й предметний світ. «Всі інші істоти від природи забезпечені їжею, шерстю, захистом, наприклад, іклами, рогами, пазурами або зрештою спритним бігом. Людина ж, навпаки, створена так що природа не наділила її жодним із зазначених якостей, але замість всього цього їй даний розум, завдяки якому вона може забезпечити себе усім цим за допомогою рук» [2, с. 233]. Праця постає цінністю, завдяки якій людина досягає особистого успіху через власні зусилля. У таких країнах як, Німеччина, Англія, Швеція, США держава надає людині можливості для віднайдення у собі сил та здатностей жити відповідно до нових умов, в яких вона опиняється у скрутні часи свого життя.

Щодо української ментальності, то, звісно, вона також має свої особливості. У більшості наукових джерел з даної проблематики виокремлюються такі риси ментальності як: кордоцентричність,

кордоантейність, домінування чуттєвості над раціональністю, прагнення до свободи, працелюбство, індивідуалізм тощо. Загальновідомо, що ментальність українського народу формувалася під впливом складних історичних обставин. Основну роль в цьому процесі відіграло геополітичне розташування України, яка знаходиться на перехресті історичних шляхів зі Сходу на Захід, а також із Півночі на Південь. Ці обставини обумовили поєднання у світогляді українців західної (активно-раціоналістичної, індивідуалістичної, матеріалістичної) та східної (пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини) ментальності.

Досить часто у науковій літературі ці риси розглядають у рамках «філософії серця», оригінальність якої визначається передусім генетичними зв'язками з українською національно-культурною традицією, в якій емоційний момент переважає над раціональним» [92, с. 68]. Такий напрямок філософії пов'язують з ім'ям видатного українського філософа Г. Сковороди. Але, варто зазначити, що цей мислитель не є родоначальником даного напрямку у філософії, адже джерелом «філософії серця» є архетипні структури української духовності, яка є у релігійності українського народу, в його культурі.

Так, «слов'янська «філософія серця» має свої витoki у синкретизмі слов'янської автентичної космогонії, спрямованої на пошуки стаціонарної підвалини світу та його трансформації, точніше – інтеріоризації цього уявлення під впливом християнської ортодоксальної космогонії душі, трансформації, яка перетворює міфологічні засоби опису вколишнього середовища на засоби опису внутрішніх станів душі у її богопізнанні» [44, С. 132 – 133]. Отже, українська ментальність, на відміну від західноєвропейських народів, є інтравертованою, що обумовлено православною культурою. Тому, українці дуже прив'язані до своєї родини, в якій намагаються будувати міцні та надзвичайно близькі стосунки. Вони, як правило, оточують своїх близьких турботою, своєрідною материнською опікою. Дітей підтримують до зрілого віку і часто ще й у дорослому житті.

На сьогодні, в Україні соціальна робота здебільшого трактується як діяльність уповноважених органів, організацій та підприємств (незалежно від

їхнього підпорядкування та форм власності), окремих громадян. Вона спрямована на створення оптимальних умов життєдіяльності, гармонійного та всебічного розвитку дітей, молоді, сім'ї, захист їхніх конституційних прав та свобод, задоволення культурних і духовних потреб.

Центри соціальних служб проводять наступні види соціальної роботи: соціальне обслуговування (надання соціальних послуг та соціальної допомоги); соціальний патронаж (соціальний супровід та соціальна підтримка); соціальна профілактика (запобігання та подолання негативних явищ, їх соціальних наслідків); соціальна реабілітація (відновлення морального, духовного, фізичного та психічного стану дітей, молоді і сімей).

Відповідно до головних завдань центри соціальних служб реалізують на практиці соціальні програми за дев'ятьма напрямками: 1) соціальна підтримка молодої сім'ї, 2) соціальна адаптація молоді, 3) соціальна підтримка дітей та молоді з особливими потребами (інваліди), 4) соціальна підтримка дітей та молоді пільгових категорій (діти – сироти; діти, які залишилися без опіки батьків; діти – сироти, які живуть у сім'ях опікунів; діти, що виховуються в дитбудинках, дошкільних дитячих будинках, школах – інтернатах, у дитячих будинках сімейного типу; діти, що вже навчаються в закладах освіти; підлітки – сироти віком до 18 років), 5) профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі (алкоголізм, наркоманія, ВІЛ/СНІД, захворювання, що передаються статевим шляхом), 6) профілактика порушень у молодіжному середовищі (молоді, що повернулась з місць позбавлення волі, молоді з девіантною поведінкою, безпритульних, їхніх батьків і соціального оточення, молоді, що стоїть на обліку в кримінальній міліції), 7) сприяння працевлаштуванню та вторинній зайнятості молоді, 8) сприяння творчому розвитку дітей та молоді, організація їхнього змістовного дозвілля, відпочинку, оздоровлення, 9) соціальна підтримка військовозобов'язаної молоді (допризовна та призовна молодь, військовослужбовці та члени їхніх сімей, службовці за призовом).

Аналіз цих напрямків дозволяє зауважити, що соціальна робота має будуватися фахівцями з цих питань, які керуються рядом наступних принципів:

- розглядати, як одиницю реалізації соціальної роботи, конкретні групи людей;
- визначати, як основне завдання соціальної роботи, створення умов для розвитку індивіда через надання йому індивідуальної соціальної допомоги та через створення сприятливого соціального середовища за рахунок формування соціальної політики;
- визнавати пріоритетність напрямів соціальної роботи для кожного конкретного макро- і мікрорегіону, колективу;
- розподіляти функціональні обов'язки між різними суб'єктами соціальної роботи з урахуванням їх спеціалізації та існуючого кадрового й ресурсного потенціалу;
- аналізувати причини виникнення конкретних соціальних проблем з послідовним їх вирішенням засобами цілеспрямованого проведення державної соціальної політики;
- залучати до розв'язання соціальних проблем громадські молодіжні організації шляхом створення розгалуженої системи волонтерів;
- забезпечувати науково-методичну базу діяльності систем соціальних служб для молоді й формування соціальної політики на державному рівні;
- встановлювати систему підготовки й перепідготовки кадрового складу працівників соціальних служб.

Орієнтація на подолання патронажного типу організації соціальної роботи з необхідністю передбачає активність і самого об'єкта, що може бути визначено через термін «самозахист». Мається на увазі подолання утриманських стереотипів, активна участь об'єкта соціальної роботи у створенні свого соціального благополуччя, активне придбання відповідних особистісних якостей, необхідних для повноцінного соціального життя в оновленому суспільстві.

Реальна допомога людині від реалізації соціальної роботи має бути, перш за все, спрямованою на те, щоб реалізувати індивідуальний підхід до людини, яка потрапила у складну життєву ситуацію. Необхідно правильно оцінювати

виховні можливості оточення, а також життєві сили самої людини. Необхідно щоб людина довіряла соціальному працівникові, ще є однією із головних умов подолання кризи, заміна мотивації життєвої поведінки людини. У складних життєвих ситуаціях особливу роль відіграє особистий приклад соціального робітника.

Саме тому у вищих навчальних закладах України існує спеціальність «Соціальна робота», де готують фахівців з даного виду діяльності, які орієнтовані на роботу з людьми із різними потребами та інтересами.

На наш погляд, сутнісна характеристика соціальної роботи полягає у тому, щоб допомагати людині через включення її в суспільну комунікацію: суспільну життєдіяльність та спілкування. Тобто, у вигляді різновиду педагогічної діяльності соціальна робота не може розглядатися тільки як реагування на зовнішньо виявлені випадки, такі як алкоголізм, наркозалежність, інвалідність, безпритульність та ін., а й такі, що безпосередньо пов'язані з соціалізацією та формуванням особистості. До останніх можна віднести проблеми, що виявляють себе у вигляді завищеної самооцінки, лінощі, агресивність, заздрощі, здирництво, жорстокість та ін.

Сьогодні не дивлячись на ментальні особливості організації соціальної роботи, в різних державах, потужно функціонують міжнародні організації такі, наприклад, як Міжнародний Червоний Хрест, Армія Спасіння, лікарі без кордонів тощо.

Так, Армія Спасіння являє собою релігійно-філантропічну організацію, яка була створена у 1865 році в Англії. На сьогодні діяльність цієї організації здійснюється у 96 країнах, робота ведеться на 127 мовах. Фінансову та інтелектуальну підтримку Армія Спасіння отримує від керівників держав найвищого рівня, представників бізнесу, звичайних людей. Її чисельність налічує понад 3 мільйони працівників, які здійснюють діяльність за такими напрямками: надання притулків безхатченкам (Армія Спасіння утримує близько 600 гуртожитків); організація громадського харчування. Для цього щороку відкривається понад 2 тисячі їдалень; турбота, про людей похилого віку

(Армії Спасіння належить більше 250 будинків де проживає 15 тисяч літніх людей). Здійснюється турбота про жінок: їх діє 50 пологових будинків, клінік та будинків для жінок, в яких вони знаходять затишок і безпеку; Армія Спасіння також опікується дітьми. Організація утримує понад 200 дитячих будинків, близько 350 дошкільних установ, 27 будинків відпочинку для дітей, більше 100 таборів та приблизно 500 клубів для підлітків. Організація опікується інвалідами, має 20 реабілітаційних центрів, 100 притулків для реабілітації алко- та наркозалежних, щороку вони допомагають 15 тисячам людей; існує спеціальна служба для пошуку зниклих людей; надається допомога військовослужбовцям тощо.

Отже, в основі організації соціальної роботи Армії Спасіння сформовані такі принципи, як: будь - яка людина має право на допомогу не зважаючи на її соціальний статус. Засновник даної організації британський проповідник В. Бут вважав, що складання соціальних програм та планів індивідуальної роботи обов'язково повинно містити такі пункти: по-перше, корекція особистості, адже причиною всіх її невдач є характер та поведінка; по-друге, слід змінювати умови та обставини життя людини, якщо вони постають причиною тяжкого стану та неконтрольованості особистості; по-третє, організація соціальної роботи має відповідати конкретній ситуації; по-четверте, організація допомоги не має бути ситуативною, вона повинна носити системний характер і, по-п'яте, надана допомога не має шкодити людині.

Таким чином, соціальна робота являє собою унікальне поєднання знань, і навичок, а також - особистісних цінностей соціального працівника, які він реалізовує у своїй діяльності.

Ще однією досить потужною міжнародною організацією, яка займається наданням допомоги усім хто її потребує, незважаючи на расові та релігійні вподобання, є Міжнародний Червоний Хрест, ця організація нараховує мільйони членів. Її метою є розв'язання таких задач: турбота про поранених під час військових дій; допомога людям з розумовими та фізичними вадами; допомога засудженим; допомога жертвам землетрусів; організація донорства;

здійснення захисту населення на окупаційних територіях; допомога у пошуках зниклих.

Ініціатором виникнення цього руху є швейцарський суспільний діяч Анрі Дюнан. Червоний Хрест відіграє досить важливу роль у будівництві лікарень, підготовці медичних працівників, допомозі літнім людям та інвалідам, проведенню рятувальних операцій тощо. Після Другої Світової війни організація розширила коло своєї діяльності. Це, наприклад, боротьба з дитячими хворобами, проведення масових щеплень, очистка води, робота з біженцями. Основними принципами такої діяльності є: гуманність, безпристрасність, нейтральність, незалежність, добровільність, єдність та універсальність.

Таким чином, враховуючи вищезазначене можна, констатувати, що кожна нація має свої особливості щодо організації соціальної роботи, це обумовлено її ментальними характеристиками. Так, в США та країнах Західної Європи (Великобританії, Німеччині, Швеції) соціальна робота має суто раціоналістичне підґрунтя, на відміну від України, де поєднані як раціоналістичні аспекти означеної діяльності, так і емоційно – почуттєві, безкорисливі компоненти. У цьому відношенні вагомий вплив на національну специфіку організації соціальної роботи здійснила релігія.

3.2 Духовно-релігійні основи соціальної роботи

Для філософського аналізу соціальної роботи надзвичайно важливе значення мають питання, пов'язані з моральністю, духовністю, які є центральними у світоглядній культурі людства, а тому являються базовими в характеристиці особистості соціального працівника й визначальними чинниками його діяльності.

Важливою для діяльності соціального працівника є проблема співвідношення духовності, спілкування й діяльності, згідно якої відсутність в суспільстві духовності, як якісної характеристики свідомості й буття, породжує формалізацію й вихолощення відносин між людьми. Повноцінне співбуття

свідомих, мислячих особистостей можливе лише тоді, коли людина присвячує життя пошуку істини, добра, краси як вищої єдності, що являє собою духовність. Духовний потенціал особистості реалізується у її взаємодії з іншими, а спосіб і рівень цієї взаємодії визначають ступінь розвитку духовності людини [72, С. 42 – 50].

Отже, при формуванні моральності, духовності соціальних працівників необхідно враховувати, що розвиток особистості здійснюється в процесі духовного спілкування, що представляє діалогічну взаємодію внутрішніх світів учасників дискурсу. Воно нерозривно пов'язане із соціальною практикою, котра детермінує процес духовного становлення особистості.

Духовність визначає поведінку, діяльність соціального працівника, його ставлення до професійних обов'язків. При цьому потрібно зазначити, що поза творчістю, в процесі якої реалізуються відповідні ідеали, принципи, свобода й відповідальність, не може сформуватись духовність соціального працівника.

Керуючись принципами служіння, обов'язку, гуманності, духовність соціального працівника має наступні прояви: альтруїзм, внутрішнє прагнення до добра, здатність до співпереживання, готовність допомогти ближньому тощо. Життєву установку соціального працівника можна коротко визначити словами відомого російського мислителя М. Бахтіна: «Бути-значить бути для іншого і через нього для себе».

Проблема духовності нерозривно пов'язана з пошуком і визначенням сенсу, мети життя, що має велике значення в соціальній роботі. Більше того, ефективність соціальної роботи безпосередньо залежить від духовного розвитку особистості клієнта, особливо якщо це молода людина. Однак, слід пам'ятати, що умови, які створює зовнішнє середовище, самі по собі ще не забезпечують виникнення духовних потреб, не спонукають до самопізнання, самовдосконалення, якщо у людини не сформований необхідний для цього рівень розвитку психічних якостей, який може стимулювати її взаємодію із середовищем, – тобто психологічну готовність вступити в «духовні відносини» з довкіллям. Отже, здатність до духовного зростання визначають внутрішні

умови. Поступово, оволодіваючи духовними цінностями, світоглядною культурою, індивід соціалізується, все більше включається в створення і розвиток духовних цінностей в процесі різноманітної суспільно корисної діяльності.

В умовах пошуку духовно-моральної орієнтації українського суспільства проблема виховання духовності соціальних працівників набуває особливого значення. Формування духовності майбутніх соціальних працівників здебільшого здійснюється в процесі навчання, розвитку пізнавальної активності, задоволення певних культурних потреб. Сьогодні ситуація у суспільстві диктує нові вимоги до майбутнього фахівця, оскільки становлення духовності особистості передбачає соціокультурний процес впливу суспільства на людину. Український вчений А. Приятельчук цілком слушно зазначає, що духовність значною мірою впливає із соціально-економічних особливостей функціонування суспільства [151, С. 48 – 51]. Фінансове розшарування населення України, розвиток комерційного сектора створюють об'єктивні умови для пропозиції населенню, і насамперед молоді, престижних видів послуг у сфері організації дозвілля: відкриваються приватні казино, бари, дискотеки, нічні клуби, з якими державні заклади культури просто не спроможні конкурувати. Крім того, мало кого цікавить змістовний бік діяльності таких закладів, як саме вони розширюють та розвивають духовний світ молодшої людини. Як наслідок зростає значення духовно-інтелектуальної активності особистості, яка критично, творчо засвоює нові суспільні ролі, цінності, сприймає досвід попередніх поколінь у нових соціально-економічних, духовно-інтелектуальних умовах.

Саме тому проведення соціальної роботи із молоддю нерозривно пов'язане з діяльністю системи центрів соціальних служб, які сприяють розвитку духовно-інтелектуальної активності особистості завдяки професійним діям соціальних педагогів, психологів, наркологів, юристів, соціологів тощо. Дані центри здійснюють свою роботу в кількох напрямках, зокрема, це і «Телефон довіри», ресоціалізація та реабілітація молоді, консультативно-

діагностична служба для молодят, «Пошта довіри», клуби молоді сім'ї, служби знайомств, молодіжні біржі праці, агентства зайнятості тощо.

Звідси можна виділити два підходи в розумінні сутності духовності: релігійний і філософський. У релігійному розумінні духовність тісно пов'язана з такими поняттями як «дух», «душа». Поняття «дух» у релігійних уявленнях постає як сила божественного натхнення. З погляду християнства, «дух» постає як сфера натхнення, сфера потенційної здатності, що існує об'єктивно, незалежно від життя людини. Визнання об'єктивного характеру існування духу дає змогу говорити про творчий потенціал духу щодо людини.

Інакше кажучи, в релігії дух розглядається як об'єктивно існуюче явище, основною здатністю якого є можливість творити людину, її життя, характер і спосіб діяльності. І хоча дух у релігії ототожнюється з особливим проявом сутності Бога, вона показує можливість існування його як індивідуального явища. Тобто, об'єктивний характер існування духу релігія пов'язує з людиною, суб'єктом суспільно-історичного процесу.

Цей зв'язок приводить до виникнення поняття душі як «частинки» Божественного Духу, яка й «запалює» життям кожен людину. За Аристотелем, релігія розуміє під душею те, «що робить тіло живим». Вона підкреслює, що душа - це окреслений індивідуальним людським існуванням дух, це життєдайне джерело, що є сутністю внутрішнього світу людини.

Релігія розглядає людину як істоту, яка зуміла прийняти від Бога і розвинути у собі божественний дар - творити, жити у процесі діяльності. Душа, як внутрішнє джерело людського існування, з необхідністю, як і все людське, потребує свободи, суверенності, незалежності. І тоді вона реалізується у прагненні вийти за межі внутрішнього світу людини, проявляючись у вигляді сили, яка реально скеровує життя людини і суспільства. Ця сила окреслюється поняттям «духовності», яка у релігії розглядається як існування таких явищ, які потенційність духу перетворюють у реальність духотворчості. Прикладами релігійного уособлення духовності є віра у Бога, любов до нього, надія на Бога.

Це також божественна освяченість людини і всього людського честю, совістю, гідністю, відповідальністю, свободою тощо.

Отже у релігійному розумінні духовності можна виділити три складові: постійне самовдосконалення людини; виконання нею загальнолюдських моральних норм; співпричетність людини до святості, під якою розуміється наповненість Святим Духом, божественність, сукупність всіх християнських добродійностей.

Релігійний підхід часто пов'язує духовність як з наявністю в людини морального закону, так й інтелектуальною творчістю. При цьому, у відповідності з теологічною концепцією, утвердження морального закону в людині обумовлюється процесом культивування Бога в духовному світі особистості, а творчість розуміється як створення себе за образом і подобою Бога [156, с. 159].

З точки зору релігійних філософів духовність має надсвітове походження і представляє ціннісно-смісловий духовний орієнтир, що надає спрямованості й осмисленості життєдіяльності людей. Вони розглядали духовність, як особливу реальність внутрішнього досвіду особистості, в якому людина переживає вплив трансцендентних сил, що, у свою чергу, розкривається через релігію, мораль, мистецтво, наукову творчість, які в сукупності й складають духовний досвід особистості. Переживання трансцендентного пов'язане із внутрішнім началом особистості – «голосом совісті й втілюється в особливій формі – здійсненні добра» [98, с. 132].

Отже, більшість мислителів вважали, що духовність знаходиться в тісному зв'язку з душевністю, котра проявляється в емоційній чуттєвості, співчутті, сердечності, вірі, надії, любові до ближнього і до Бога.

У філософській інтерпретації проблема духовності завжди привертала значну увагу мислителів, які розглядали її у двох версіях. Згідно першої, феномен духовності висвітлюється в нерозривному зв'язку з проявом внутрішньої свободи людини, яка втілює вищі ідеали добра, краси, істини й віри. За другою версією - духовність розуміється як світ суб'єктивності людини

[135, с. 24]. Тобто філософія підкреслює єдність духу, душі, духовності. Відтак, поза духом немає сенсу говорити про душу й духовність. Бачення душі неможливе без окреслення сфери реалізації духу і духовності. Про духовність, в якості основного чинника людської діяльності, є сенс говорити тільки як про явище, що веде до нових вершин духу та душі.

Серед філософів сформувався переконання, що єдність духу, душі, духовності виявляє унікальні можливості людини у світі, котрий існує незалежно від неї і частиною якого є вона сама. У кінцевому підсумку, поняття «дух» вказує нам на існування об'єктивного начала, яке може визначально впливати на життєдіяльність окремої людини. Поняття «душа» вказує на неповторність кожної людини, її феноменальність у відношенні до соціального і природного начала. Поняття «духовність» показує, що в об'єктивному плинні світових подій людина та людство мають унікальну можливість керуватись як об'єктивно існуючими чинниками, так і своїми власними почуттями й думками, поєднувати чуттєве і раціональне в організації свого власного життя. Тому, коли йдеться про необхідність розвитку духовності, треба мати на увазі невблаганний потяг людини до прогресу і щастя. Цей потяг буде спонукальним у життєдіяльності доти, поки існуватиме єдність духу (об'єктивно існуюче джерело людського життя), душі (суб'єктивний прояв духу, індивідуалізований дух) і духовності (реально існуюча, душею пережита сила духу, що безпосередньо спрямовує діяльність людини). З філософської точки зору можна дати наступні дефініції. Дух -- це об'єктивно існуюче, надіндивідуальне начало, здатне спрямовувати діяльність людини і суспільства. Душа - індивідуалізований дух, суб'єктивно існуюче начало. Духовність - це почуття й усвідомлення реальності, яка безпосередньо чи опосередковано спрямовує життєдіяльність людини [151, С. 48 - 51].

Оскільки духовність визначають як здатність людської душі керуватися не тільки тілесним, а й духовним, її треба розуміти як таку властивість, що дає змогу людині ставити матеріальне в залежність від ідеального. Саме на це вказується в узагальненому розумінні духовності, яке пропонується у

філософському енциклопедичному словнику. Духовність визначається тут як «категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення» [203, с.179].

Більшість науковців виділяють наступні характеристики зазначеного вище поняття:

- духовність, це такий стан індивідуальної свідомості, за якого вмiле використання духовних цiнностей сприяє розвитку пiзнання на благо iнших людей, реалiзує любов до них;
- релiгiйна й фiлософська iнтерпретацiя духовностi у своїй сутностi мають спiльну основу – прагнення до добра як бажання блага для iнших людей;
- духовність є сутнісною ознакою людського, що розвивається завдяки зусиллям самої особистості;
- духовність означає гармонійне поєднання емоційного й інтелектуального рiвнiв свiдомостi. Нестримна жага «пiзнати самого себе», знайти своє призначення у свiтi й складає джерело розвитку будь-якої духовностi» [191, С. 42 – 43].

Потрiбно зауважити, що в українській мові окрім словосполучення «духовна людина» часто вживається поняття «душевна людина». З фiлософського погляду душевність – це категорія, що виражає спрямованість людини передусiм не до трансцендентного, а до ближнього, здатність до конкретно вираженої любовi та спiвчуття, що особливо важливо для соцiальної роботи.

Розглянувши своєрiдність розумiння духовностi у релiгiйному i фiлософському розумiннi, слiд вiдмiтити спiльнi для них положення. Релiгiйний i секуляризований пiдходи об'єднують загальне бажання блага для iнших. Обидва пiдходи передбачають духовне удосконалення людини, її моральну саморефлексiю з «iншим Я» в собі, гуманне й вiдповiдальне вiдношення до iнших людей. Спiльним також є твердження про те, що цiлi й смисложиттєвi орієнтири людини визначаються системою соцiальних цiнностей. В обох

підходах духовність визначається як родова характеристика людського буття, а тому є підстави стверджувати, що вона є фундаментальною якістю людини.

Фундамент духовності складає єдність таких духовно-практичних вимірів людини, як віра, надія, любов. Відомий український філософ В. Шинкарук розглядав буття людини як трансцендентність, яка є органічною єдністю всього того, що спрямовує життєдіяльність людини у відповідному напрямку. Ця трансцендентність конкретизується філософом завдяки дослідженню творчості і суспільної природи свідомості, інтегральної єдності розуму, почуттів та волі тощо. Основою такого трансцендентного буття людини, на думку вченого, постає тріада: віра, надія, любов.

Так, формування життєвої позиції особистості стає можливим за умови пошуку та переживання різних можливостей, створення на їх основі образу майбутнього. І тут саме віра постає тим особливим екзистенційним духовним началом життєдіяльності людини, на основі якої формується ідеал, що, у свою чергу, постає не тільки взірцем, а й метою діяльності людини. Отже, віру можна назвати впевненістю людини в існуванні будь-якого явища, визнання його реальності. Це почуття і усвідомлення людиною певного ідеалу як вищої сутності, до якої вона прагне.

У найзагальнішому сенсі можна виокремити такі види віри, як буденна, релігійна і філософська. Суть першої складає впевненість людини в існуванні навколишнього світу, інших людей, духу тощо. Вона формується життєвим досвідом людини, починаючи від її народження.

Друга, релігійна віра, ґрунтується на впевненості в існуванні надприродних сил трансцендентного начала всього суцього, що визначає долю людини. Ця віра є сутнісною ознакою релігійної свідомості, існує як елемент психіки людини, що пронизує емоційно-вольову та інтелектуальну сфери внутрішнього «Я» віруючого. Вона носить догматичний характер, оскільки релігійне уявлення про дуальність світу орієнтоване на визнання потойбічних сил як могутніх та таємничих сутностей, що мають інші властивості, ніж світ

безпосередньо відомого нам, а тому пізнання трансцендентного світу можливе лише у формі віри, потойбічне знати неможливо.

Поняття «філософська віра» у філософський дискурс було введено німецьким мислителем екзистенціалістом К. Ясперсом. На його думку воно означає впевненість людини в існуванні буття, з яким ми щоденно взаємодіємо, до якого належимо, але, яке за своєю сутністю, є відмінним від нашого уявлення про нього. Тому філософська рефлексія спрямована на розкриття невідомого у відомих явищах, ґрунтується на вірі в його існування. На відміну від релігійної, догматичної філософська віра ґрунтується на переконанні й обґрунтуванні можливості перетворювати невідоме на пізнане.

У всіх зазначених різновидах віри спільним є визнання та впевненість у реалізації майбутнього, в можливості реалізувати мету в практичній діяльності, в існуванні сенсу життя. Вона постає як одна з найважливіших специфічних здатностей людини сприймати належне як суще, бажане як дійсне, майбутнє як сучасне [203, с. 92].

Не дивлячись на існуючу суперечність розуму, досвіду, віра визначається як духовна цінність, оскільки надихає людину на певне волевиявлення, на дію, що перетворює випадкові обставини на умови самореалізації. Саме тому віра є важливою детермінантою в соціальній роботі, бо завдяки їй працівник долає власну обмеженість, робить крок у невідоме майбутнє, стає на шлях відродження. Без неї стомлена життєвими проблемами людина, яка зазнала краху своїх життєвих планів, може перетворитися на розчарованого, змученого життям душевного старця, котрий свідомо самообмежив себе гірким досвідом, зневірою в себе, в інших, в життя. У зв'язку з цим, важливим завданням для соціального працівника є вміння повернути людині віру в себе, в ближніх, віднайти своє місце в суспільстві, відчутти себе невід'ємною складовою соціального організму.

Однак, поряд з вірою в повсякденній життєдіяльності людини її впевненість в існуванні іншого, на кого можна розраховувати, спирається на особливий стан чуттєвих переживань і свідомості – надію. Під поняттям

«надія» розуміють почуття і усвідомлення людиною сподівання на позитивні наслідки змін, що відбуваються у світі.

Важлива роль надії у житті людства пояснюється сподіванням людини на позитивний вплив дійсності, що викликає у неї чуттєво визначене захоплення невідомим, прагнення до його пізнання. Надія, як усвідомлення людиною необхідності змін, породжує в особистості ентузіазм, впевненість в своїх можливостях змінити світ на краще. Таким чином, надія, спираючись на віру, допомагає особі подолати абсурдність життя, визначити сенс і мету свого існування. Надія з філософської точки зору визначається як одна із форм сприйняття майбутнього в духовному житті людини, де бажане, потрібне чи необхідне бачиться й очікується як реальність, що повинна здійснитись. На відміну від мрії, в надії майбутнє сприймається не тільки як можливе, а й як належне і необхідне. У надії відображаються життєві інтереси, потреби й сподівання особи, групи суспільства [203, с. 404]. Надія також відіграє важливу роль у соціальній роботі, оскільки організовує людину на шляху до реалізації визначених мети та цілей через сподівання бажаного й очікуваного на підставі особистісного досвіду, віри і знань.

Як наслідок в людини формується здатність до почуттєвого виявлення окремих предметів, явищ, суб'єктів як невід'ємної умови свого існування. Вони уявляються такими необхідними людині, що одна лише думка про можливість втратити їх може викликати відчуття порожнечі, самознищення. Усвідомлення людиною когось або чогось як невід'ємної умови свого життя позначається поняттям любові. У філософії любов визначається як «екзистенціал людського буття, який окреслює найглибше відчуття повноти особистісного буття і переживання цілісності у з'єднанні з іншою особистістю та світом» [83, с. 348].

В залежності від об'єкту любові виділяють декілька її різновидів: любов до себе; еротична любов; надеротична любов. Любов до себе допомагає людині пережити та усвідомити, що окрім тілесності, вона має ще духовне та душевне начала. Справжня любов до себе – це велика праця, зростання та накопичення знань і почуттів, само творення, яке дає змогу не тільки брати, а віддавати. В

еротичній любові головним є те, що дві особистості з'єднуються в нову цілісність, яка не заперечує, а навпаки, підсилює неповторність та унікальність кожного з них. Надеротична любов виходить за межі егоїзму люблячої пари і відкриває цілісності двох безодню навколишнього світу. Така любов вбирає в себе всі попередні вияви любові і, поєднуючись із вірою та надією, може трансцендентувати людину в нову якість. Вона складає екзистенційний фундамент любові до ближнього, позбавляючи останню невротичних та інфантильних деформацій [83, с. 349].

Оригінальна класифікація проявів любові наявна ще в давньогрецькій культурі. «Відповідно є пристрасна закоханість – «ерос». У ній самовідданість поєднується із жагою володіння улюбленою істотою, або якимось об'єктом духовності, схилення перед ними. «Агапе» - це милосердна, жертвна любов до «ближніх» (цей прояв любові є особливо важливим для соціальної роботи – *авт.*). Існує також «філія» - любов – дружба, приязнь, що реалізується між людьми, внаслідок їх особистого вибору. «Строге» - це любов – прихильність, особливо важлива для сім'ї, родинних стосунків» [128, с. 70].

Наприклад, любов за Платоном – це живе в усій природі, в усьому суцтоту. У людини вона постає як жага первісної цілісності та безсмертя, прагнення до блага й краси, до насолоди прекрасним [128, с. 71]. Хоча любов і пов'язана з особистою думкою, вона спрямована не на себе та характеризується відданістю, самозреченням, готовністю вмерти заради іншого. Любов мислитель розглядає у розвитку, як сходження від нижчого до вищого, від фізичного ваблення до одухотворення, а кінцевою метою цього руху є ідеальна любов, що втілена в чисте, духовне осягнення абсолютних Блага та Краси.

Інший давньогрецький філософ Аристотель розглядає цей екзистенціал дещо в іншому ракурсі. Любов у нього має онтологічний та етичний сенс. В першому значенні вона виявляється в космічному рухові Всесвіту, заданому за допомогою її посередництва, нерухомим першорушієм. Друге значення любові полягає у її розумінні як природної складової людських стосунків, що належить до пристрасної частини душі. Але якщо вона не підкоряється розуму, нормам

культури, то веде до розбещеності, до надлишків у задоволенні, або до страждань від їх недостатності. Тому, людині необхідно бути розважливою, дотримуватися міри та «золотої середини» між крайнощами [128, с. 71]. В духовному вимірі вона реалізується в дружбі.

В сучасній філософії ґрунтовний аналіз проблеми любові, як духовної детермінанти життєдіяльності людини, здійснив Е. Фромм. У своїй праці «Мистецтво любити» мислитель виокремив різні прояви любові, зокрема: братерська любов, материнська любов, еротична любов, любов до себе, любов до Бога. Для нашого дослідження особливо цікавим є розуміння філософом сутності братерської любові, яку він визначає як любов рівних, але зазначає, що в житті, навіть маючи рівні права, ми не завжди «рівні» [207, с. 119]. Далі автор наводить цікаві роздуми, які, на наш погляд, є важливими для розуміння сутності соціальної роботи, місця й ролі в ній любові.

Будучи людьми, всі ми потребуємо допомоги – сьогодні я, завтра ти. Безпорадність – тимчасовий стан; природним і постійним є вміння стояти і ходити на власних ногах. Лише любов до безпорадних, бідних, незнайомих – це початок братерської любові. Адже безпорадний любить свого господаря, тому що від нього залежить його життя; дитина любить своїх батьків, оскільки вони їй потрібні. Лише любов, яка не потребує жодної цілі, є справжнім початком любові. Співчуваючи, людина виховує в собі братерську любов, навіть люблячи самого себе, вона любить безпорадну, невпевнену в собі людину, яка потребує допомоги інших. Співчуття передбачає наявність розуміння й ідентифікації з іншим [207, с. 224]. На нашу думку, саме такий прояв любові складає гуманістичну основу соціальної роботи.

У реальності вищезазначені екзистенціали (віра, надія, любов) не існують відокремлено один від одної, вони становлять діалектичну єдність і тому їх потрібно розглядати в єдності.

В українській культурі триаду віри, надії, любові, їх місця й ролі в житті людини оригінально пояснив Г. Сковорода. Хоча віру, надію та любов філософ спеціально не досліджував, але в своїх працях він висвітлює цю проблематику в

межах проблеми людини та її внутрішнього світу. У відповідності до вчення про «три світи», де Біблія постає як символічний світ, що дає нам ключ для розуміння Макрокосму та Мікрокосму, дана тріада розглядається передусім у релігійному контексті.

Віру він розглядає в двох значеннях – вселенськості та істинності. Це, відповідно, віра в таємницю та силу, що «по всьому розливається і що всім володіє». Йдеться про визнання вищого начала та необхідності служіння йому. Друге значення має віра заради розуміння благоді Бога, щоб прийняти й любити його. Ця віра необхідно пов'язана із надією, котра підтримує людське серце при цій істині. «Ці добродійності приводять, нарешті, людське серце, начебто надійний вітер корабля, у гавань любові та їй доручає» – підсумовує Г. Сковорода [169, с. 148]. В душі християнської традиції, він вбачає у вірі основу чеснот людини, духовної усталеності, пізнання вищого в собі і через себе.

У творах Г. Сковороди любов, поряд з вірою й надією, є найвищим проявом людського та позалюдського буття. Відтак, в ній виділяються онтологічний, етичний і пізнавальний аспекти. В онтологічному плані, любов, як виявлення божественного є «безперервний, що весь Всесвіт рухає, рух...» [171, с. 457]. Що «складає світ» і з Божого спонукування «рухає все живе до свого місця і своєю дорогою» [171, с. 460].

Етичний аспект любові, згідно ідей філософа, реалізується у власних якостях людини, у її стосунках з іншими та у ставленні до Бога. Але любов теж буває різною. Вона може бути вульгарною, удаваною, огидною, та «християнською, тобто істинною» [172, с. 264]. Вона не може бути такою, «якщо породжується тлінними речами», наприклад, багатством. «Міцна та вічна любов виникає із спорідненості вічних душ, які змінюються добродієм тих, хто її гартує, а не тих, хто її руйнує» [172, с. 286].

Для Г. Сковороди сутність любові між людьми, як і для Аристотеля полягає у дружбі. Таким чином, дружба підіймається на передостанні сходинки, що ведуть до найвищого виявлення людського почуття – любові до

трансцендентного, яка є «вічним союзом між Богом та людиною. Вона – вогонь невидимий, яким серце розпалюється до Божого слова чи волі, а тому вона сама Бог» [169, с. 148]. Саме з серцем людини пов'язані віра, надія та любов, яку мислитель називає «найвеличнішою» з чеснот. Моральні якості людини порівнюються філософом з якостями дорогоцінного каміння, де «сила терпіння схожа на діамант, цнотлива чистота на прозору зелень смарагда, віра і любов Божа – на вогняний рубін» [170, с. 399]. Ці якості можуть бути тільки в чистому серці, тому мислитель вживає вислів «любов, або чистосердечність». Їй належать такі властивості, як «доброзичливість, незлобність, схильність, покірливість, нелицемір'я, добронадійність, безпечність, задоволення, бадьорість». У такій любові, подібної «до чудового саду, що повний тихих вітрів, солодкодухмяних квітів та втіхи» [169, с. 150], відчувається «дихання» та «віяння» трансцендентного. Щоб цього досягти, людині потрібно пройти нелегкий шлях, вважає мислитель. Головне при цьому – дотримуватись принципу «нічого над міру». «Надмірність породжує пересиченість, пересиченість нудьгу, нудьга ж – душевний смуток, а хто хворіє на це, того не можна назвати здоровим» – пише філософ [172, с. 227]. Таким чином, віра, надія та любов сприяють поміркованості у житті. Вони впливають на волю, стримують бажання, непотрібне роблять зайвим, спрямовують дії на добро, творять його. «Властивість віри – помічати або розуміти, а чим більше хто помічає, тим більше плекає надії, тим полум'яніше любить, з радістю творить добро, безмежно і безмірно, наскільки це можливо» [172, с. 266].

Названа тріада розглядається філософом тільки в духовному сенсі. Саме ці чесноти постають як благоговіння і як жертвність, як самозбагачення та самозречення, як терпіння та втішання, що обов'язково передбачає співпереживання, милосердя, подолання егоїзму.

Віра, надія, любов, як духовні почуття, - це винятково важливі категорії духовного життя людини і суспільства, а отже і духовно-моральної культури. Ця тріада складає гуманістичну основу соціальної роботи.

У цілому ж аналіз сучасної наукової літератури з проблем духовності свідчить про те, що багато вчених розглядають духовність у нерозривному зв'язку з моральністю. Так, зокрема зазначається, що «говорячи про духовність людини, слід мати на увазі, перш за все, її моральну основу, здатність керуватися у своїй поведінці вищими моральними цінностями соціального життя, слідування ідеалам істини, добра, краси. Духовність людини проявляється в її потребі й здібності пізнавати світ, саму себе і своє місце у світі, у прагненні створювати нові форми суспільного життя у відповідності з пізнаними законами людської природи» [174, С. 334 – 335].

У цьому контексті заслуговує уваги позиція російської дослідниці Л. Буєвої, яка вважає, що «проблема духовності – це проблема життєтворчості, в процесі якої відбувається не лише визначення вищого рівня освоєння світу людиною, її відношення до нього, природи, суспільства, самої себе, але й виходу за межі вузько емпіричного буття, подолання себе «вчорашньої» в процесі оновлення й удосконалення, «сходження» особистості до своїх ідеалів, цінностей і реалізації їх в житті. Духовність є інтегративною якістю, що відноситься до сфери смисложиттєвих цінностей, які визначають зміст, якість і спрямованість людського буття» [29, с. 4].

Соціальний контекст духовності передбачає подолання людиною егоїзму й власної корисливості, орієнтацію на загальне благо, альтруїзм, служіння іншим людям. У цьому відношенні духовність розглядається як продукт і фундаментальна основа життєдіяльності людини. Тобто, соціальним ядром духовності є трансцендентування людини за межі індивідуального життя, орієнтація на загальне благо, принцип служіння, боротьба з егоїзмом, утилітарністю тощо.

У контексті дослідження соціальної роботи як суспільно значимої діяльності, на наш погляд, духовність необхідно розглядати як прояв розуміння, співчуття, милосердя, як співучасть в душевних хвилюваннях будь-якої природи. Духовність у цьому відношенні – це основа чесності, відкритості, альтруїзму, її соціальна сутність переважає над егоцентричністю. Вона дає

можливість розвиватися індивідуальності в континуумі духовності іншої індивідуальності.

Враховуючи вищезазначене, можемо дати наступну дефініцію. Духовність – це фундаментальна якість людини, що характеризує ціннісно-сміслову сферу внутрішнього світу особистості й визначає соціальну, гуманістичну й альтруїстичну спрямованість її життєдіяльності. Феномен духовності передбачає наявність у людей психічних здібностей, свідомості, світосприйняття, що обумовлює відповідний тип моральності. При цьому моральність, будучи основою духовності, її конкретним соціальним проявом, в той же час являється мірою духовності, характеристикою духовної культури людини. Тому, важливо розглянути місце й роль моральності в соціальній роботі.

Згідно з найбільш поширеним підходом, починаючи з часів Г. Гегеля, мораль представляє суб'єктивний аспект відповідних вчинків, а моральність – це самі ці вчинки. Крім того, існують й інші погляди. Наприклад, мораль розглядається як форма свідомості, а моральність – сфера практичних вчинків, звичаїв, норм та цінностей. Також мораль розглядається як регулятор поведінки, який жорстко обумовлений відповідними нормами, психологічними примусами, а також виконує роль критерію в характеристиці людини, групи, суспільства. Моральність являється сферою прояву самодіяльності й творчості людини в контексті створення добра, блага для інших [117, с. 454].

На нашу думку, мораль можна визначити як форму суспільної свідомості, що регулює діяльність й поведінку людей на основі прийнятих у даному суспільстві норм і цінностей. Тобто, в моралі втілюється єдність духовного й практичного: з одного боку, вони є основою культури особистості й показником міри людського в людині, з іншого боку – вся практична діяльність людини, її поведінка визначається й організовується відповідно до існуючих в суспільстві моральних уявлень.

Особливістю моралі є її оціночно-імперативний характер. Це означає, що вчинки і поведінка індивідів розглядаються через призму суспільних цінностей

та норм, котрі потребують від людей особливого – морального типу поведінки. Саме імперативність робить мораль регулятором відносин людей з природою, суспільством, іншими людьми, забезпечуючи оптимальне співвідношення інтересів особистості й суспільства, необхідний баланс «Я» і «не Я».

Як форма суспільної свідомості, мораль визначає й корегує поведінку людини, її вчинки, відносини. Мораль являється продуктом соціального досвіду поколінь, квінтесенцією етичної рефлексії суспільства й історично першим способом соціальної регуляції, що забезпечує узгодженість дій індивідів і оптимальне співвідношення індивідуальних потреб, інтересів з відповідними потребами й інтересами соціального цілого.

Стосовно співвідношення моралі й соціальності, серед науковців існують дві точки зору. Згідно першої, мораль являє собою різновид соціальних відносин, більше того, вона обумовлена базовими суспільними відносинами (К. Маркс, Е. Дюркгейм); згідно іншої думки, мораль безпосередньо не залежить від соціальних відносин, вона передує соціальності [226]. Таке неоднозначне розуміння моралі пояснюється тим, що вона, як форма імперативності, реалізується в суспільній практиці й опосередковується нею, в той же час, визначаючи моральні ідеали, принципи, цінності, виступає як форма ціннісної свідомості, як ідеально-ціннісна сутність суспільного буття.

Значення моралі в соціальному житті обумовлюється її загальним, надіндивідуальним характером. Виражаючи суспільні інтереси, вона тим самим забезпечує індивідуальні інтереси. А тому моральні засади суспільства являються основою як суспільного, так й індивідуального благополуччя.

Для соціальної роботи мораль є особливо важливою складовою, оскільки, являючись формою суспільної свідомості, вона слугує духовним життєвим орієнтиром, що сприяє забезпеченню балансу особистого й суспільного блага, гармонізації соціальної взаємодії, зміцненню суспільства. Мораль являється джерелом духовного саморозвитку людини, утвердженням у свідомості гуманістичних цінностей і виступає основою виховання особистості [180, с. 79]. У той же час моральність – це усвідомлена й вільна реалізація особистістю у

своїй життєдіяльності суспільної моралі, обумовлена її ціннісно-смысловим розумінням світу і відчуттям сумління.

Вченими виникнення моральності пояснюється з різних точок зору. Деякі вчені ХХ століття розрізняли індивідуальну й соціальну моральність. Так індивідуальна моральність пов'язувалась з прагненням людини до особистого добробуту. Соціальна моральність визначає прагнення індивіда до суспільного, загального благополуччя [143, С. 55 – 58]. Сучасне трактування моральності передбачає її розгляд у трьох вимірах: як моральна свідомість, тобто система норм поведінки; як усвідомлення й оцінка цих норм – моральна самосвідомість; як практичне застосування або ігнорування цих норм – реальна моральна або аморальна поведінка.

Суть морального буття полягає в максимальному зближенні цих трьох вимірів. Моральність людини, проявляючись в її поведінці й діяльності, являється результатом морального вибору. Фундаментальною основою моральності виступає суб'єктивне відношення до людей, що виражається в співчутті, милосерді, сердечності, співпереживанні, солідарності, в умінні поставити себе на місце іншого, в гуманному відношенні до оточуючих, готовності допомогти нужденним.

Відносно себе моральність проявляється в усвідомленні людиною своєї єдності зі світом, прагненні досягнути духовної досконалості. Являючись критерієм духовної культури людини, моральність характеризує міру й якість її свободи, самореалізації. Сутнісною ознакою моральності є визнання рівності всіх людей незалежно від їх соціального статусу, прибутку. Від рівня розвитку моральності залежать стабільність і перспективи розвитку суспільства. Недооцінка моральності, її ролі в суспільному бутті може привести до дегуманізації соціальних відносин. На сьогодні є всі підстави говорити про те, що сучасне суспільство, як ніколи, потребує формування моральної свідомості. Ця ціль цілком відповідає і завданням соціальної роботи, і принципам підготовки соціальних працівників.

Духовно-моральна культура людини проявляється у спілкуванні, поведінці, взаємодії з іншими. Культурний рівень соціального працівника має особливо велике значення, оскільки впливає на стиль, спрямованість і зміст його діяльності. Від рівня розвитку індивідуальної культури багато в чому залежить здатність соціального працівника вірно оцінити індивідуальні особливості, потреби клієнта, знайти вірні, оптимальні шляхи надання йому відповідної підтримки і допомоги.

Таким чином, духовно-моральна культура – це соціально-етичний феномен прояву внутрішнього світу людини. Її змістом є загальнолюдські, гуманістичні цінності й ідеали. Вона є продуктом й детермінантою соціальної взаємодії та ціннісно-сисловою етичною системою, що обумовлює спосіб реалізації духовності й моральності людини в соціальному житті.

На нашу думку, духовно-моральна культура соціального працівника характеризує рівень його гуманності, милосердя, свободи, творчості, що проявляється як у саморозвитку, самовдосконаленні, так і у відносинах із знедоленими у відповідності з вищими ідеалами добра, краси, любові, справедливості. У процесі підготовки майбутнього соціального працівника необхідно приділяти особливу увагу розвитку його моральної самосвідомості, потреб і здібностей до пізнання і самопізнання, щирості й доброзичливості, вміння робити самостійний моральний вибір, почуття відповідальності й творчого відношення до своєї професійної діяльності. Як соціальний суб'єкт, соціальний працівник повинен володіти свободою, соціальною активністю й відповідальністю, здатністю до діалогу, співробітництва з іншими людьми. Діяльність соціального працівника, спрямована на відтворення й утвердження соціальної справедливості, зміцнення соціуму, не може бути ефективною, якщо він не володітиме високим рівнем духовно-моральної культури [177, С. 269 – 272].

Все це дозволяє розглядати формування духовно-моральної культури майбутніх соціальних працівників як пріоритетне завдання. Його важливість також пояснюється тією соціокультурною ситуацією, в якій опинилося

українське суспільство сьогодні. Докорінні зміни в соціально-економічному житті українців супроводжуються глибокою кризою суспільної моралі, наслідки якої особливо відчущаються в соціальній сфері. Тому, з урахуванням нових соціально-економічних, політичних умов особливої значущості в Україні набуває проблема духовно-морального виховання майбутніх соціальних працівників. Це пояснюється тим, що розвиток нашого суспільства супроводжується суттєвими трансформаціями ціннісної основи українського соціуму. Спостерігається дегуманізація соціуму, а в міжособистісних відносинах провідною постає егоїстично-прагматична мотивація.

Загострення життєвих проблем багатьох людей відбувається в умовах втрати ними попередніх моральних цінностей й орієнтирів, життєвих смислів, що відображається на духовно-моральному стані суспільства, сприяє ще більшій його дестабілізації. Для успішної соціальної адаптації українців в новій соціально-економічній ситуації надзвичайно важливо надати нужденним своєчасну моральну підтримку і допомогу. Беручи до уваги те, що від результатів діяльності соціальних працівників багато в чому залежить соціальне благополуччя всіх громадян, можна стверджувати, що в сучасних умовах актуальності набувають питання виховання духовно-моральної культури соціальних працівників, котрі у своїй діяльності не лише вирішують конкретні соціальні проблеми своїх клієнтів, але й допомагають їм засвоювати нові моральні норми й цінності, знаходити життєві смисли, успішно адаптуватись до нових соціокультурних умов буття. У зв'язку з цим, духовно-моральна культура соціальних працівників повинна стати фундаментальною основою їх професійної компетенції, передумовою ефективності соціальної роботи.

В умовах соціокультурних, економічних, політичних трансформацій суспільства спостерігається посилення релігійного впливу на процес духовно-морального «оздоровлення» соціуму. На нашу думку, вивчення й використання досвіду духовного впливу релігії на віруючих, добродійної діяльності церкви збагатить процес морального виховання майбутніх соціальних працівників.

Адже церква, як елемент соціуму, завжди брала участь у вирішенні назрілих соціальних питань, але на жаль доводиться констатувати, що сьогодні держава не бачить в особі релігійних організацій повноцінного партнера з організації соціальної роботи.

Про важливу соціальну роль церкви говорили багато мислителів. Так, німецький мислитель М. Вебер високо оцінив соціальну роль церкви як самостійної сили, незалежної від політичної структури суспільства. Суспільству необхідна релігія, оскільки вона соціальний факт та «будівельний матеріал» будь-якого суспільства [33, С. 146 – 168]. Французький учений Е.Дюркгейм вважав релігію проявом соціального життя та дійшов висновку, що метою релігії є піднесення людини над собою [132], адже релігійна та суспільна свідомість є тотожними. Американський соціолог П. Бергер стверджує, що в історії людства релігія відіграла стратегічну роль у конструюванні людиною соціальної реальності, оскільки є найбільш ефективним та найбільш поширеним засобом пояснення і виправдання соціального ладу [149].

Для нашої країни особливо важливим є виховний вплив православ'я, яке на терені Київської Русі сформувалось в результаті синтезу слов'янської язичницької культури і східного християнства. Це пояснюється тим, що проголошених християнством ідеалів соціальної справедливості неможна досягти без внутрішнього «переродження» людей. Проголошуючи можливість і необхідність духовного удосконалення людей, християнство виявилось потужним інститутом високої моралі для людства. Закономірно, що в християнстві виховання постає важливим механізмом соціалізації індивіда.

Розглядаючи основні положення релігійної, а зокрема православної соціалізації потрібно відзначити, що Україна являється поліконфесійною державою, де офіційно зареєстровано більше 36 тисяч релігійних організацій 55 напрямків і толків [185]. Основною (традиційною) для України релігією є християнство з конфесійною палітрою (православні, греко-католики, католики, протестанти). При чому православ'я продовжує зберігати передові позиції та складає половину християнських релігійних громад.

Слід зазначити, що релігійними організаціями, що діють на території України, накопичений багатий позитивний досвід спільного, конструктивного співробітництва у сфері соціального служіння. Так, з 1996 року діє Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, одним із завдань якої є координація добродійної, благодійницької діяльності релігійних організацій.

Активна добродійна, благодійницька та інша соціально значуща діяльність проводиться практично всіма релігійними організаціями України. З цією метою створюються та діють відповідні благодійні організації. Релігійні спільноти реалізують свої соціальні проекти за допомогою добровільних пожертвувань та спонсорських надходжень, отриманих від благодійних організацій, приватних осіб як в Україні, так і за кордоном.

На особливу увагу заслуговує діяльність численних благодійних соціально-спрямованих структур – фондів, місій, братств Української православної церкви. На цій ниві активно діють відділення та служби міжнародного фонду «Карітас» Римсько-Католицької церкви та Української Греко-Католицької церкви, протестантських релігійних організацій – церков євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської, християн віри євангельської п'ятидесятників, Міжнародна організація «Адвентистське агентство допомоги та розвитку» Церкви адвентистів Сьомого дня.

В результаті прийняття Верховною Радою України 19 квітня 2011 р. Закону України «Про волонтерську діяльність» законодавчо оформлено діяльність волонтерських організацій, які використовують допомогу іноземних волонтерів при здійсненні соціальної роботи релігійними організаціями.

Характерною рисою соціальної роботи релігійних організацій є поєднання можливостей їх представників різної конфесійної належності, спрямоване на реалізацію вузьких профільних проектів – допомога нужденним, підтримка функціонування медичних, освітніх установ, робота в місцях позбавлення волі, хоспісна допомога тощо. Також, важливою особливістю є одночасне надання постійної матеріальної допомоги із душпастирським служінням.

Релігійні організації, за сприяння органів державної виконавчої влади, реалізують різноманітні проекти добродійної та милосердницької роботи. Здійснюють масштабні заходи з духовної опіки та допомоги по догляду за особами, що перебувають у закладах соціального захисту. Останніми роками така робота активно проводиться у пенітенціарних закладах. При релігійних організаціях утворюються осередки охорони здоров'я: реабілітаційні центри, лікарські кабінети, санаторії, де надають допомогу хворим, забезпечують ліками, медичним обладнанням та ін., працюють пункти безкоштовного харчування, осередки соціальної (гуманітарної) допомоги для надання комплексу побутових послуг інвалідам, ветеранам війни та праці, самотнім людям похилого віку за місцем їхнього проживання.

Безпосередньо, головною метою міжнародного фонду «Каритас» виступає діяльність, спрямована на надання гуманітарної, соціальної та фінансової допомоги, добродійних послуг особам, які їх потребують без огляду на їхню конфесійну приналежність. Фонд здійснює свою благодійну роботу за програмами: «Благодійна їдальня», «Довіра», «Реабілітація жінок», «Опіка вдома», «Організація дозвілля дітей з вадами розвитку», «Діти вулиці», «Сирітський портфель».

Церква адвентистів Сьомого дня і, зокрема, Міжнародна організація «Адвентистське агентство допомоги та розвитку» (АДРА) здійснює низку програм, зорієнтованих на пропаганду здорового способу життя, розрахованих на молодь й передбачає індивідуальні консультації з лікарями, сімейним консультантом, психологом та соціальним працівником.

Іншими протестантськими релігійними організаціями також підтримується робота мережі закладів охорони здоров'я, де працюють пункти безкоштовного харчування, осередки соціальної (гуманітарної) допомоги; розширюється мережа оздоровчих таборів, започатковано масштабні соціально-гуманітарні проекти: «Інваліди», «Люди похилого віку», «Ярмарок здоров'я», «Бездомні», «Відновлення зору», «Зміцнення сімей», євангелізаційно-оздоровчі

програми: «О людино! Будь здорова і живи», під час реалізації яких проводяться лекції на біблійну та медико-оздоровчу тематику [66].

Особливих зусиль докладають релігійні організації для боротьби з ВІЛ/СНІДом. Координацію їхньої діяльності фактично здійснює Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій. Саме ця організація виступила засновником міжконфесійного діалогу у сфері подолання епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні шляхом прийняття та впровадження «Концепції участі Церков та релігійних організацій України у протидії епідемії ВІЛ/СНІДу» і «Стратегії участі Церков та релігійних організацій України у протидії епідемії ВІЛ/СНІДу», що є унікальним досвідом.

На сьогодні релігійні організації апробовують нові форми соціального служіння. Зокрема, з метою привернення уваги українців до морально-аксіологічної проблематики, релігійні організації звертаються до одного з найпопулярніших різновидів сучасного мистецтва й одночасно доволі ефективного засобу впливу на суспільну свідомість – кінематографу. Показовим у даному відношенні є Міжнародний кінофестиваль «Покров», девіз заходу: «Православне кіно – для молоді». Цим закликом організатори дійства прагнуть вказати православним кінематографістам і громадськості на головну проблему сьогодення – відсутність релігійного виховання підростаючого покоління. Представлена на фестивалі продукція контрастує із тим гламуром та маскультом, які поширені у вітчизняному телевізійному просторі [183].

Таким чином, релігійні організації на терені України здійснюють потужну соціальну роботу серед нужденних, у розв'язанні соціальних проблем вони тісно співпрацюють з державними органами у справах сім'ї та молоді, управліннями соціального захисту населення та службами у справах неповнолітніх.

Успіхи релігійних організацій у справі соціального служіння сприяють підтримці їхнього високого авторитету в українському суспільстві. Протягом кількох останніх років рейтинг довіри до віросповідних об'єднань з боку населення не опускається нижче 50 відсотків і суттєво перевищує ті рейтинги

довіри, які громадяни висловлюють Парламентові, Уряду, політичним партіям, судам тощо. Однак, незважаючи на різнобічність і масштабність суспільної активності конфесій, соціальний потенціал останніх використовується не на повну потужність. Це пояснюється рядом причин: наявність у масовій свідомості радянських ідеологем; відносно повільна адаптація конфесій до нових соціальних реалій; незавершеність оформлення конфесійної архітектури українського суспільства; конфліктність міжконфесійних та міжцерковних взаємин.

Загалом релігійні організації володіють багатолітнім досвідом, значним ідейним багажем, відповідними навичками, котрі спрямовані на духовне оздоровлення суспільства. Одним із основних шляхів у цьому напрямку являється впровадження в суспільну свідомість певних ідей, цінностей, ідеалів, які мають моральний, гуманістичний характер. Завдяки цьому релігійні організації й вірні можуть сприяти переорієнтації всього суспільства й кожного окремого індивіда у напрямку переоцінки цінностей, пріоритетів з матеріальних потреб на духовні, стимулювати прагнення людей до духовного зростання, формування моральних цінностей особистості. Особливо актуальною є така діяльність для українського суспільства, яке за даними соціальних досліджень станом на 01.01. 2013 року на 67 відсотків є віруючим [157, С. 23 – 49].

Здійснюючи благодійництво, релігійні організації покращують духовно-моральну атмосферу в суспільстві, сприяють гуманізації суспільних відносин, реалізуючи на практиці гуманістичні принципи віри, надії, любові до людей.

Враховуючи поліконфесійність українського суспільства, необхідно щоб відносини між вірними будувалися на основі визнання рівності сторін, рівноцінності світоглядних систем, відмови від силового тиску. Обов'язковою умовою діалогу являється відмова конфесій від прагнення зайняти провідну позицію, роль в духовному житті суспільства, пошук загальної інтегративної основи. Такою основою якраз постає соціальна та благодійна діяльність.

У цьому контексті, в процесі духовно-морального виховання майбутніх соціальних працівників, необхідно прищеплювати їм толерантне ставлення до осіб різних віросповідань, соціальних прошарків. При цьому потрібно пам'ятати, що толерантність, як особистісна риса, не набувається в процесі навчання, а є результатом не стільки виховання, скільки самовиховання.

Згідно Декларації принципів терпимості ООН, виховання в дусі толерантності починається з навчання людей тому, в чому полягають їх загальні права і свободи, щоб забезпечити реалізацію їх і закріплювати прагнення до захисту прав інших. Виховання толерантності необхідно розглядати в якості надзвичайно важливого завдання, яке повинно сприяти формуванню у молоді навичок самостійного, критичного мислення і побудови суджень на основі моральних цінностей [52, С. 7 – 10].

Довгий час, із моменту прийняття християнства, релігійне виховання являлось єдиною педагогічною системою в українському суспільстві. За цей період у православній практиці накопичено великий досвід у сфері духовно-морального удосконалення людини. Релігійна думка суттєво вплинула на інтерпретацію проблем добра і зла, справедливості й моральності, свободи та відповідальності, честі й гідності тощо.

Застерігаючи людину від егоїзму та свавілля, православ'я визначило її призначення земного життя, у відповідності з цим, сенс життя вірного – спасіння душі. Для цього замало слідувати лише заповідям Христа, потрібно робити добрі справи на благо людям. «Блаженні милостиві, бо вони помилувані будуть» - ця заповідь Ісуса підносить милосердя в ранг особливо важливої добродієчності православного вірного. У християнстві вважається, що проявляючи милосердя, людина наближається до Бога, встановлюючи з ним відповідний зв'язок. Висловлюючи співчуття і надаючи допомогу знедоленим, людина турбується перш за все про свою душу, духовно і морально вдосконалюється.

Любов до Бога і ближнього являється найважливішою добродієчністю в християнській православній етиці: «Полюби ближнього твого, як самого себе».

Причому любов передбачає тісний зв'язок з діяльністю. Прояв почуття любові виступає головним критерієм присутності й активності Святого Духу у вірного. Отже, бути людиною згідно з православною етикою, - значить усвідомлювати себе взаємопов'язаним з іншими людьми, зі всім світом, що передбачає взаємну відповідальність та має духовний характер: кожен християнин існує для іншого, і обидва вони для Бога [233, С. 40 – 47]. Саме із православ'ям пов'язане формування таких якостей українського народу як: відкритість, терпимість, альтруїзм, працелюбність, колективізм, милосердя, сердечність тощо.

На наш погляд, ці якості являються основоположними для сучасного соціального працівника, який, окрім надання матеріальної підтримки нужденним, обов'язково має надавати їм психологічну підтримку. У цьому відношенні функції соціального працівника деякою мірою є подібними з функціями священика. Він повинен бути гарним психоаналітиком щоб допомогти людині адаптуватися до соціокультурної реальності, сприяти її духовно-моральному самовдосконаленню. Соціальна робота – це комплекс соціальних заходів держави, громадських, релігійних організацій, місцевих органів самоврядування, що спрямовані на соціальний захист, соціальну адаптацію громадян. Досягти цього можливо лише застосовуючи в соціальній роботі новітні підходи, спираючись на вітчизняний і зарубіжний досвід.

3.3. Традиції і новаторство в процесі оптимізації соціальної роботи в Україні

Соціальна робота виступає однією із необхідних складових суспільного життя, оскільки являє собою професійну діяльність, метою якої постає допомога як окремим людям, так і соціальним групам у подоланні особистих, соціальних негараздів, використовуючи різні методи (підтримка, захист, співчуття тощо). Але, сучасний етап розвитку соціальних відносин вносить свої корективи в розуміння соціальної роботи. На сьогодні, вона визначається як навчальна дисципліна, а у вищих навчальних закладах (як у вітчизняних, так і

закордонних) готують спеціалістів з даної галузі, для оптимізації надання допомоги різним верствам суспільства. Також соціальна робота інституалізується, оскільки цього вимагає розвиток громадянського суспільства. Таке тлумачення та оптимізація розвитку соціальної роботи потребує поєднання традицій і новаторства.

Суспільна свідомість завжди була орієнтована на збереження і наслідування традицій. Однак, суспільне життя завжди потребує змін, особливо це відбувається під час соціальних трансформацій. Саме в ці часи відбувається поляризація суспільних настроїв, спостерігається протистояння між соціальними групами. Оскільки одні в нововведеннях вбачають загрозу стабільності та стійкості суспільства, руйнація традицій сприймається ними як катастрофа, втрата духовності, занепад цілого світу, а інші - в суспільних змінах вбачають звільнення від застою, на їх думку саме традиції виховують у людини почуття «рабського слідування». Соціальні трансформації сприймаються ними як щось нове, прогресивне, що руйнує буденність. Саме впровадження новацій стимулює розвиток творчої думки і спонукає суспільство до революційної активності. Отже, між традиціями та новаторством існує діалектична єдність, яка з необхідністю передбачає їх протистояння. Таку їх взаємодію зумовлює сам суспільний розвиток. Оскільки суперечливе відношення традицій та новаторства пронизує всю історію людства. Безсумнівним є те, що як традиції, так і новаторство мають поліфонічні смисли, різні функціональні можливості в залежності від історичних обставин. Дослідження традицій та новаторства, їх ролі у розвитку суспільства постають одними з найсерйозніших та дискусійних як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Традиції та новаторство постають предметом вивчення багатьох наук. Але, всебічне, комплексне дослідження цих аспектів суспільної життєдіяльності стає можливим лише завдяки філософській методології. Тому, перед тим як дослідити роль традицій та новаторства у соціальній роботі, варто критично осмислити наявні методологічні підходи що до їх визначення.

Загальноприйнято починати дослідження традицій із розгляду конфуціанства. Адже у літературі поширеним є визначення цього напрямку як форми традиціоналізму. Відомо, що в основі конфуціанства лежить система соціального порядку та моралі, яка демонструє обов'язкову повагу до традицій та спадкоємності. Однією з основних категорій конфуціанства є категорія «Лі», яка означає ритуал, етикет, моральну поведінку, тобто те, що формує правильний порядок всіх соціальних відносин. На думку Конфуція, саме ритуал здатен регулювати пристрасті та страхи людей, визначати те, що є корисним для них, і що їм ненависне. Моральні основи та принципи «Лі» закладені ще у стародавній культурі й містять рекомендації щодо правильної поведінки людей. Дотримання Лі є обов'язковим та непорушним правилом для всіх членів суспільства - це слідування стародавнім звичаям, канонам соціального порядку та правилам моралі. Отже, Конфуцій досить чітко висловлюється про роль традицій у розвитку суспільства. Діяти правильно означає ні в якому разі не допускати розриву між минулим і теперішнім, суспільного консенсусу можна досягти тільки при обґрунтуванні та збереженні авторитету традицій. Як свідчить історія, саме завдяки такому відношенню до традицій, конфуціанству дійсно вдалось створити таку систему довговічного нормативного синтезу, який дозволив регулювати духовне життя суспільства і включав в себе релігійні, моральні, правові, ідеологічні та політичні аспекти.

В Європі теоретичне осмислення традиціоналізму починається приблизно в кінці XVIII століття у Франції, в роботах католицьких традиціоналістів Л. де Бональда, Ж. де Местра, Л. Ботена, Р. де Шатобріана та інших. Дослідники вважали, що традиціоналізм виступав не тільки ідеологічною та політичною реакцією на розповсюдження лібералізму, а як самостійне і цілісне ідеологічне утворення.

На початку XX століття кардинально змінюється підхід щодо розгляду традиціоналізму. Теоретичного окреслення традиції отримали в роботах таких дослідників як Р. Генон, А. Кумарасвам, Ю. Еволи, М. Еліаде. Оскільки у другій половині XVIII століття, на початку XIX ст. поняття традицій

пов'язували із догматами римсько-католицької церкви, то їй на зміну приходять нове трактування традицій, які наповненні новим ідеологічним змістом. Цей зміст вони отримали завдяки розповсюдженню езотеричних вчень Сходу, а саме індуїзму та ісламу. Одним із представників західної філософії традиціоналізму ХХ століття був Р. Генон, який визначив критерії того, що можна називати «інтегральним традиціоналізмом». Філософ обґрунтовував позицію безкомпромісного звернення до духовної традиції як єдиної і абсолютної берегині істини [40, с. 115]. Традиція, на думку вченого, це глибинна буттєва причина всіх соціально-історичних явищ. Саме вона й визначає конкретно історичний спосіб буття суспільства. Тому, якщо відбувається відчуження від традицій, то як наслідок це призводить до кризи, занепаду. Автор цілком правомірно зазначає, що не слід традиції ототожнювати із політико-релігійним консерватизмом. Р. Генон стверджує, що «всі викривлення поняття традиції зводять її до рівня людського, але насправді традиційним є лише те, в чому присутній елемент надлюдського. Саме в цьому й полягає найважливіший пункт, що входить у визначення традиції». [40, с.57].

Для традиціоналізму це постає одним із найважливіших визначень, оскільки дозволяє встановити межі використання самого терміну «традиція». Якщо звертати увагу тільки на етимологічне походження слова «традиція», то воно буквально означає не що інше як передачу чогось комусь. Тобто, таке визначення можна застосувати до будь-якого процесу передачі. Подібне використання даного терміну не є правомірним. Тому, наприклад ісламський традиціоналіст С.-Х. Наср вказував на наступне значення терміну «традиція»: «До Нового часу в різних мовах не було поняття, яке можна було б назвати синонімом традиції, тому що досучасна (архаїчна) людина була глибоко вкорінена в тому світі, який вона сама створила й тому не було необхідності давати традиції визначення. Люди не мали уявлення про відокремлення та формулювання самостійного вчення про традицію, яке існує в сучасному світі. Вони знали про мудрість, про сокровенне, вони також знали про періоди занепаду їх цивілізації та культури, але не мали уявлення про той повністю

секуляризований та антитрадиційний світ. Сама секуляризація якого зробила необхідністю дати визначення традиції» [134, с. 45]. Отже, поняттям «традиція» не слід визначати лише як фольклор та успадковані від минулого організаційні структури. Традиція постає такою онтологічною реальністю, що визначає повноту людського буття.

Поняття «традиція» набуло ґрунтовного осмислення у працях К. Маркса та Ф. Енгельса. У марксизмі традиції набувають таких ознак як стійкість, регулятивність, повторювальність, що залишаються незмінним в процесі змін. Тобто, в даній концепції традиція має зміст історичної спадкоємності. На думку К. Маркса, «урегульованість та порядок є формою суспільної усталеності даного способу виробництва. Якщо ця форма проіснувала протягом тривалого часу, вона набуває усталеності як звичай та традиція» [133, с. 7]. До традиційних явищ, у марксизмі, відносились явища як матеріального, так і нематеріального порядку, що передаються від одного покоління до наступного. У своїх працях К.Маркс вживав поняття «традиція» як таке, що в основному відноситься до духовної сфери життя суспільства, охоплює почуття, спосіб мислення, ідеали, різні художні форми, які потім передаються у спадок наступними поколіннями. Але, у своїй знаменитій праці «Капітал», мислитель вказує на матеріальну сторону традицій. Він пояснює це наступним чином: традиція виступає усталеною формою даного способу виробництва, стабільність забезпечується шляхом відновлення процесу виробництва та відповідних йому суспільних відносин. Тому, традиції це сутнісний аспект матеріального буття суспільства [100]. Ф. Енгельс наголошував на тому, що традиції виступають не тільки рушійною силою у сфері ідеології, а й необхідною складовою економічного життя суспільства. Саме завдяки традиціям забезпечується, по-перше, спадкоємність у соціальній сфері, а по-друге, збереження на кожному наступному етапі розвитку суспільств попередніх ступенів економічного розвитку.

Досить важливим для з'ясування сутності традицій та їх значення у суспільному розвитку має їх розгляд у герменевтиці, зокрема у концепції Г.

Гадамера. Для цього теоретика традиція виступала як «успадкований світ», те, що ми отримуємо та передаємо наступним поколінням. Виходячи із герменевтичної традиції, єдиним можливим способом розуміння світу виступає інтерпретація, оскільки те, що пов'язано із мовою з необхідністю підлягає тлумаченню [37]. Акт розуміння предмету передбачає його творення. Тому, традиція виступає не стільки як передача, а, перш за все, як відтворення соціальних смислів. При цьому новація розглядається як динамічний розвиток, як критика через засвоєння, а також і навпаки, як засвоєння через критику.

Г. Гадамер зазначає, що традицію ні в якому разі не можна розглядати лише як минуле, яке не має жодного відношення до сьогодення, оскільки ми не здатні пізнати суть традицій, не зрозумівши її активної, дієвої можливості. Вона постає своєрідною стихією, що охоплює як минуле, так і теперішнє. Досить вдало такий підхід обґрунтовує сучасний український дослідник В. Огнев'юк: «Пізнання вічного процесу перетворення минулого у сучасне, а сучасного у майбутнє розкриває механізм трансформації раніше існуючої історичної системи взаємодії у нову систему історичної реальності. Якщо, за раніше існуючої системи, ми спостерігали лише окремі елементи вияву історичної тенденції, то за нових обставин, коли тенденції визрівають і набувають сталих ознак, вони стають визначальними обрисами часу. Минуле, сучасне і майбутнє майже завжди тісно переплітаються як у житті людини, так і в історії суспільства, сьогодні завжди стає вчорашнім днем, але разом з тим, у ньому безперестанно зароджується день прийдешній» [123, с. 7].

Отже, традиції постають результатом соціально-історичної діяльності людини і мають об'єктивний характер існування. Для подальшого дослідження традиції варто звернути увагу на феноменологічний підхід, який розглядає її як один із культурних зразків колективного життя. Саме цей культурний зразок і конституює групу в будь-який момент її історичного існування, історичний досвід при цьому складається як схема. Як стверджував А. Шюц, «кожен член, народжений і вихований в групі приймає готову стандартизовану схему культурного патерну, що передається йому його предками, вчителями і

авторитетами як безперечний орієнтир у всіх ситуаціях, які зазвичай трапляються в соціальному світі» [228, с. 181]. Отже, слід зважати, що з позицій такого підходу традицію варто розглядати як живе історичне буття, схему стосунків між людьми в кожній конкретній соціальній групі. Але, при цьому феноменологи звертають увагу і на проблему оновлення традицій. Цей процес вони характеризують як подолання кризи, у випадку якщо окремі люди, соціальні групи стикаються з іншими схемами інтерпретації. Криза також може виникати як наслідок «недієвості» традиційних схем при соціальних трансформаціях. Тобто, проблема інновації зводиться до того, що будь-які оновлення сприймаються індивідом як витіснення його із ціннісно-нормативних уявлень і, як наслідок, виникає ситуація ціннісної дезорієнтації у соціальному просторі. На індивідуальному рівні така ситуація сприймається як зіткнення з новим, що спонукає до перебудови знання. А це, у свою чергу, сприяє поступовому входженню інновацій в буденне життя, і вони стають звичними, традиційними.

Подальший аналіз традицій потребує звернення до досвіду постмодерну. Так, відомий дослідник П. Хаттон характеризує досвід сучасних мислителів, які займаються дослідженням традицій наступним чином: «Їхнє розуміння смислу традиції може бути різним, але проблеми, до яких вони звертаються, одні й ті ж самі: вторгнення потреб сьогодення у спогади про минуле, бажання відновити нерозривний зв'язок із минулим, приховані традиції, які офіційна пам'ять може викривляти та соціальний контекст, в якому діє політика колективної пам'яті. Різниця в інтерпретації забезпечується обміном ідей і проблем традиції у сучасному світі й дозволяє побачити зв'язок положень як в минулому (традиційному світі), так і в теперішньому (світі постмодерну)» [213, С. 310 – 311]. Отже, виходячи із даного зауваження, традиції у дискурсі постмодерну розглядаються як знакова система, де їх тлумачення зводиться до розпізнавання у мові та свідомості.

Варто зазначити, що у постмодернізмі теперішнє цінується набагато більше ніж минуле. На думку модерністів традиція розглядалась як те, що

потрібно знищити, а для постмодерністів вона постає об'єктом зацікавлення. На сьогодні традиції постають не як перешкоди, а як те, що людина може ігнорувати, уникати, відкидати. Постмодернізм з ентузіазмом приймає образи, запозичені із різних культур, але, в мистецтві та архітектурі використовуються образи минулого, а в літературі та музиці застосовуються старі форми. Однак, це не має ніякого відношення до зв'язку з минулим, оскільки сам постмодернізм не забезпечує спадкоємності, а використання традицій носить довільний характер. Тому первинні елементи втрачають свій сенс й інтегруються у нові контексти.

Так, для постмодернізму традиція виступає як текст, який складається із послідовності знаків та виступає формою комунікації. Текст має характер інтертекстуальності, він включає в себе й інші тексти, звичаї, обряди, ритуали тощо. Виходячи з цього, представники постмодернізму стверджують, що існує безліч традицій, пов'язаних між собою. Постмодернізм ставить під сумнів той факт, що людина здатна породжувати нові речі. Різні концепції інтертекстуальності показують, що все нове завжди стає можливим тільки завдяки старому, минулому. А, отже, приходять до висновку, що в культурі взагалі немає нічого нового, немає автора, тому що культура поєднує те, що в ній уже є, вона не потребує пояснення в чомусь зовнішньому для себе. Тобто, традиція виступає символічною системою конструйованих, обраних та інтерпретованих значень.

У другій половині ХХ століття відбувається новий поворот щодо осмислення традицій, зокрема про це свідчить публікація праці американського соціолога Е. Шилза «Традиція». Автор здійснює перехід від вивчення змісту традицій до вивчення її формального аспекту. Вчений також приділяв увагу співвідношенню традицій та новацій. Він вважав, що «між механізмами сталості та механізмами змін немає абсолютної відмінності; сталість присутня в змінах і механізми змін вимагають також механізмів сталості – без цього інновація не була б такою яскравою, і могло б відбутись повернення до попереднього стану» [224, с. 345].

У 70-х роках ХХ століття виходить ще одна фундаментальна праця, присвячена дослідженню традицій. Авторство належить одному із представників структурного функціоналізму Ш. Ейзенштадту і має назву «Традиція, зміни та сучасність». Автор намагався узагальнити попередній досвід досліджень традицій, та приділяв увагу вивченню співвідношення традицій і новаторства, вважав, що ця проблема є досить складною та неоднозначною. Традиція, по відношенню до соціального розвитку виконує, дві функції, з одного боку, вона позитивно впливає на модернізаційні процеси, а з іншого, в такій формі як традиціоналізм - навпаки перешкоджає йому. Ш. Ейзенштадт аналізує декілька варіантів співвідношення традицій та новаторства. Перший варіант – сучасність руйнує традиційні моделі не створюючи нових; при цьому виникає піднесення традиціоналізму, для якого характерний опір змінам та їх заперечення. Другий варіант автор називає, адаптативним. Він характеризується яскраво вираженою готовністю традиційно орієнтованих груп ставити й виконувати нові завдання, які виходять за рамки їх традиційних уявлень. Третій варіант мислитель називає трансформативним. Саме цей варіант характеризується здатністю створювати нову соціальну структуру, з власною системою символів, але, не за рахунок руйнування традицій. По-перше, тому що традиція може виступати визначальним чинником самих змін, а по-друге, руйнація традицій не здатна забезпечити сталий розвиток суспільства, і, як наслідок, породжує дезорієнтацію. Тому саму новацію варто розглядати як таку, що виникає на основі традицій, не заперечуючи і не руйнуючи їх [133, с 97].

Значний внесок у розвиток дослідження традицій здійснили радянські дослідники. Так, російський дослідник А. Лучанкін визначає три основних підходи до дослідження проблеми традиції [96, С. 25 – 34]. Згідно із представниками першого підходу, традицію варто розглядати як спадок попереднього соціокультурного етапу. Такої точки зору дотримувались Е. Баллер, Е. Маркарян, В. Плахов та інші. Другий підхід характеризує традицію як обмеження смислового поля сферою суспільної свідомості; третій підхід

характеризує традиції як форму суспільного взаємозв'язку людей між собою. Вона здійснює тимчасове та внутрішньо-просторове спілкування і взаємодію людей між собою, тобто виступає механізмом соціалізації індивідів. Подібного погляду дотримувались зокрема Л. Буєва та В. Власова. За словами В.Власової, традиція є «особливим соціальним зв'язком індивідів та груп у суспільстві, специфічним змістом якого є відтворення із покоління в покоління визначених змістовних формалізмів дій та уявлень, що фіксують накопичений соціальний досвід і виступають регулятивними принципами освоєння нових умов і задач діяльності» [35, С. 30 – 39]. Отже, у наведених підходах традиція являє собою надособову та надіндивідуальну надбудову, яка регулює суспільні відносини і визначає існування соціальної спільноти та всього суспільства.

Сучасні російські автори визначають традиції як універсальні екзистенціальні цінності. «Традиція – це не повітря, яким живе людина, навіть не помічаючи цього - набувається, усвідомлюється, і це не тільки феноменологічний процес, що є предметом дослідження соціолога або етнографа» - зауважує З. Рахматуліна [155, с. 26]. Тобто, традиція, виступає природним процесом накопичення, збереження та здійснення трансляції екзистенційних цінностей людини.

Філософська думка України розробила своєрідне бачення взаємодії традицій та новаторства, враховуючи культурно-історичні та світоглядні аспекти суспільного життя. У філософських працях представників українського романтизму М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, М. Гоголя, а також у представників філософії першої половини ХХ століття В. Липинського, Д. Донцова, Д. Чижевського здійснено переосмислення уявлень про традицію та новацію. Їх зводять до рівня філософських категорій.

У філософській концепції М. Костомарова традиція переноситься у площину історичного пізнання, де їй надаються функції спрямованості історичного знання і пояснення сучасного здійснюється через минуле та передбачення майбутнього. У своїй роботі «Слов'янська міфологія» автор стверджує, що міфологічний символізм несе в собі вічні проблеми буття, які в

художній формі передаються наступним поколінням, формуючи при цьому духовну субстанцію народу. Дотримання традицій забезпечує формування цілісної національної самосвідомості [81, С. 10 – 25].

П. Куліш, розглядаючи культуру минулого стверджував, що вона являє собою закодований, закритий скарб, збереження якого є визначальною умовою існування народу, що визнає самобутність національної культури і національного характеру. Схожу точку зору на роль традицій мав відомий письменник М. Гоголь, який стверджував, що національна культура є невід'ємним елементом народного життя, де національне виступає не чим іншим як народним, а народ є носієм усіх духовних цінностей. Мислитель вважав, що світ української культури існує як єдність двох світів: козацького та селянського. Перший світ – це світ козацьких традицій (веселощі, незалежність побуту, свобода, чесність, побратимство) і другий – осідлий, для якого характерною особливістю є шанування родини, батьків, створення своєрідного фольклору.

Більшість сучасних українських філософів, які займаються дослідженням проблематики традицій та новаторства акцентують увагу на внутрішньому ціннісному аспекті розвитку суспільства. На думку В. Огнев'юка, «розвиток освіти у ХХ столітті, як і більш далекі у часовому вимірі етапи її становлення, нові трансформації (скажімо – на зламі другого й третього тисячоліть) та взаємозв'язок із розвитком громадянського суспільства, ринковою економікою, соціальною сферою, наукою, культурою, духовним світом людини, глобальними перетвореннями у життєдіяльності сучасної цивілізації, дають можливість скристалізувати новітнє бачення взаємозумовлених впливів в системі «людина – освіта – суспільство - природа» [126, с. 3]. Тобто, ретроспективний аналіз розвитку освіти дозволяє передбачити перехід до інноваційної освіти, яка дає змогу індивіду самочинно здійснювати свою діяльність у сучасному ситуативному світі.

Досить своєрідно до аналізу проблеми традиції підходить відомий вчений Б. Новіков. Автор стверджує: «Лише актуалізація евристичного та

методологічного потенціалу принципу співпадіння історичного та логічного в змозі виявити генетичну (а тому і логічну) послідовність етапів, послідовність конкретних історичних форм та динаміку творчого процесу дає можливість адекватно відтворити діалектику процесу та результату творчості, діалектику об'єкта і суб'єкта творчості, діалектику старого й нового, традиції та новаторства, продуктивного і репродуктивного в ній. Лише його послідовне проведення дає змогу усвідомити кінечність і минуність тих визначених (безпосередніх) історичних форм, в яких здійснюється перманентний процес творчості, а отже – дозволяє «пробитись» крізь товщу емпіричного багатоманіття творчих актів до субстанційних характеристик власне творчості» [123, С. 7 – 8]. Отже, діалектична суперечність традицій і новаторства виступає необхідною умовою суспільного розвитку.

Вітчизняна дослідниця Т. Ящук традицію розглядає як обов'язкову умову суспільного поступу. Вона зазначає, що варто звертати увагу не тільки на обумовленість теперішнього минулим, а й враховувати особливості сучасного розвитку, оскільки в сьогоденні поєднані різні тенденції, які, у свою чергу, визначають альтернативні можливості розвитку майбутнього.

Зміни є необхідною умовою суспільного розвитку і кожне наступне покоління має з глибокою шанобою ставитись до традицій [241, С. 16 – 22]. Відомий український вчений Л. Губерський звертає основну увагу на осмислення відношення молоді до традицій, які, на його думку, прямо звернені до духовного світу людини, соціальних груп, виконуючи роль стабілізації та відтворення соціальних відносин [49, с. 569]. Новації для молоді виступають однією із характерних рис її свідомості. Саме новації здійснюють якісні зміни, що трансформують стереотипи національно-культурної творчості, особливо духовної сфери.

Так, мабуть, ніхто не заперечуватиме той факт, що будь-яка нова епоха визначає свій напрямок розвитку, свою світоглядну установку, творить свої взірці та моделі подальшого поступу суспільства.

Якщо звернутись до історичної спадщини, то можна простежити різні світоглядні установки, що напряду залежать від того феномену, якому, в цьому історичному періоді, надається перевага (наприклад, Богові, людині, космосу, науці, розуму, інформації, капіталу, споживанню тощо).

Сучасний стан цивілізаційного розвитку характеризується прискоренням всіх сфер життєдіяльності суспільства. І це, у свою чергу, спонукає нас з'ясувати сутність самого нового та власне новаторства та інновацій, зокрема у такій важливій сфері суспільного життя, як соціальна робота.

Світ сучасної людини «наповнений»: різними можливостями, отримувати освіту, користуватись надбаннями сучасної цивілізації (Інтернет, телекомунікації), завдяки чому відбувається суб'єктивізація буття. Це якісно новий етап у розвитку як окремо взятої людини, так і всього суспільства. Всі ці чинники, з одного боку, конструктивно впливають на розвиток особистості, а, з іншого, знеособлюють людину, уніфікують суспільні відносини. Разом з тим необхідно зазначити, що кожна епоха, досягла відповідного рівня розвитку, реалізувавши свої можливості в науці, техніці, культурі, а це з необхідністю вимагає створення нового. Сучасна цивілізація ще більше вимагає впровадження новацій, адже сьогодні інтенсифікуються всі сфери життєдіяльності суспільств і соціальна робота не є винятком.

Слід зауважити, що процеси прискореного розвитку суспільства починаються з епохи підприємництва, зокрема виникнення «духу капіталізму». Адже саме ті протиріччя й проблеми, що були породжені розвитком ринкової економіки, підприємництва, конкуренцією з необхідністю вимагають постійного впровадження нововведень, оскільки розвиток являє собою постійну динаміку новаційних змін.

Отже, будь-який історичний етап розвитку суспільств вимагав впровадження новацій. Але між минулим і сьогоденням існує досить велика різниця. Так, можна навести приклад з діяльністю, всім відомого Генрі Форда. Він не винаходив ані конвеєра, ані двигуна, проте йому вдалося сполучити ці два елементи та створити абсолютно нову індустрію, яка виявилась

надзвичайно прибутковою. Зважаючи на це, варто сказати, що попередні історичні етапи щодо впровадження новацій мали більше свободи для творчості та помилок. У сучасному ж суспільстві впровадження новацій потребує мудрого погляду на майбутнє, ефективного планування, що безпосередньо залежить від особливостей ринку. Адже всім відомо, що сучасна людина споживає не для того, щоб задовольнити свої потреби, а споживає для того, щоб споживати. На думку австрійського і американського економіста, соціолога Й. Шумпетера: «На Заході ми виростили з вірою, що чим більше, тим краще. Але це не обов'язково так. Тим не менш, куди не глянь, всього стає більше й більше. Більше товарів, більше ринків, більше людей, більше конкуренції. «Більше» - це реалії нашого життя» [124, с. 18].

Ще однією особливістю сучасного етапу впровадження новацій є те, що винахідниками є не ті, хто отримує прибуток і визнання, за власний винахід, а інші, котрі спромоглися віднайти ефективний спосіб реалізації ідеї, щоб вона стала потрібною та прибутковою. Успішність реалізації винаходу також залежить від часу, який проходить з моменту відкриття до його впровадження. І тут традиційний спосіб реалізації нововведень виявляється неідеальним. Тому, що сьогодні вимагає нестандартного, нешаблонного мислення та діяльності. У цьому контексті австрійський філософ Ф. Хайек зазначає: «Якщо у вас є унікальна ідея, не мине й двох тижнів як конкуренти скопіюють її собі. Коли 3 мільярди людей намагаються побудувати суспільство, подібне вашому, конкурентна боротьба швидко досягає точки кипіння. І не сподівайтесь, що вогонь буде послаблений. Але є один єдиний вихід. І він оманливо простий. Треба просто зробити щось нове, що-небудь, чого світ ще не бачив. Вигадайте що-небудь, що зробить вас на секунду унікальним і дасть вам унікальну конкурентну перевагу» [124, с. 21]. Даної точки зору дотримується американський вчений Б.Твіс, зазначаючи, що: «...ми або швидкі, або забуті. У Новій економіці не має обмежень швидкості. Володарює проворність. Швидкість – це все!» [124, с. 23].

Дійсно сьогодні, як ніколи, потребує новацій в усіх сферах життєдіяльності суспільства (економіка, політика, право, культура, а також соціальна робота). З одного боку, способи її організації ускладнюються, а, з іншого - сучасний цивілізаційний поступ надає можливостей в повній мірі охопити всі її сфери. Це стає можливим завдяки технологічному, інформаційному розвитку тощо. Наприклад, організація волонтерського руху по всьому світі і в нашій державі зокрема. Це дозволяє створити не тільки наддержавну організацію, а й дієве, злагоджене світове співтовариство.

Щодо сутнісного значення новацій, то загально прийнято вважати, що новаційна діяльність - це всі наукові, технологічні, теоретичні, організаційні, фінансові та комерційні дії, які призводять до якісно нового етапу розвитку тієї чи іншої сфери життєдіяльності суспільства, де впроваджується щось нове, на основі творчої діяльності, тобто здійснюється оновлення. Також до новаційної діяльності прийнято відносити дослідження і розробки, які опосередковано пов'язані із підготовкою до конкретної новації. Наприклад, комп'ютеризація суспільства. Що стосується соціальної роботи, то тут, за допомогою соціальних мереж, можна не тільки акцентувати увагу небайдужих до вирішення тих чи інших проблем, а й організувати реальні дії, наприклад, збір коштів на реабілітацію, на лікування; влаштування акцій протесту щодо звернення уваги держави і її гарантійних зобов'язань стосовно задоволення нагальних потреб громадян; державна закупівля ліків для онкохворих, ВІЛ інфікованих тощо.

Крім того, під новаційною діяльністю розуміють введення та вживання будь-чого нового, або значно досконалішого (продукту, товару, послуг, ідей, теорій, методів тощо). Тобто, новація завжди безпосередньо пов'язана з новим організаційним підходом, який з необхідністю є продуктивнішим і ефективнішим ніж попередній.

Основною вимогою впровадження новацій є те, що вони мають бути реалізовані на благо суспільства, країни, колективу тощо. Це пов'язано з тим, що будь-яке нове, або вдосконалене є впровадженим, якщо воно реалізується в суспільстві. Отже, будь-що нове (виробничі процеси, теорії, методи, ідеї) є

впровадженими, коли вони дійсно використовуються у багатоаспектній суспільній діяльності.

Сучасна світова та вітчизняна наука також характеризується багатогранністю поглядів щодо сутності тлумачення поняття «новаторства». Як цілком влучно зазначав сучасний американський футуролог Е.Тоффлер, серед нагальх проблем, з якими стикаються бізнес, політика, культура, немає важливішої і складнішої проблеми, ніж проблема нововведень [197, с. 39].

У сучасній філософській літературі новаторство вживається у таких основних значеннях: це нововведення, яке є недостатньо поширеним у суспільному виробництві; нововведення, реалізація нових ідей, теорій, технологій видів продукції в організацію виробництва, управління підприємництвом, колективом, процесом; кінцевий результат впровадження досягнень науково-технічного прогресу, з метою отримання більш високого рівня розвитку сфер людської життєдіяльності (економіки, політики, мистецтва, культури, науки тощо); форма керованого розвитку вже існуючих систем. Таким чином, з огляду на вище сказане, варто надати наступне визначення новаторству. Новаторство – це процес, в результаті якого винаходи, відкриття доводяться до стадії практичного застосування і починають давати відчутні ефекти в усіх сферах життєдіяльності суспільства (економіці, політиці, культурі) тощо. Іншими словами новаторство – це будь-що нове, застосування якого проносить визнання та успіх.

Новації відіграють надзвичайно важливу роль для становлення і розвитку цивілізації, держави. Тому, людська діяльність з необхідністю направлена на вдосконалення та підтримку процесів створення, впровадження новаційних технологій в усі сфери життєдіяльності суспільства. Це свідчить про те, що новаторство, за своєю сутністю, є загальною властивістю, яка притаманна культурі в цілому та і окремим її складовим. Вона являє собою потребу і за своєю мотивацією є цілком природним явищем.

Варто звернути увагу на те, що новаторство передбачає втілення у життя винаходів, що можна охарактеризувати таким терміном як нововведення. А також новаційний процес включає такі складові як: винахід та відкриття.

На думку американського вченого у галузі управління наукою та технікою Б.Твіса, «нововведення – це процес, у якому винахід або ідея набуває економічного змісту». Це єдиний у своєму роді процес, який об'єднує науку, техніку, економіку, управління. Він полягає в одержанні новизни і триває від зародження ідеї до її комерційної реалізації, охоплюючи комплекс відносин, виробництво, обмін, споживання» [192, с. 47]. Інший відомий дослідник, німецький економіст Ф. Хаберданд вважав, що «нововведення охоплюють науково-технічні, економічні й організаційні зміни, які виникають у процесі відтворення. Його основними характеристиками є: якісна новизна виробів, способів виробництва і технологій у порівнянні з попередніми, темпи реалізації, динаміка циклу нововведень, економічна ефективність, соціальні наслідки» [31, С. 114 – 115]. Таким чином більшість дослідників вважають, що нововведення являють собою процеси виникнення, розвитку, поширення та зміни науково-технічних новацій у різних сферах діяльності людини. На думку американського вченого П. Друкера, головною ознакою нововведення є його вплив на спосіб життя людей. Це досить важливе зауваження, тому що з огляду на вище зазначене, нововведення стосується не тільки технічної чи предметної сфери. Вони мають характер соціальних перетворень, що робить їх значно потужнішими за силою впливу, порівняно з впровадженням техніки та технологій. Наприклад, продаж товарів у кредит спричинив справжній економічний переворот. Це не що інше як соціальне нововведення, яке перетворило економіку пропозицій на економіку попиту, що є незалежною від ефективності економіки. Саме тому, нововведення можна трактувати як вперше створений та використаний конкретний засіб чи спосіб діяльності, який задовольняє суспільні потреби, дає реальний ефект у всіх сферах життєдіяльності суспільства, в якому знаходить практичне використання у формі наукового відкриття чи технічного винаходу. Отже, сучасний етап

впровадження новацій передбачає: по-перше, якість перетворень; по-друге, їх ефективність; по-третє, отримання визнання та прибутку; по-четверте, передбачення соціальних наслідків. Тобто, нововведення – це ідея, реалізація якої спричиняє якісно новий етап розвитку усіх сфер життєдіяльності суспільства.

Винахід являє собою нове техніко-технологічне вирішення певної задачі, що дає позитивний результат. Це, у свою чергу, призводить до покращення продукції, а також змінює умови праці. Винахід обумовлений новими технологічними можливостями, є способом вирішення конкретних виробничих проблем. Винахід - це не що інше як: інструменти, методи, процеси, механізми, машини, матеріали, методи пізнання, прийоми мистецької творчості тощо.

Відкриття – це виявлення невідомих раніше об'єктивних закономірностей та явищ матеріального світу, які дозволяють накопичувати теоретичні знання. З цього слідує, що відкриття створюють нові можливості розвитку всіх сфер життєдіяльності людей.

З огляду на вище сказане існують суттєві відмінності між нововведенням винаходом та відкриттям. Нововведення має прикладний рівень існування, а відкриття – фундаментальний рівень; винахід є результатом діяльності вченого, винахідника, а нововведення розробляється і впроваджується колективом; відкриття не передбачає винагороду чи визнання, а нововведення має на меті одержання прибутку чи винагороди; відкриття та винахід можуть бути здійснені випадково, на відміну від нововведення, яке є цілеспрямованим проектом. Іншими словами, нововведення ніколи випадково не відбувається. Воно передбачає чітку послідовність дій. Ці процеси (відкриття, винахід, нововведення) характеризують цілісність такого процесу, як новаторство. А новаторство, в свою чергу, стає джерелом розвитку як окремо взятого підприємства, організації, так і суспільства в цілому.

Однією із сутнісних ознак новаторства є новизна. Це фіксує кількість знань і якість втілених результатів. Існує загально прийнята думка що новизна включає в собі два основних рівні.

Перший рівень – базисні нововведення. Це, нові знання, які створюються на основі пізнання нових законів та відкриття закономірностей. Вони докорінно змінюють різні види діяльності суспільства. Базисні нововведення потребують проведення повного циклу науково дослідницьких робіт. Наприклад, розвиток засобів комунікації людей у світі: винахід залізничного транспорту, авіації, електроніки тощо.

Другий рівень – це нововведення, які створені на базі вже існуючих знань та відомих законів і принципів. Це характеризує вдосконалення нововведень. Вони направлені на поліпшення вже існуючих технологій з якісно новими властивостями. Наприклад, той же комп'ютер, що на сьогодні має нову модель зі збільшенням обсягів пам'яті, швидкості та ін.

Соціальна робота як специфічний вид діяльності людей з необхідністю потребує впровадження та втілення новацій. Як було зазначено вище, такі засоби як інформаційні технології, прямо впливають на організацію соціальної роботи. Зокрема сьогодення характеризується розповсюдженням таких акцій, як флешмоби, що організують волонтери за допомогою Інтернету, для звернення суспільної уваги на нагальні проблеми та соціальні потреби, які потребують негайного вирішення. Наприклад, збір коштів на ліки, медичні послуги, обстеження та лікування закордоном тощо. Особливо це стосується допомоги соціально незахищеним верствам населення.

Флешмоб – (від англ. *flesh* – спалах, мить; *mob* – натовп) дослівно перекладається як миттєвий натовп. Це заздалегідь спрямована масова акція, в якій велика група людей з'являється в громадському місці й виконує раніше сплановані дії, при виконанні яких натовп розходиться.

Флешмоб як загально суспільне явище з'явилося після того, як у жовтні 2002 року вийшла книга американського соціолога Г. Рейнгольда «Розумні натовпи: наступна соціальна революція», в якій автор передбачав, що люди використовуватимуть нові комунікаційні технології (мережу Інтернет, стільникові телефони) для самоорганізації.

Поняття «Розумних натовпів» (смартмоб) стало основоположним в подальшому розвитку флешмобу й інших подібних акцій, які за своєю суттю є різновидами смартмобу. У червні 2003 року Р. Зазуєта з Сан-Франциско, ознайомившись з працями Г. Рейнгольда, створив перший сайт для організації подібних акцій (www.flocksmart.com).

Флешмоби переслідують різні цілі (у тому числі можна розглядати таке поняття як «соціальний флешмоб» – напрям, який направлений на вирішення, перш за все, соціальних проблем, наявних в суспільстві).

Флешмоб, як правило, організовується через Інтернет-сайти. У кожному місті діє по одному сайту, щоб не було плутанини. Втім, часто деякі акції влаштовуються не через офіційний сайт, а через соціальні мережі.

Віртуалізація суспільства організовує діяльність соціальної роботи. Саме приклад флешмобів допомагає волонтерам, з однієї сторони, здійснювати збір коштів на обстеження, операції, які здійснюються за кордоном, особливо тим сім'ям, котрі є соціально незахищеними і потребують не тільки співчуття, а й реальної грошової допомоги. А, з іншої сторони, розповсюдження інформації про тих, хто потребує допомоги, що, в свою чергу, має на меті активний пошук небайдужих, за допомогою Мережі.

В Україні досить дієвим є Всеукраїнський благодійний фонд «Соціальне Партнерство», який має декілька програм: денний центр «Стефанія», мобільна служба допомоги «Соціальний патруль», цілодобовий пункт обігріву, програма «Допоможи дитині», програма «Турбота», благодійна акція «Добровозик», проект «Кияни допомагають киянами», програма «Скриньковий збір».

Денний центр «Стефанія» є найбільшим центром в Європі, де щоденно такі верстви населення як бездомні, пенсіонери, одинокі матері, багатодітні малозабезпечені сім'ї, діти-інваліди тощо отримують більше ніж двадцять видів допомоги. Це й харчування, медичні послуги, ремонт речей та взуття, банк одягу, прання одягу, надання юридичних послуг, відновлення документів та ін. важливим моментом є те, що на базі центру діє програма ресоціалізації бездомних громадян, які бажають повернутися до нормального життя.

Спеціалізація мобільної служби допомоги «Соціальний патруль» характеризується наданням допомоги бездомним та малозабезпеченим під відкритим небом. Так у Києві діє 23 мобільні пункти, куди щодня приїздить бригада Соціального патруля і надає допомогу у вигляді гарячих обідів, сезонного одягу тощо.

Цілодобовий пункт обігріву діє на території БЦ «Стефанія». Він відкривається з настанням холодів і приймає щоденно до 200 осіб.

Програма «Допоможи дитині» - це цільовий збір коштів на конкретні потреби дітей з бідних сімей.

Благодійна акція «Добровозик» направлена забезпечення продуктами дітей, інвалідів, пенсіонерів та малозабезпечених сімей за допомогою таких мереж супермаркетів у Києві: «Ашан», «Кишення», «Фуршет», «Novus».

Проект «Кияни допомагають киянам» створений, перш за все, для збору речей від населення, з метою створення банку одягу, при благодійному центрі «Стефанія», де кожен хто потребує може безкоштовно отримати одяг.

«Скриньковий збір» - це проект, який займається збором коштів, на підтримку людей, якими піклується Фонд: це нужденні самотні літні люди, інваліди, багатодітні сім'ї, бездомні.

Всеукраїнський благодійний фонд «Соціальне Партнерство» має офіційний вебсайт: <https://ubb.org.ua>, де небайдужі можуть приймати активну участь у житті тих людей, які потребують допомоги. Недарма гаслом цього сайту є «Ми забезпечуємо життя знедолених людей».

Варто зазначити те, що дані програми підтримують і провідні телеканали України, зокрема «1+1» та «СТБ». Де у кожному інформаційному вечірньому ефері транслюється одна із історій людей, які потребують допомоги. Це, наприклад, збір коштів на обстеження і операції за кордоном, організація допомоги онкохворим, ВІЛ-інфікованим, дітям із малозабезпечених сімей тощо.

Отже, проаналізувавши достатню кількість теорій та підходів щодо аналізу традицій і новацій, їх сутності та значення для суспільного розвитку

варто зробити декілька узагальнень. На нашу думку, недостатнім є тлумачення традицій і ототожнення їх із процесами спадкоємності й наслідування. Значна кількість наукових досліджень ставить нас перед фактом, що наукове осмислення традиції залишається на рівні постановки проблеми. Особливо це стосується сьогодення, оскільки інтенсивне розгортання цивілізаційних процесів порушує перед кожною людиною, суспільством та світовою спільнотою, в цілому, цілу низку суперечностей між національним та глобальним. Виникає питання, що лежить в основі суспільного поступу традиції, чи слідування новаційним тенденціям, до яких людей не готували ні виховання, ні система освіти?

Саме на початку 50-х років ХХ століття виникає теорія модернізації і, на думку англійського дослідника Е. Гідденса, глобалізація цілком співпадає із нею. В даній концепції основними категоріями постають співвідношення традицій та новаторства, їх суть зводиться до абсолютної протилежності. Але, сама модернізація спонукала до того, що традиції витіснялись новаціями й розглядались як перешкоди на шляху до будь-якого розвитку [42].

Друга половина ХХ століття характеризується новим етапом у розвитку знань з даної проблематики. З'явилась ціла низка досліджень, які започаткували всебічну критику теорії модернізації. Це роботи таких авторів як Дж. Гасфілда, Р. Бендікса, Р. Рудольфа та інших. У центрі дискусій дослідників було питання співвідношення традиційного та новаційного. Перш за все критикували те положення, що традиції та інновації є взаємовиключними, конфліктуючими системами. На думку більшості дослідників, традиції ні в якому разі не є статичними, однорідними, вони з необхідністю піддаються змінам, трансформаціям. Джерелом новацій виступає розвиток традицій і, як наслідок, змінюється уявлення щодо їх співвідношення. Таким чином, традиції та новаторство тепер розглядаються як такі системи, що співіснують і взаємодіють одна з одною.

Щоб зрозуміти зміст понять «традиція» та «новація» варто розглянути їх прояви у таких сферах суспільної життєдіяльності як культура, наука, філософія та соціальна робота.

У культурі людина по всяк час перебуває між суперечливими продуктивними та репродуктивними творчими силами. Вона, з одного боку, намагається зберегти існуючі форми, а з іншого - створити нові. Традиції в культурі виконують роль адаптаційного механізму, який виступає формою передачі людського досвіду, слугують зв'язком між поколіннями і, в той же час, суспільний розвиток вимагає переходу «старого» у «нове». Історичність культури забезпечується органічним поєднанням традицій та новаторства, що стимулює її до саморозвитку та самозбереження. Отже, традиції виступають необхідною умовою існування соціуму, а новації – умовою його розвитку. Варто погодитись із українським дослідником С. Лур'є в тому, що «саме в умінні приймати і засвоювати новації й полягає життєздатність традиції» [95, с. 156]. При цьому, для того щоб новація набула характеристики традиції необхідний час.

Науку можна охарактеризувати як упорядкований та стандартизований процес, не мислимий без урахування попереднього розвитку; вона постає ієрархічною структурою розділів знання, яка обумовлена науковими традиціями. У науці досить часто акцентується увага на протиставленні наукової традиції та наукової революції. Раніше, при розгляді поняття «наукова революція» акцент ставився на нехтуванні та руйнації традицій, натомість у сучасній літературі провідну роль у розвитку науки відіграють якісні зміни, що розглядаються як істотні характеристики науки.

Філософія постає системою найзагальніших теоретичних поглядів на світ та на місце людини в ньому. Різноманіття філософських шкіл, концепцій, підходів щодо визначення предмету філософії визначає саму суперечність соціальної дійсності, полярність соціальних позицій, ціннісних орієнтирів тощо. І саме цим, філософія впливає на суспільне буття, вона сприяє формуванню нових ідеалів, культурних цінностей. Філософія неможлива без

своєї історії, в якій чільне місце займає вивчення традицій. Філософія трактує традиції як відносно стійку сукупність філософських понять, тверджень, що пов'язані з онтологією, гносеологією, етикою, естетикою тощо. Отже, варто зазначити, що кожен наступний етап у розвитку філософії не відмовляється від попередньої філософії і в цьому розкривається актуальність самої філософії. Український дослідник Л. Яроцький зазначає, що «кожна з філософських систем при всій своїй оригінальності і новизні зовсім не відмовляється від попередньої філософії. Видатні філософи минулого – це не тільки наші попередники, але і сучасники, в яких можна багато чого навчитися і з якими можна вести рівноправний діалог. Філософське мислення начебто породжується кожен раз заново, і тому звернення до класичної спадщини – завжди актуальне» [234, с. 150].

Тому, з філософської точки зору, традиції можна визначати як «поняття що визначає різноманітні форми впливу минулого на сучасне і майбутнє» [203, с. 646]. Новації ж постають продуктом сучасності - це все нове в діяльності людини, що робить її більш продуктивною на відміну від попереднього етапу розвитку. На сучасному етапі розвитку світу, впровадження новацій носить прискорений характер існування. Це пов'язано з розвитком та розповсюдженням новітніх інформаційних технологій на всі сфери життєдіяльності людей. Отже, новації – це все те в діяльності людини, що здійснює якісні зміни як самої свідомості людини, так і всіх сфер життєдіяльності суспільства. Значення традицій та новацій у соціокультурному процесі обумовлено історичним розвитком самого суспільства, це також залежить і від відносин між людьми, економічними, політичними, духовними зрушеннями у суспільстві. Цілком слушно зауважує сучасний український дослідник М. Русин: «Основний зміст поняття «традиція» складає не просто досвід минулих поколінь, а саме такий досвід, який включає в себе умови майбутнього розвитку на даному історичному етапі, у конкретних соціальних умовах для даного суспільства, класу, соціальної групи. Таким чином, це безперервний процес творення, новаторства, а не застигла, абсолютно незмінна

даність» [162, С. 58-59]. Отже, зберігається та успадковується лише те, що не втратило своєї соціальної актуальності і значущості.

Соціальна робота синтезує в собі всі сфери суспільної життєдіяльності, оскільки здійснює свою діяльність з різними верствами населення. Ключову роль її організації також відіграють традиції та новації.

Традиції пронизують соціальну роботу, оскільки вона є виявом саме людського способу існування й була присутня на всіх етапах розвитку людства. Ще за часів Київської Русі прояв традицій в соціальній роботі здійснювався на індивідуальному рівні, у формі індивідуальної благодійності, яка надавалась людям з власної волі. Допомогу могли надавати князі, представники духовенства, прості люди. Вони годували нужденних, подавали їм милостиню грошима, продуктами харчування, одягом або ж надавали тимчасовий притулок. Навіть до ХХ століття у слов'янських народів зберігається традиція надавати примісток мандрівникам і допомагати їм.

Діалектичний вимір існування традицій та новаторства з необхідністю створює шляхи оптимізації соціальної роботи. Варто звернути увагу на два основних. Перший шлях, обумовлений діяльністю держави та розвитком громадянського суспільства, набуває соціальної спрямованості. Тобто, при впровадженні будь-яких соціальних програм з необхідністю враховуються потреби людини як найвищої цінності, й відповідно до цього, створюються соціальні ініціативи держави. Цим самим створюється досить ефективна система соціального захисту, основною метою якої постає надання допомоги як окремій людині, так і соціальним групам. Другий шлях – характеризується посиленням етичного аспекту усіх сфер професійної діяльності, особливо соціальної роботи. На посилення етичних критеріїв наголошують не тільки професійні організації, а й все суспільство, особливо це характерно для країн Західної Європи та США.

Із здобуттям незалежності нашої держави у суспільстві спостерігалася криза соціальної сфери, що загострювалася цілою низкою соціальних проблем, які були породжені не тільки з реформуванням економіки, а й зі зміною

системи цінностей та занепадом моральності. Така ситуація потребувала розв'язання через заміну неефективних традицій і впровадження новацій в соціальну сферу.

У слов'янських народів соціальна робота традиційно організовувалась та функціонувала як благодійність. Тобто, як добровільний акт милосердя зі сторони як приватних осіб, так і різних об'єднань. Ці звичаї та традиції передавались із покоління в покоління протягом багатьох століть. Основні релігійні заповіді поставали достатніми для організації повсякденного життя, сімейних відносин, професійних та етичних норм. Але, в той же час вони повноцінно не вирішували питань етичного аспекту в організації благодійності.

Сучасний етап розвитку соціальної роботи характеризується впровадженням цілої низки новацій. Зокрема, вона розглядається як невід'ємна складова життєдіяльності держави й суспільства. А соціальні працівники з необхідністю задіяні у політичні, економічні та соціальні структури суспільства, а тому цілком природно виникає потреба в тому, щоб етичні нормативи діяльності у сфері соціального захисту населення були формалізовані. Це зумовлено тим, що на сучасному етапі розвитку суспільства соціальна робота інституалізується й виконує одну із найважливіших для держави та суспільства функцій: стабілізації та збереження соціуму, гармонізації суспільних відносин і забезпечення умов для подальшого розвитку як окремої людини, так і всього соціуму в цілому. Тобто, соціальна робота, завдяки впровадженню новацій, постає одним із найважливіших факторів розвитку суспільства, що забезпечує стабільність та безпеку держави.

Але цілком правомірно виникає питання про те, чи дійсно потрібно так формалізувати і законодавчо закріплювати статус та функції соціальної роботи, приймати етичний кодекс соціального працівника? На нашу думку, це є цілком зайвим, оскільки в цьому аспекті завжди буде переважати традиція в організації відносин між соціальним працівником та населенням. Тому, що соціальна робота ґрунтується на гуманізмі та загально людських моральних цінностях і не

може мати жодних обмежень та приписів, які б ігнорували моральні цінності й принципи певного суспільства.

У нашій країні соціальна робота ще не має такого високого статусу й престижу як у країнах Західної Європи та США, тому потребує введення цілої низки новацій в організацію цієї діяльності. Такі новації необхідні, перш за все, в організації професійної діяльності; удосконаленні законодавчої бази; збільшенні окремих видів соціальних служб та соціальних працівників (які досить часто ні теоретично, ні професійно не підготовлені і набувають навичок безпосередньо в процесі самої роботи). У цьому аспекті досить важливим моментом постає вивчення досвіду держав, які мають налагоджену та перевірену часом ефективну систему соціального захисту. Оскільки цей вид діяльності потребує від людини психологічних, душевних затрат, які не вимагають грошової винагороди чи загального визнання.

При цьому, варто зазначити, що в Україні соціальні працівники отримують заробітну платню на рівні робітників бюджетної сфери, але роботу свою цінують, оскільки тут зберігаються й втілюється у саму діяльність досить потужний аспект нашого життя, те що існує в нас, що розкривається в архетипах. Це участь у житті інших людей, співчуття, співпереживання, що розкриває суто людський характер відносин, які ніяким чином не можна регламентувати правилами чи нормативними документами.

Як видно із попереднього аналізу, співвідношення традицій та новаторства присутнє в усіх галузях суспільної життєдіяльності і у кожній із них має свої особливості прояву. Новаційні процеси не можна розглядати окремо від традицій, зазвичай новації у багатьох випадках спираються на традиції. Якщо «нове» виявляється дієвим, потрібним, воно фіксується у соціальному досвіді, структурується та набуває форми традиції й завдяки цьому передається наступним поколінням. А якщо ні, то ця новація досить швидко відкидається самим соціальним розвитком. Варто також сказати, що новація з'являється, перш за все, як якісна зміна, а не накопичення в традиції деяких відмінностей.

Соціальна робота характеризується тісним взаємозв'язком традицій та новаторства, оскільки світ навколо нас змінюється, а як наслідок цих трансформацій змінюється й характер відносин між людьми.

Висновки до розділу

Цивілізаційні процеси з необхідністю вносять суттєві корективи в організацію соціальної роботи. При цьому досить потужно на цю сферу життєдіяльності суспільства продовжують впливати ментальні чинники у розвитку соціальних відносин. Оскільки кожна нація та етнос мають свої особливості щодо організації соціального буття, то кожне суспільство здатне своєрідно організувати соціальну роботу.

Здійснення соціальної роботи у більшості країн Західної Європи свідчить про наявність індивідуалізму, як однієї із сутнісних ознак ментальності, при чому це індивідуалізм – екстравертований, тож спрямований на перетворення зовнішнього світу. У таких країнах як: Німеччина, Англія, Швеція, США тощо держава надає людині можливості знайти у собі сили жити відповідно до нових умов, в яких вона опиняється у скрутні часи свого життя.

Реалізація соціальної роботи в Україні має свої особливості, які залежать від ментального характеру. Домінуючими рисами української ментальності є кордоцентричність, кордоантейність, домінування чуттєвості над раціональністю, прагнення до свободи, працелюбство, індивідуалізм, що носить інтровертований характер.

Функціонування соціальної роботи пов'язане, перш за все, з моральністю, духовністю, які є центральними у світоглядній культурі людства, а тому постають базовими в характеристиці особистості соціального працівника й визначальними чинниками його діяльності. Моральність та духовність соціальних працівників формується в процесі розвитку особистості, а саме через духовне спілкування, що представляє діалогічну взаємодію внутрішніх світів учасників дискурсу. Воно нерозривно пов'язане із соціальною

практикою, котра детермінує процес становлення особистості. Духовність визначає поведінку, діяльність соціального працівника, його ставлення до професійних обов'язків, вона нерозривно пов'язана з пошуком і визначенням сенсу, мети життя, що має велике значення в соціальній роботі. Тому, серед засад соціальної роботи особливе місце займають духовні детермінанти, основними з яких є: а) віра, яка з'являється завдяки досягненню консенсусу між суб'єктом і об'єктом соціальної роботи; б) надія, що виникає у зв'язку з результативністю проведеної соціальної роботи; в) любов до ближнього і до праці.

У контексті ж традицій і новаторства, соціальна робота синтезує в собі всі сфери суспільного життя, оскільки її об'єктом є люди з різних верств населення. Традиції пронизують соціальну роботу, тому що вона є виявом саме людського способу існування й була присутня на всіх етапах розвитку людства. Сучасний розвиток соціальної роботи характеризується впровадженням цілої низки новацій, де вона постає одним із найважливіших факторів розвитку суспільства, що забезпечує стабільність та безпеку держави. Що стосується нашої держави, то соціальна робота в українському суспільстві перебуває на стадії становлення, має складний і неоднозначний характер. У зв'язку з цим, умовою оптимізації соціальної роботи може бути синкретизм традицій і новацій, який реалізується через визнання креативності, інноваційної діяльності, міжкультурної комунікації, свободи і гуманізму в якості основних джерел прогресивного розвитку людини і суспільства.

ВИСНОВКИ

Дисертаційна робота є комплексним філософським дослідженням гуманістичних основ соціальної роботи в контексті сучасного суспільства.

Проведений аналіз дає можливість констатувати, що соціальна робота, як об'єкт вивчення гуманітарних наук, на сьогодні є масштабнішим явищем, ніж звичайна професія. З розвитком суспільних відносин, в умовах індустріальної епохи все частіше спостерігається переакцентування уваги на розвиток особистості, на стабілізацію й гуманізацію соціокультурного простору, на зниження інтенсивності соціальних протиріч та конфліктів. У зв'язку з цим, виникає необхідність дослідження всього комплексу проблем, пов'язаних із соціальним захистом, допомогою різним верствам населення. На сьогодні одним із таких механізмів постає соціальна робота, яка відноситься до тих видів діяльності, котра розповсюджується на все суспільство, а її метою є надання різносторонньої допомоги людям, які зіткнувшись із життєвими проблемами, не мають можливості самодостатньо їх вирішити.

Особливістю соціальної роботи, як суспільно значущої діяльності, є її універсальний характер, оскільки й змістовно, й методологічно вона акумулює в собі елементи суміжних професій. Як наслідок - виникає неоднозначність і поліфонічність визначень соціальної роботи. Все це вимагає цілісного, комплексного філософського аналізу. За допомогою такого підходу виявлено, що соціальна робота традиційно розглядалась як розширена форма (передусім матеріальної) допомоги нужденним з боку суспільства чи держави. Однак, в сучасному, постіндустріальному суспільстві, різко зростає рівень психологічної й організаційної безпорадності людей. Тому, соціальна робота все більше спрямовується не стільки до матеріальної й правової допомоги, скільки до створення таких умов (як об'єктивних, так і суб'єктивних), які б уможливили самодостатнє вирішення людиною і суспільством своїх життєвих проблем. Отже, загальною тенденцією наукових розробок є перехід від аналізу емпіричного рівня соціальної роботи до виявлення її онтологічних основ, що є

важливим для формування цілісної теорії соціальної роботи, прояснення питань її походження та розвитку.

Саме тому спільним для різних сучасних вчень є те, що соціальна робота розглядається як вид суспільно значимої діяльності соціальних інституцій, державних і недержавних організацій, груп, окремих індивідів, спрямований на задоволення соціально гарантованих і особистісних інтересів, потреб різних груп населення (особливо соціально незахищених) через створення умов, що сприяють успішній соціалізації людини та відновленню чи поліпшенню її здатності до соціального функціонування.

На основі узагальнення різних концептуальних підходів доведено, що специфіка філософського аналізу феномену соціальної роботи полягає в тому, що на відміну від існуючого наукового дискурсу, який зводиться до соціологічних, психологічних і педагогічних аспектів, він передбачає визначення сутності, сенсу й цінності соціальної роботи у життєдіяльності індивіда й суспільства. У цьому контексті запропоновано авторське бачення філософського змісту соціальної роботи, згідно якого вона розуміється як особливий прояв людської діяльності, яка має цілеспрямований, гуманістичний характер і функціонує завдяки задоволенню конкретно визначених бажань, потреб, інтересів індивідів і спільнот, які не мають належного рівня самодостатності в суспільстві.

Констатовано, що соціальна робота іманентно представлена в суспільному бутті як важливий механізм соціальної адаптації особистості, а також особливий вид діяльності, спрямований на стабілізацію й гуманізацію суспільних відносин. Гуманістичний зміст соціальної роботи відображається і стверджується в людській діяльності, сутність якої розкривається через філософський вимір понять «робота», «праця». При цьому, соціальна робота окреслюється не тільки буденним її характером і змістом, вона має особливу соціальну динаміку, що зумовлюється як іманентно притаманним їй (соціальній роботі) гуманістичним потенціалом, так і відповідною ефективністю й результативністю. Доведено, що у філософському вимірі гуманістичні основи

соціальної роботи визначаються рівнем забезпечення соціальної адаптації індивіда та конструюванням суспільного буття на засадах визнання фундаментальності загальнолюдських цінностей. За цих умов основним критерієм ефективності соціальної роботи необхідно визнати єдність справедливості й відповідальності, роботи та праці, що втілюється у діяльності соціального працівника.

Обґрунтовано положення про те, що на сьогодні серед засад соціальної роботи особливе місце займають духовні детермінанти, основними з яких є: а) віра, яка з'являється завдяки досягненню консенсусу між суб'єктом і об'єктом соціальної роботи; б) надія, що виникає у зв'язку з результативністю проведеної соціальної роботи; в) любов до ближнього і до праці. Тому, формування й розвиток духовно-моральної культури соціального працівника є пріоритетним завданням, оскільки вона характеризує рівень його людяності, духовності, милосердя, свободи й відповідальності, які є базовими у світоглядній культурі людства. Виявлено, що на відміну від західних моделей соціальної роботи, в основі яких лежить діяльність суспільних і державних структур, національні історико-культурні особливості соціальної роботи в Україні ґрунтуються на її відповідності християнським ідеалам (благодійність, пожертва), дотримуючись яких кожна людина проявляє свою гуманність.

На підставі аналізу сучасних глобалізаційних процесів доведено, що організація й проведення соціальної роботи значною мірою залежить від національної, ментальної специфіки суспільства. Так, здійснення соціальної роботи у більшості країн Західної Європи свідчить про наявність в них індивідуалізму, як однієї із сутнісних ментальних ознак, при чому цей індивідуалізм має «екстравертований» характер, тобто такий, що спрямований на перетворення зовнішнього світу. У таких країнах як: Німеччина, Англія, Швеція держава надає людині можливості самодостатнього пошуку шляхів соціальної адаптації до нових умов буття.

В Україні соціальна робота також має свої національні особливості. І тут важливу роль відіграють такі ментальні риси як: кордоцентричність,

кордоантейність, домінування чуттєвості над раціональністю, прагнення до свободи, працелюбство, індивідуалізм тощо. При чому останній, на відміну від західного варіанту, носить інтровертований характер, що без сумніву визначає специфіку національної свідомості, соціальних відносин, способів організації соціальної роботи.

Сучасне суспільне життя характеризується прискореним розвитком соціальних відносин, як наслідок - соціальна робота вимагає впровадження цілої низки новацій і саме тому розглядається як невід'ємна складова життєдіяльності держави й суспільства. Соціальні працівники з необхідністю задіяні у політичні, економічні та соціальні структури суспільства, а тому цілком природно виникає потреба в тому, щоб етичні нормативи діяльності у сфері соціального захисту населення були формалізовані, а соціальна робота - інституалізована й виконувала функції стабілізації та збереження соціуму, гармонізації існуючих суспільних відносин і забезпечення умов для подальшого розвитку як окремої людини, так і суспільства в цілому. Тобто, соціальна робота, завдяки впровадженню новацій, включаючи в себе всі структурні елементи соціальної сфери, а також різних суб'єктів діяльності, спрямована на формування, підтримку, відтворення й реалізацію соціальності людини, постає одним із основоположних чинників суспільного прогресу.

Вивчивши вітчизняний досвід соціальної роботи, на жаль, доводиться констатувати те, що, порівняно із західними країнами, означена діяльність в Україні проводиться на неналежному рівні та має складний і неоднозначний характер. У зв'язку з цим, не дивлячись на те, що філософські, загальнокультурні основи соціальної роботи зарубіжних країн суттєво не співпадають з нашими традиціями, їх значний історичний, теоретичний і організаційний досвід заслуговує на увагу. У цьому контексті умовою оптимізації соціальної роботи може бути синкретизм традицій і новацій, який реалізується через визнання креативності, інноваційної діяльності, міжкультурної комунікації, свободи і гуманізму в якості основних джерел прогресивного розвитку людини і суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адорно Т.В. Проблемы философии морали / Т.В. Адорно. – М.: Республика, 2000. – 239 с.
2. Аквинский Ф. О правлении государем / Ф. Аквинский // Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе XVI – XVII вв. – Ленинград, 1990. – С. 233 – 242.
3. Актуальні проблеми соціальної роботи в Україні (соціально-правовий, педагогічний та правовий аспекти): Зб. матеріал практично наук. – практи. семінару (м. Чернігів, 29 березня 2007 р.) / За ред. Н.І. Кривоконь. – Чернігів, 2007. – 345 с.
4. Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть: [Монографія] / [упоряд. Бех В.П.] // Соціальна робота. Книга I. – К.: УДЦССМ, 2001. – 344 с.
5. Александрова Е.С. Ответственность человека в условиях развития общества [Монография] / Е.С. Александрова // Феномен ответственности в мире тотальной глобализации: / [Науч. ред. И.И. Кальной, А.В. Горбань]. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2013. – С. 312 – 325.
6. Александрова О. Середній клас як умова стабільності суспільства / О. Александрова // Гілея: науковий вісник / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 75. – С. 231 – 234.
7. Александрова О. Цінності середнього класу і сучасна концепція освіти / О. Александрова // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2012. – № 3-4. – С. 9 – 15.
8. Александрова О.С. Архетипи і ментальність як основа єдності конкуренції і партнерства в державно-суспільному розвитку України / О.С. Александрова // Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : Спеціальний випуск. – Харків: Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2011. – С. 209 – 216.
9. Альтруїзм: філософський енциклопедичний словник / [голова редколегії В.І.Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. – С. 17 – 18.

10. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко – К.: ТОВ “АтлантЮЕмСі”, 2006. – 502 с.
11. Андрущенко Т.І. Співець народного єднання / Т.І. Андрущенко // В літопис шани і любові. – К., 1989. – С. 205 – 217.
12. Арндт Г. *Vita activa, или о деятельной жизни* / Г. Арндт [пер. с нем. и англ. В. Библихина; под ред. Д. Носова]. – СПб.: Алетейа, 2000. – 437 с.
13. Арндт Г. Джерела тоталітаризму / Г. Арндт ; 2-е вид.; [відповід. За вип. К.Сігов, Л.Фінберг; наук. ред. перекладу К.Гломоза] – К.: Дух і літера, 2005. – 584 с.
14. Арндт Г. Між минулим і майбутнім / Г. Арндт; [пер. з англ. Вілен Черняк] – К.: Дух і літера, 2002. – 321 с.
15. Арндт Г. Становище людини / Г. Арндт ; [пер. з англ. М. Зубрицька]. – Львів: Літопис, 1999. – 254 с.
16. Аристотель Сочинения: Никомахова етика: в 4 т. / Аристотель [пер. Нина Брагинская]. – М.: Философы Греции ЗАО "Издательство "ЭКСМО-Пресс", 1997 – Т.4. – 1997. – 830 с.
17. Бабій С.М. Соціальна робота та соціальна освіта в Україні: шляхи взаємодії та перспективи розвитку (стаття перша) / С.М. Бабій // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П.Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – Випуск 59. – С. 68 – 78.
18. Бабій С.М. Соціальна робота та соціальна освіта в Україні: шляхи взаємодії та перспективи розвитку (стаття друга) / С.М.Бабій // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол.ред. В.П. Бех] – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – Випуск 60. – с. 84-91
19. Баранівський В.Ф. Особистість як індивідуальність: деякі аспекти соціально-філософського бачення проблеми / В.Ф. Баранівський // Збірник наукових праць: Філософія. Політологія. Освіта і культура. Військова справа. – К.: НАОУ, НДЦ ГП ЗСУ: Міленіум, 2005. – С. 9 – 19.

20. Баркер Р. Словарь социальной работы / Р. Баркер.; [пер. с англ.] – М.: Изд-во «Логос», 1994. – 645 с.
21. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек.; [пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника] – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
22. Бергер П. Социальное конструирование реальности Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 124с.
23. Бердяев Н.А. Проблема человека (К построению христианской антропологии) / Н. А. Бердяев // «Путь», 1936. - № 50. – С. 3 – 26.
24. Бернер Г. Теория социально-психологической работы / Г. Бернер, Л. Юнссон.; [пер. со швед.] – М., 1992. – 386 с.
25. Бех В.П. Генезис соціального організму країни: [монографія] / В.П. Бех, 2-е вид. доп. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 288 с
26. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр [пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарской] — М.: Республика; Культурная революция, 2006.— 269 с.
27. Бондарь С.В. Философско-мировозренческое содержание «Изборников 1073–1076 годов» / С.В. Бондарь. – К., 1990. – 149 с.
28. Бочарова В.Г. Педагогика социальной работы / В.Г. Бочарова. – М., 1994. – 425 с.
29. Буева Л.П. Духовность и проблемы нравственной культуры / Л.П. Буева // Вопросы философии. – 1992. - №2, - С. 3 – 4.
30. Буева Л. П. Человек: деятельность и общение / Л. П. Буева – М.: Мысль, 1978. – 216 с.
31. Валдайцев С.В. Антикризисное управление на основе инноваций / С.В.Валдайцев – СПб., 2001. – 312 с.
32. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер; [переклад з нім. О. Погорілого] – К.: Основи, 1994. – 261 с.
33. Вебер М. Хозяйство и общество. Глава II. Основные социологические категории хозяйствования / М. Вебер; [пер. с нем. А. Ф. Филиппова] // Экономическая социология. – 2005. – Т. 6. – С. 122 – 176.

34. Відповідальність: філософський енциклопедичний словник / [голова редколегії В.І. Шинкарук] – К.: Абрис, 2002. – С. 87.
35. Власова В.Б. Традиция как социально-философская категория / В.Б. Власова // Философские науки. – 1980. – №4. – С.45 – 51.
36. Волкова О. Социальная работа. Социологическая модель в сфере профессиональной идентификации / О. Волкова [монографія] – М.: Изд-во LAP LAMBERT Academia Publishing. – 2011. – 300 с.
37. Гадамер Г. Г. Истина і метод. Основні риси філософської герменевтики / Г. Г. Гадамер; [пер. з нім. Олександра Мокровольського] – К.:Юніверс, 2000. – Т.1. – 464 с.
38. Гачев Г.Д. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос / Г.Д. Гачев. – М., 1995. – 480 с.
39. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель.; [перевод Б.Г.Столпнера и М.И. Левиной. Редакторы и составители тома Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц] – М.: Мысль, 1990. – 526 с.
40. Генон Р. Очерки о традиции и метафизике / Р. Генон. – СПб.: «Азбука», 2000. – 320 с.
41. Гидденс Э. Устройство общества. Очерк о структуризации / Э. Гидденс; [пер.И.Тюрина] – М.: Академический Проект, 2003. – 525 с.
42. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гіденс – К., 2004. – 100 с.
43. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс Сочинения: В 2 т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1991. – 731 с.
44. Голіченко Т. «Шлях» давньоукраїнського та античного космогенезу / Т. Голіченко // Філософська та соціологічна думка. – К., 1994, № 7 – 8. – С. 132 – 133.
45. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи в Україні / А.Г. Горілий – Тернопіль, 2001. – 68 с.
46. Грамлевич М. Избранные проблемы социальной работы [Монографія] / М. Грамлевич – Сумы: Сумский государственный университет, 2012. – 198 с.

47. Григорьев С.И. Теория и методология социальной работы: учебное пособие / С.И. Григорьев, Л.Г. Гусякова, В.А. Ельчанинов и др. – М., 1994. – 185 с.
48. Грязнов А. Ф. Язык и деятельность: Критический анализ витгенштейнианства / А. Ф. Грязнов – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 142 с.
49. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
50. Гуманізм: філософський енциклопедичний словник / [голова редколегії В.І.Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. С. 134 – 135.
51. Гусякова Л. Г. Качество жизни и социального обслуживания населения [Монография] / Л. Г. Гусякова [под ред. Л. Г. Гусяковой]: Изд-во Горно-Алтайского гос. ун-та, 2011. – 160 с.
52. Декларация принципов терпимости (1995). Декларация принципов терпимости: офиц. текст. – Париж, 1995. – 3 с.
53. Демидова Т.Е. Современные модели социальной работы / Т.Е. Демидова – М.: «Экон – Информ», 2007. – 224с.
54. Еитинас Б.П. Краткий словарь терминов по социальной работе / Школа социальных педагогов и социальных работников. / Б.П. Еитинас. – М.: Межрегиональный центр педагогики и социальной работы, 1991. – С. 34 – 48. Вып. I. Сер. «Социальная педагогика и социальная работа за рубежом». (180с.)
55. Етика соціальної роботи: принципи і стандарти, ухвалено Міжнародною федерацією соціальних працівників (МФСП) – Коломбо, Шри-Ланка, (6 - 8 липня 1994 р.); [пер. з англ. Н. Білоус] // Соціальна політика і соціальна робота – 1998. - №4 (8). – С. 67-75
56. Заблоцкий В. Праця. / В. Заблоцкий // Філософський енциклопедичний словник. [голова редколегії В.І. Шинкарук] – К.: Абрис, 2002. – С. – 514.
57. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. – К.: Факт, 2006. – 154 с.

58. Зайчук О.В. Теорія держави і права: академічний курс: підручник / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
59. Закон України «Про соціальні послуги» (від 19.06.2003 № 966–IV) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
60. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (від 21.06.2001 № 2558–III) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
61. Запесоцкий А.С. Гуманитарное образование и проблемы духовной безопасности / А.С. Запесоцкий // Педагогика. — 2002. - № 2. — С.3 – 8.
62. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика [монографія] / І. Д. Зверева. — К. : Правда Ярославичів, 1998. — 393 с.
63. Зиммель Г. Избранное: Созерцание жизни: в 2 т. / Г. Зиммель — М.: Юрист, 1996. — Т. 2. — 1996. — 607 с.
64. Зимняя И.А. Социальная работа в зеркале ценностей российского народа / И.А. Зимняя // Российский менталитет и учет его особенностей в социальной работе / [под. ред. И.А. Зимней]. Сер. Социальная работа. — Набережные Челны, 1994. Вып. 10. — 76 с.
65. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Г. Йонас.; [перевод с нем., предисловие, примечания И. И. Маханькова] — М.: Айрис-пресс, 2004. — 480 с.
66. Інформаційний звіт Міністерства культури України про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні (за 2011 рік). - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1034
67. Камю А. Миф о Сизифе; Бунтующий человек / А. Камю.; [пер. с фр. О.И. Скуратович] — М.: Попурри1990. — 415 с.
68. Кант И. Метафизика нравов / И. Кант. Соч. в 6 т. Т.4. ч. 2. — М.: Мысль, 1965. — С .107 – 438;

69. Капська А. Й. Практична діяльність студентів як оптимальна їх підготовка до роботи в різних мікросоціумах / А. Й. Капська // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи. – Ужгород : УДУ, 1999. – Ч.1. – С. 281 – 285.
70. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / А.Й. Капська – К.: 2001. – 134 с.
71. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик — М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
72. Кармин А.С. Культурология / А.С. Кармин – СПб.: Лань, 2001 – 116 с.
73. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика / И.М. Кобозева – М.: УРСС Эдиториал, 2000. – 352 с.
74. Коваль Л.Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота / Л.Г. Коваль, І.Д. Зверєва, С.Р. Хлебик – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
75. Козлов А.А. Практикум социального работника / А.А. Козлов, Т.Б. Иванова: Ростов-на-Дону, 2001. – 320 с.
76. Колесникова И.А. Педагогическая реальность в зеркале межпарадигмальной рефлексии / И.А. Колесникова – СПб., 1999. – 39 с.
77. Колков В.В. Теоретико-методологические представления о сущности социальной работы / В.В. Колков. // Проблемы теории и методологии социальной работы. – М., 2000. – 129 с.
78. Комаров Е.И. Менеджмент социальной работы / Е.И. Комаров, А.И. Войтенко – М.: ВПАДОС, 2008. – 288 с.
79. Коменский Я.А. Всеобщего совета об исправлении дел человеческих. IV Пампедия / Я.А. Коменский, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци. – М.: Педагогическое наследие, 1989. – С. 107 – 137.
80. Костина Е. Ю. История социальной работы: учеб. пособ. / К Ю. Костина. – Владивосток: ТИДОТ ДВГУ, 2003. – 110 с.
81. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія (вибрані праці з фольклористики й літературознавства) / М. І. Костомаров.; [упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М.

- Полотай; вступ. ст. М. Т. Яценка]. – К.: Либідь, 1994. – 384 с. – (Літературні пам'ятки України).
82. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе / Т. Котарбинский; [пер. с польск. Л.В. Васильева, В.И. Соколовского; под ред. проф. Г.Х. Попова] – М.: Экономика, 1975. – 271 с.
83. Крилова С. Любов / С. Крилова // Філософський енциклопедичний словник. [голова редколегії В.І.Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. – С. 349
84. Кримський С. Б. Заклики духовності ХХІ століття (з циклу щорічних пам'ятних лекцій ім. А. Оленської – Петрішиної, 2002 р.) / С.Кримський. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2003. – 32 с.
85. Кримський С.Б. Архетипи української культури / С.Б. Кримський // Феномен української культури. – К., 1996. – С. 74 – 87.
86. Кримський С.Б. Цивілізаційний розвиток людства / С.Б. Кримський, Ю.В. Павленко. – К.: Вид-во «Фенікс», 2007. – 316 с.
87. Кримський С. Діяльність / С. Кримський // Філософський енциклопедичний словник. [голова редколегії В.І. Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. – С. 163.
88. Куличенко Р.М. Социальная работа и подготовка социальных работников в современной России. / Р.М. Куличенко – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 1997. – 289 с.
89. Кутырёв В.А. Культура и технология: борьба миров. / В.А Кутырёв – Новгород, 1994. – 235 с.
90. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев – М.: Смысл, Издательский центр «Академия», 2004. – 352 с.
91. Локк Дж. Мысли о воспитании: Сочинения в 3 т. / Дж.Локк / [ред. и сост., авт. Примеч. А.Л. Субботин]. – М.: Мысль, 1988 – Т. 3. – 1988. – 668 с.
92. Лук М.І. Етичні ідеї в філософії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / М.І. Лук – К. – 1993. – 150 с.
93. Лукашевич М.П. Теорія і методи соціальної роботи: навч. посіб. / М.П. Лукашевич, І.І. Мигович. – 2-е вид., доп. і випр. – К.: МАУП, 2003. – 168 с.

94. Лунас Дж. Етичні принципи та цінності соціальної роботи / Дж. Лунас, О. Василенко // Соціальна робота в Україні: перші кроки. – К., 2000. – С. 36 – 44
95. Лурье С. Метаморфозы традиционного сознания / С.Лурье – СПб, 1994. – 524 с.
96. Лучанкин А.И. Природа народных традиций: философско-методологический аспект / А.И. Лучанкин // Духовное производство и народная культура. – Свердловск, 1988. – С. 20 – 35.
97. Лыгина, М. А. Социальная справедливость как атрибут социальной безопасности / М. А.Лыгина // Геополитика и безопасность: Аналитический и научно-практический журнал. № 2(10), 2010. С. 106-110.
98. Макарецва Н.Н. Педагогика гармонии и синтеза / Н.Н. Макарецва. // Педагогика, 1996. - №2. – С. 37 – 40.
99. Малахов В. Моральність / В. Малахов // Філософський енциклопедичний словник. [голова редколегії В.І. Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. – С. 399 – 400.
100. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: [перевод] / Карл Маркс; [предисл. Ф. Энгельса]. – М.: Политиздат, 1983. – Т. 1. Кн. 1: Процесс производства капитала. – 905с.
101. Маркс К. Критические заметки к статье «Пруссак» «Король прусский и социальная реформа» / К. Маркс, Ф. Энгельс: Сочинения. Изд. 2-е. – М.: Госполитиздат, 1954. – Т. 1.– С.430 – 448.
102. Маркс К. Социология. Сборник / К. Маркс.; [пер. с нем. вступ. статья Ю.Н. Давыдова]. – М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», - 2000. – 432 с.
103. Маркс К. Тезисы о Фейербахе. Маркс о Фейербахе / К. Маркс, Ф. Энгельс: Сочинения. Изд. 2-е. – М.: Издательство политической литературы, 1974. – Т.42 – С. 264 –266.
104. Медведева Г.П. Аксиологические аспекты социальной работы / Г.П. Медведева. – М.: НИСОЦ, 2004. – 295 с.
105. Медведева Г.П. Идеи социальной работы в трудах И. Канта и Г.В.Ф. Гегеля / Г.П. Медведева // Человеческий капитал. – 2011 – №4. – С. – 36 – 42.

106. Медведева Г.П. Изменения функций социальной работы в контексте развития человека и общества / Г.П. Медведева // Социальная политика и социология. Междисциплинарный научно – практический журнал. – 2008. - №2 (38). – С. 32 – 38.
107. Медведева Г.П. Социальная работа в структуре современного общества / Г.П. Медведева – М.: 2007. – 324 с.
108. Медведева Г.П. Социальная работа как объект целостного познания / Г.П. Медведева // Вестник Нижегородского государственного университета. – 2009 - Вып. 5. – С. 325 – 328.
109. Медведева Г.П. Структура социальной работы / Г.П. Медведева // Актуальные проблемы теории и практики социальной работы. Сборник научных статей. – М.: изд-во РГСУ «Союз», - 2009. – С. 28 – 33.
110. Медведева Г.П. Сущность социальной работы: проблемы социально-философского анализа / Г.П. Медведева – М.: ИЗД-во РГСУ, 2005. – 202 с.
111. Медведева Г.П. Тенденции и проблемы развития социальной работы как феномена современной цивилизации / Г.П. Медведева. – М.: ИЗД-во РГСУ, 2004. – 164 с.
112. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р.К. Мертон – М.: АСТ, 2006. – 873 с.
113. Мигович І.І. Соціальна робота / І.І. Мигович – Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1997. – 188 с.
114. Мигович І.І. Становлення соціальної роботи як науки в Україні / І.І. Мигович // Соціальна політика і соціальна робота – 1998. - №1 - 2. - С. 70 – 81.
115. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Л. Мизес.; [пер. с 3-го испр. англ. изд. А. В. Куряева] – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
116. Минигалиева М. Философия и практика социальной работы в России / М. Минигалиева, Е. Шуляренко [монография] – М.: Изд-во LAP LAMBERT Academia Publishing, 2014. – 496 с.

117. Митрохин В.И. Философия социальной работы / В.И. Митрохин – М.: МГУ Союз, 1998. – 454 с.
118. Мід Дж.Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Дж.Г. Мід. - К.: Український Центр духовної культури, 2000. - 416 с.
119. Никитин В. А. Основные проблемы развития образования в области социальной работы / В. А. Никитин // Социальные технологии, исследования. – 2004. – № 1. – С. 5-11.
120. Никитин В. А. Проблемы теории и образования в области социальной работы / В. А. Никитин. – М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 1999. – 98 с.
121. Никитин В.А. Проблемы и направления обеспечения качества образования в области социальной работы / В.А. Никитин // Высшее профессиональное образование области социальной работы: Опыт и проблемы – М., МГСУ, 2002 – 236 с. Высшее профессиональное образование в области социальной работы: норм.-метод. материалы / [под науч. ред. В. И. Жукова; отв. ред.: В. А. Никитин; редкол.: Злобин П. Е., Медведева Г. П.]; М-во образования РФ, УМО вузов Рос. по образованию в обл. соц. работы, МГСУ. - М.: Изд-во МГСУ, 2002. - 275 с.
122. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое: Соч. в 2 т. / Ф. Ницше– М.: Мысль, 1990. - Т. 1. – 1990. – 288 с.
123. Новіков Б.В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму / Б.В.Новіков. – К.: «Парапан», 2005. – 332 с.
124. Нордстрем К. Бизнес в стиле фанк. Капитал пляшет под дудку таланта. / Кьелл Нордстрем и Йонас Риддерстрале. – [пер. с англ.] – М: Манн, Иванов и Фербер, - 2008. – 328 с.
125. Огнев'юк В. Суспільство втрачених цінностей / В.Огнев'юк // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – К., 2008. - № 3. – С. 7 – 10.
126. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В.О. Огнев'юк. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.
127. Огурцов А. П. Деятельность / А.П. Огурцов, Э. Г. Юдин // Новая

философская энциклопедия: В 4 т. Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – М.: Мысль, 2010. – Т.1. – С. 633 – 634.

128. Одохівська І.О. Віра, надія, любов у філософсько-релігійній та етичній думці України та світова культурна традиція / І. Одохівська // Універсальні виміри української культури. – Одеса, 2000. – С. 68 – 76.

129. Организация Объединенных наций: Права человека. (Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года) – Нью-Йорк, 1990.

130. Ореховский А.И. Введение в философию ответственности. / А.И. Ореховский [и др.]; под общ. ред. А. И. Ореховского. — Новосибирск: СибГУТИ, 2005. – 186 с.

131. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет – М.: Ермак, 2003. – 269 с.

132. Осипова Е. В. Социология Эмиля Дюркгейма / Е. В. Осипова. - 2-е изд. - СПб.: Алетейя, 2001. – 330 с.

133. Осипова О.А. Американская социология о традициях в странах Востока / О.А. Осипова. – М., 1985. – 356 с.

134. Осокин Ю.В. Современная культурология в энциклопедических статьях / Ю.В. Осокин. – М.: КомКнига, 2007. – 384 с.

135. Очагов А.А. Теория культуры / А.А. Очагов, И.Г. Хангельднева – М.: ФАИР-Пресс, 2001 – 244 с.

136. Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс [пер. с англ.]. - М.: Акад. Проект, 2002. - 820 с.

137. Пейн М. Сучасна теорія соціальної роботи / М. Пейн. – К.: Либідь, 2000. – 438 с.

138. Перевезенцев С.В. Практикум по истории западноевропейской философии. Античность. Средневековье. Эпоха Возрождения. / Пособие для

- изучающих историю философии / С.В. Перевезенцев. — М.: Учебная литература, 1997. — 480 с.
139. Пиаже Ж. Роль действия в формировании мышления / Ж. Пиаже // Вопросы психологии. — 1965. — №6. — С. 33 — 51.
140. Пиаже Ж. Теория, эксперименты, дискуссия / Ж. Пиаже.; [под ред. Л.Ф. Обуховой и Г.В. Бурменской] — Изд. Академика, 2001. — 624 с.
141. Платон Собрание починений: в 4 т. / Платон. [Общ. ред. А.Ф. Лосева и др.; Авт. вступит. статьи А.Ф. Лосев; Примеч. А.А. Тахо-Годи; Пер. с древнегреч.] — М.: Мысль, — Т.1. — 1990. — 860 с.
142. Плахотный А.Ф. Свобода и ответственность (социологический аспект) / А.Ф. Плахотный — Харьков: Право, 1972 — 133 с.
143. Покотилова Т. Благотворительность и нравственность / Т. Покотилова // Almamater, 1998. - №3, - С. 55 — 58.
144. Полонская И.Н. Традиция: от сакральных оснований к современности / И.Н. Полонская. — Ростов на Дону: Изд-во Рост. Ун-та, 2006. — 272 с.
145. Полтавець В. І. Соціальна робота в Україні: перші кроки / В.І. Полтавець. — К.: КМ Academia, 2000. — 233 с.
146. Пономарёв П. Социальная работа в современном обществе. Характеристика роли социальной работы в современном обществе / П. Пономарёв — М.: Изд-во LAP LAMBERT Academia Publishing. — 2012. — 308 с.
147. Пономарёв П.А. Социокультурный взгляд на социальную работу / П.А. Пономарёв // Научная мысль Кавказа. СКНЦ ВШ. — 2005. Приложение. №16. - С. 40 - 50.
148. Попович Г. Соціальна робота і міждисциплінарне співробітництво / Г. Попович // Соціальна політика і соціальна робота. — 2001. — №1. — С. 47 — 52.
149. Приглашение в социологию: гуманистическая перспектива / П. Л. Бергер; [пер. О. А. Оберемко, ред. пер. С. Батыгин]. - М.: Аспект Пресс, 1996. — 168 с.
150. Приятельчук А.О. «Робота», «праця» та «матеріальне виробництво» / А.О.Приятельчук // Українознавчий альманах. Випуск 7. — К., 2012. — С.189 — 195.

151. Приятельчук А.О. Духовність в контексті індивідуальної та соціальної практик / А.О. Приятельчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія – № 108. – К., 2012. – С.48 – 51.
152. Приятельчук А.О. Ментальний вимір економічної свідомості суспільства: українська перспектива / А.О. Приятельчук, Т.П. Глушко // “Мультиверсум. Філософський альманах”. – Випуск 5 (93). – К., 2010. – С.14 – 26.
153. Приятельчук А.О. Специфіка соціальної справедливості і відповідальності у бізнесі / А.О. Приятельчук // Гілея. Науковий вісник. – Випуск 63 (№8). – К., 2012. – С. 400 – 405.
154. Рамон Ш. Подходы к деинституционализации: Западная и Восточная Европа, социальная политика, социальная работа и смежные дисциплины / Ш.Рамон // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики [под ред. Ш. Рамон] - М.: Аспект Пресс, 1997. – С. 172 – 190.
155. Рахматуллина З.Я. Башкирская традиция (социально-философский анализ) / З.Я. Рахматуллина. – Уфа: Изд-е Башкирск. ун-та. – 2000. – 304 с.
156. Религия в истории и культуре / [под ред. М.Г. Писманика] – М., 2000. – 159 с.
157. Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відноси (Результати загальнонаціонального соціологічного дослідження) // «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин» Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?» / Центр Разумкова. – Київ, квітень, 2013. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/Przh_Religion_2013.pdf. - С.23-49
158. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П.Рикёр.; [пер. с фр. и вступит, ст. И. Вдовиной]. – М.: «Канон-Пресс-Ц», 2002. – 624 с.
159. Ритуал взаимодействия: очерки поведения лицом к лицу. [пер. с англ. С. С. Степанов, Л. В. Трубицына] / [под ред. Н. Н. Богомоловой и Д. А. Леонтьева]. — М.: Смысл, 2009. – 319 с.

160. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – Новосибирск: изд-во НГУ, 1995. – 535 с.
161. Российская энциклопедия социальной работы / [под ред. А.М. Панова и Е.И. Холостовой]. Т.2. – М.: Институт социальной работы, 1997. – С. 131 – 137.
162. Русин М.Ю. Фольклор: традиції і сучасність / М.Ю. Русин. – К.: Либідь, 1991. – 102 с.
163. Руссо Ж-Ж. Эмиль, или о воспитании / Ж.Ж. Руссо Педагогические сочинения. В 2 т. Т.1. – М.: Педагогика, 1981. - 656 с.
164. Сайтарлы И.А. Философия социальной культуры [монография] / И.А. Сайтарлы. – К.:Изд.ПАРАПАН, 2012. – 292 с.
165. Саппс М. Опыт социальной работы. Введение в профессию / М. Саппс, М. Уеллс – М.: Институт социальной работы. – 1994. – 144 с.
166. Сартр Ж.-П. Бытие и Ничто. Опыт феноменологической онтологии / Ж.-П. Сартр.; [пер. с фр., предисл., примеч. В.И. Колядко]. – М.: «Республика», 2000. – 639с.
167. Сартр Ж.П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.П. Сартр // Сумерки богов. – М. : «Политиздат», 1989 – С. 319 – 344.
168. Скиннер Б. Технология поведения / Б. Скиннер.; [сост. Е. И. Кравченко; под ред. В. И. Добренкова] // Американская социологическая мысль – М.: Изд-во МГУ, 1994. – С. 30 – 48.
169. Сковорода Г. Вступні двері до християнської добронравності / Г. Сковорода Твори: у 2 т. – К.: АТ «Обереги», 1994 (Гарвард. Б-ка давнього укр. письменства). – Т.1. – С. 140-150.
170. Сковорода Г. Кільце. Дружня розмова про душевний мир / Григорій Сковорода. Твори: У 2-х т. – Т. 1. – К.: АТ «Обереги», 1994. – С. 360 – 412.
171. Сковорода Г. Розмова, названа алфавіт, або буквар миру // Сковорода Г. Твори: У 2-х т. . – Т. 1. – К.: АТ «Обереги», 1994. – С. 413. – 463.
172. Сковорода Г.С. Листи до Ковалинського// Сковорода Г. Твори: У 2 т. – К.: АТ “Обереги”, 1994 (Гарвард. Б-ка давнього укр. письменства). – Т.2. – С. 226-320.

173. Слободчиков В.И. Антропологическая перспектива отечественного образования / В.И. Слободчиков. – Екатеринбург: Издательский отдел Екатеринбургской епархии, 2009. – 264 с.
174. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М., 1995. – 384 с.
175. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Школьная пресса, 200. – 421 с.
176. Современная энциклопедия социальной работы 2-е изд. / [под ред. В.И. Жукова]. – М.: Изд-во РГСУ, 2008. – 407 с.
177. Соловьев Л.В. Постмодернизм и социальная работа / Л.В. Соловьев // Работник социальной службы. — 1997. - №1(1). – С 269 – 272.
178. Сорокин П.А. Система социологии в 2-х т.: Социальная аналитика: Учение о строении простейшего (родового) социального явления. / П.А. Сорокин – М.: Наука, 1993. – Т.1. – 441 с.
179. Социальная работа в Западной Германии / Государственная академия сферы быта и услуг. – М., 1996. – 96 с.
180. Социальная работа в системе Человек – Культура – Общество – Саратов: СГТУ, 1994. – 79 с.
181. Социальная работа и подготовка социальных работников в Великобритании, Канаде, США. – М., 1992. – 198 с.
182. Социальная работа как профессия. – Нижний Новгород, 1996. – 313 с.
183. Соціальна діяльність церков та релігійних організацій в Україні – [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/february2009/9.htm>
184. Соціальна робота: [хрестоматія] // Соціальна робота. Книга 3. – К.: ДЦССМ, 2001. – 396 с.
185. Статистичний звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1.01.2014 / Міністерство культури України. - [Електронний

<http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2014/55893/>

186. Степанчук О.А. Гуманитарность - «фундаментальное ядро» современного образования / О.А. Степанчук // Педагогическое мастерство: материалы междунар. науч. конф. (г. Москва, апрель 2012 г.). – М.: Буки-Веди, 2012. – С. 42 – 44.
187. Стешенко А.С. Сутність та зміст понять традиції та новації в контексті історії філософії / А.С. Стешенко // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Вип. 4 - 5. – К., 2005. – 188 – 195 с.
188. Студенова Е. Г. Технология социальной работы / Е.Г. Студенова, М.В. Фирсов. – М.: Юрайт, 2012 – 560 с.
189. Студенова Е.Г. Социальная работа в Германии. Национальная модель в условиях глобализации / Е. Студенова. – М.: Изд-во LAP LAMBERT Academia Publishing, 2011. – 208 с.
190. Сызранцев В. Ю. Современная Швеция: менталитет и стереотипы / В.Ю. Сызранцев // Знание. Понимание. Умение. – М., 2011. – № 3. – С. 279 – 281.
191. Тайчинов М.Г. Духовная культура – основа воспитания / М.Г. Тайчинов, С.А. Хамматова // Школа духовности. – М., 2000. – №3. – С. 42 – 43.
192. Твис Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б.Твис – М., 1989. – 271 с.
193. Теория социальной работы / [под ред. Е.И.Холостовой]. – М.: Юрист, 1998. – 432 с.
194. Тетерский С.В. Введение в социальную работу / С.В. Тетерский. – М., 2000. – 257 с.
195. Тищенко О.В. Соціальна робота та права людини: навчальний посібник / О.В. Тищенко. – К.: ВГЛ «Обрії», 2010. – 240 с.
196. Топчий Л.В. Проблемы качества подготовки профессиональных социальных работников / Л.В. Топчий // Вестник УМО вузов России по образованию в области социальной работы. – 2006.– №1. – С.107 – 114.

197. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила / Е. Тоффлер. [перекладач: Н. Бордукова] – Харків: Акта, 2003. – 688 с.
198. Трубников Н.Н. О категориях «цель», «средство», «результат» / Н.Н. Трубников. – М.: Высшая школа, 1968. – 148 с.
199. Утюж І.Г. Парадигмальні засади освітнього процесу [Монографія] / І.Г. Утюж. – Запоріжжя: «Просвіта», 2012. – 352 с.
200. Философия социальной работы / [отв. ред. В.И. Митрохин]. – М.: Союз, 1996. – 167 с.
201. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной работы (историко-понятийный аспект) / М.В. Фирсов. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – 189 с.
202. Фирсов М.В. История социальной работы в России / М. В. Фирсов. – М.: Гуманит. центр ВЛАДОС, 1999. – 264 с.
203. Філософський енциклопедичний словник / [Голова редколегії В.І. Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
204. Франк С.Л. Духовные основы общества / С.Л. Франк. – М., 1992. – 486 с.
205. Франко І. Що таке поступ? / І.Франко // Збір. творів: у 50-ти т. – К., 1986. – Т.45. – 345 с.
206. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. Психология масс и анализ человеческого «Я»: [пер. с нем.] / З. Фрейд. – Харьков: Фолио, 2010. – 288 с.
207. Фромм Э. Искусство любить. Исследование природы любви / Э. Фромм. [перевод Л.Трубицына, А.Ярхо, А.Соловейчик] – СПб.: ИД «Азбука-классика», 2007 – 248 с.
208. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Лекции и интервью, Москва, апрель 1989 г. / Ю. Хабермас. – М.: Наука, 1997. – 176 с.
209. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности / Ю.Хабермас // Вопросы философии. – 1989. – №2. – С. 35-40.
210. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; [пер. с нем. В.В. Бабикина]. – Харьков: «Фолио», 2003. – 503 с.

211. Ханстантинов В.О. Концептуальні засади соціальної роботи в сучасному українському суспільстві / В.О. Ханстантинов // [Електронний ресурс] - Режим доступу: [htt: bibl. Kma. mk. Ua](http://bibl.kma.mk.ua)
212. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон [пер. с англ. А. Башкирова]. . – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.
213. Хаттон П.Х. История как искусство памяти / П.Х. Хаттон. . – СПб.: «Владимир Даль», 2003. – 423 с.
214. Хачатуров Р.Л. Юридическая ответственность / Р.Л. Хачатуров, Р.Г. Ягутян. – Тольятти: Международная академия бизнеса и банковского дела, 1995. – 200 с.
215. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хесле // Вопросы философии. – 1994. – №10. – С. 112-123.
216. Холостова Е.И. Генезис социальной работы в России / Е.И. Холостова. – М., 1995. – 220 с.
217. Холостова Е.И. Социальная работа: Учебное пособие для вузов / Е.И. Холостова – М.: ИТК Дашков и К, 2011. – 358 с.
218. Холостова Е.И. Становление теории социальной работы / [под ред. Е.И. Холостовой]. – М.: Юрист, 1999. – 334 с.
219. Холостова Е.И. Сущность социальной работы в обществе / Е.И. Холостова // Проблемы теории и методологии социальной работы. . – М., 2000. – С. 51 – 76.
220. Целых М.П. Социальная работа за рубежом: Великобритания / М.П. Целых. – М.: ИЦ Академия (Серия: Высшее профессиональное образование), 2010. – 144 с.
221. Целых М.П. Социальная работа за рубежом: Соединенные Штаты Америки / М.П. Целых. – М.: ИЦ Академия (Серия: Высшее профессиональное образование), 2007. – 128 с.

222. Шилз Э.О. о содержании термина «традиция» / Э.О.Шилз // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия. – М.: Аспект Пресс, 1999. – С. 345 – 346.
223. Шульга М. Етнофор / М. Шульга // Етнічний довідник: поняття та терміни [Електронний ресурс] [Е]. – URL / <http://etno.uaweb.Jrg/glossary/e/index.html>.
224. Шюц А. Чужак: Социально-психологический очерк / А.Шюц // Избранное: Мир, светящийся смыслом / [пер. с нем. и англ.; сост. Н.М.Смирнова]. – М.: Рос. полит. Энциклопедия (РОСПЭН), 2004. – С. 533 – 549.
225. Этика социальной работы: принципы и стандарты (принято на общем собрании МФСР) // Российский журнал социальной работы. – 1995. – № 2. – С. 122 – 126.
226. Этика: Энциклопедический словарь / [под ред. Р.Г. Апресяна и А.А. Гусейнова]. – М.: Гардарики, 2001. – 279 с.
227. Юнг К. Г. Архетип и символ. – М.: Ренессанс, 1991. – 304с.
228. Юнг К.Г. Психологические типы / К.Г. Юнг. – М.: «Университетская книга», АСТ, 1996. – 714 с.
229. Ярецкий В.Ю. Понятие и структура социальной компетентности / В.Ю. Ярецкий // Вопросы социального управления и образования: Сб. науч. трудов. – Вып. 1 (3). – Воронеж: НОУ «НПИОЦ», 2006. – С. 152 – 156.
230. Ярецкий В.Ю. Формирование социальной компетентности учащихся – важная задача современной образовательной системы / В.Ю. Ярецкий // Вопросы социального управления и образования: Сб. науч. трудов. – Вып. 1 (3). – Воронеж: НОУ «НПИОЦ», 2006. – С. 148 – 152.
231. Яркина Т.Ф. Гуманизм как теоретико-методологическая основа социальной педагогики / Т.Ф. Яркина. – М., 1997. – 68 с.
232. Яркина Т.Ф. Проблемы духовного мира человека и его формирования в биоэнергетической среде / Т.Ф. Яркина. – М., 1996. – 531 с.
233. Яркина Т.Ф. Проблемы мира человека на пороге ноосферной эпохи / Т.Ф. Яркина // Педагогика. – №2. – 1996. – С. 40 – 47.

234. Яроцький Л.В. Традиції і формування світогляду / Л.В. Яроцький. – Житомир: «Полісся», 2003. – 234 с.
235. Ярошовець В.І. Людина в системі пізнання / В.І. Ярошовець. – К.: Педагогіка, 1996. – 208 с.
236. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К.Ясперс – 2-е изд. – М.: Республика, 1994. – 527 с.
237. Ящук Т.І. Особливості вітчизняного дискурсу про історичну свідомість та національну ідентичність / Т.І. Ящук // Філософські проблеми гуманітарних наук. – К.: Міжнародний освітній фонд імені Ярослава Мудрого. – № 20. – 2011. – С. 16 – 23.
238. Goffman E. Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates. / E. Goffman . – Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1961. – P. 125 – 169.
239. Gorer J. Exploring English Character/ J. Gorer. – New York, 1969.– 217 p.
240. Perlman H. Social case work / H. Perlman. – London, 1957. – 314 p.
241. Richmond Mary E. Social Diagnosis / Mary E. Richmond. – N.Y, 1965. – 511 p.
242. Richmond Mary E. What is social case work? / Mary E. Richmond. – N.Y, 1922. – 268 p.